EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERDE SABIR VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Şeyma YILDIZOĞLU
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Mebrure DOĞAN
Mayıs, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERDE SABIR VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Hazırlayan
Şeyma YILDIZOĞLU

Danışman
Doç. Dr. Mebrure DOĞAN

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğun **"Ebru Sanatıyla Meşgul Olan Bireylerde Sabır ve Dindarlık İlişkisi"** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/05/2024

İmza

Şeyma YILDIZOĞLU

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	**Adı- Soyadı**	Şeyma YILDIZOĞLU
	Numarası	200614101
	Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
	Programı	Felsefe ve Din Bilimleri
	Program Düzeyi	☒Yüksek Lisans ☐Doktora ☐Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Ebru Sanatıyla Meşgul Olan Bireylerde Sabır ve Dindarlık İlişkisi
Tez Savunma Sınav Tarihi		09.05.2024
Tez Savunma Sınav Saati		10:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERDE SABIR VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Şeyma YILDIZOĞLU

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mayıs, 2024

Danışman: Doç. Dr. Mebrure DOĞAN

Bu çalışmanın amacı sanatla meşgul olan bireylerde dindarlık ve sabır ilişkisini incelemektir. Araştırma geleneksel sanatlarımızdan ebru sanatı ile meşgul olan bireyler üzerinde yapılmıştır. Araştırmada öncelikle literatür çalışması yapılarak kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmanın amaçlarına uygun olarak nicel yöntem tekniklerinden anket tekniği uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan ebru ile meşgul bireyler oluştururken; araştırmanın örneklemini İstanbul, Bursa, Sakarya, Ankara ve Konya illerinden katılan 230 ebru sanatı ile meşgul birey oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin toplanması için araç olarak Kişisel Bilgi Formu, Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği ve Sabır Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS Statistics 20.0 paket programından yararlanılmıştır. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2, -2 aralığında olmasından dolayı parametrik testler kullanılmıştır. İkili küme karşılaştırmasında bağımsız t testi, ikiden fazla karşılaştırmalar için ise Anova testi kullanılmıştır. Anova testin sonucunda farkın kaynağını bulmak için ise Tukey testi kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen bulgulara göre katılımcıların dini etkisini hissetme puanları ile sabır puanları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Katılımcıların dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça kısa süreli sabır, kişilerarası sabır ve uzun süreli sabır düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, dinin etkisini hissetme, sabır, sanatçı, ebru sanatı.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN PATIENCE AND RELIGIOSITY IN INDIVIDUALS ENGAGED IN THE ART OF MARBLING

Şeyma YILDIZOĞLU

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

May, 2024

Supervisor: Assoc. Dr. Mebrure DOĞAN

The aim of this study is to examine the relationship between religiosity and patience in individuals who are engaged in art. The research was contucted on individuals who are engaged in the art of marbling, one of our traditional arts. First of all, ın the research, a theoretical framework was created by conducting a literature study. Then, in accordance with the purposes of the research, the survey technique, one of the quantitative method techniques, was applied. The population of the research consists of individuals engaged in marbling living in Türkiye; the sample of the research consists of 230 individuals engaged in marbling art living in Türkiye; the sample of the research consists of 230 individuals engaged in marbling art participating from the provinces of İstanbul, Bursa, Sakarya, Sakarya, Ankara and Konya. Personal Information Form, Feeling the Impact of Religion Scale and Patience Scale were used as tools to collect data in the research. SPSS Statictics 20.0 package program was used to analyze the data obtained. Parametric tests were used because the skewness and kurtosis values of the data were in the +2, -2 range. Independent t test was used for pairwise cluster comparisons and Anova test was used for more than two comparisons. Tukey test was used to find the source of the difference as a result of the Anova test. According to the findings obtained from the analyses, positive significant relationship were detected between the participants' scores of feeling the religious influence and their patience scores. It can be said that as the participants' level of feeling the influence religion increases, their short-term patience, interpersonel patience and long-term patience levels increased.

Keywords: Religiosity, feeling the influence of religion, patience, artist, marbling art.

ÖN SÖZ

Bu araştırmada dindarlık ve sabır arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin dindarlık ve sabır ilişkilerini ele almaktadır. Sanatın insan karakteri üzerinde etkili bir unsur olduğu, kişinin erdemler edinmesine ve sahip olduğu değerleri geliştirmesine destek olduğu varsayılarak bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Ebru sanatı ile hemhâl olan bireyler üzerinde gerçekleştirilen çalışmamızın bulgularının literatür açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tezimin tamamlanma sürecinde bana her aşamada destek olan, attığı her adımla bizlere örnek olup yolumuzu aydınlatan çok değerli danışmanım Doç. Dr. Mebrure DOĞAN hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Her anımda yanımda olup bana sonsuz destek sağlayan kıymetli anne ve babama çok teşekkür ederim.

Şeyma YILDIZOĞLU
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI ..... **ii**
ENSTİTÜ ONAYI ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DİNDARLIK **4**
1.1. DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARININ TANIMI 4
1.2. DİNDARLIĞIN BOYUTLARI 9
1.2.1. Dindarlığın Genişlemesine Boyutları **10**
1.2.2. Dindarlığın Derinlemesine Boyutları **13**
2. SABIR **14**
2.1. SABIR KAVRAMININ TANIMI 14
2.2. SABIR-DİNDARLIK İLİŞKİSİ 19
3. SANAT **22**
3.1. SANAT VE SANATÇI KAVRAMLARI 22
3.2. SANAT-DİN İLİŞKİSİ 27
3.2.1. İslam-Sanat İlişkisi **29**
3.3. EBRU SANATI 37
3.3.1. Ebru Sanatı Tarihçesi **37**
3.3.2. Ebru Sanatı Tekniği **39**
3.3.3. Türk-İslam Kültüründe Ebru Sanatı **42**

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ **50**
2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ **50**
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI **51**
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ **51**
4.1. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ 52
4.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI 52
4.2.1. Kişisel Bilgi Formu **52**
4.2.2. Sabır Ölçeği **52**
4.2.3. Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği **53**
4.3. VERİLERİN ANALİZİ 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

1. SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BULGULAR..... 54
1.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE DAĞILIMI 55
1.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI..... 55
1.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIMI..... 55
1.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME YILINA GÖRE DAĞILIMI 55
2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN SABIR DÜZEYLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI 56
2.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE SABIR DÜZEYLERİ..... 57
2.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ..... 59
2.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYLERİNE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ 60
2.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME SÜRESİNE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ 62
3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI..... 64
3.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ..... 64
3.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ..... 66
3.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ 68
3.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME SÜRESİNE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ 69
4. DİNDARLIK VE SABIR ARASINDAKİ İLİŞKİLERLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI 70

SONUÇ VE ÖNERİLER 73
KAYNAKÇA..... 77
EKLER 83

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Örneklem Grubuna Ait Demografik Özellikler 54
Tablo 2. Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler 56
Tablo 3. Yaş Değişkeni Açısından Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına ilişkin ANOVA Testi Sonuçları 57
Tablo 4. Cinsiyet Durumuna Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına Bağımsız İlişkin T-testi Sonuçları 59
Tablo 5. Eğitim Durumu Açısından Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları 60
Tablo 6. Ebru Sanatıyla İlgilenme Süresine Göre Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları 62
Tablo 7. Dinin Etkisini Hissetme Özelliklerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler 64
Tablo 8. Yaş Değişkeni Açısından Dinin Etkisini Hissetme Toplam Puanına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları 64
Tablo 9. Cinsiyet Durumuna Göre Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Özelliklerine Ait Bağımsız T-testi Sonuçları 66
Tablo 10. Eğitim Durumu Açısından Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Ölçeğine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları 68
Tablo 11. Ebru Sanatı İle İlgilenme Yılına Göre Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Özelliklerine Ait ANOVA Testi Sonuçları 69
Tablo 12. Dinin Etkisini Hissetme ve Sabır Ölçeği Alt Boyut Puan Ortalamalarına İlişkin Korelasyon Analiz Sonuçları 70
Tablo 13. Sabrın Dinin Etkisini Hissetme Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları 72

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

%: Yüzde
age.: Adı Geçen Eser
agm.: Adı Geçen Makale
agt.: Adı Geçen Tez
akt: Aktaran
ANOVA: Analysis of Varience (ANOVA)
C.: Cilt
Çev:Çeviren
Ed: Editör
f: Frekans
F: Varyans Analizine (ANOVA) İlişkin Paremetre
n: Örneklem Büyüklüğü
p: Anlamlılık (önemlilik) Testine İlişkin Olasılık Değeri
r: Korelasyon Katsayısı
s.: Sayfa
S.: Sayı
s.s.: Standart Sapma
ss.: Sayfa Sayıları
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
t: t değeri
vb.: Ve Benzeri
X: Aritmetik Ortalama

GİRİŞ

Dindarlık, dini kuralların bireysel ve toplumsal hayata aktarılmış şeklidir. Dindarlıkta dini inançların bireyin hayatında davranış ve tutumlar ile açığa çıktığı görülür. Dindarlık; kültüre, kişiye ve kutsal sayılan dinin özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Bununla beraber bireyin cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi özelliklerinin de dindarlık üzerinde etkisi vardır.[1] İslam toplumlarında bireyin hayatında din ve kişilik iç içe geçmiştir. Bir kişinin dindarlığı onun kişiliği çerçevesinde kendini bulmaktadır.[2] Din, dindar bireyin dünyasına öyle bir etki eder ki ona kendi rengini verir ve kişi hayatını iman ettiği din ile şekillendirir.[3]

İnancın devam edebilmesi hatta gelişimi için sabır önemli görülen bir faktördür denilebilir. İman etmek, teslim olmak ve etkin bir inanca sahip olmak sabırla yakından ilişkilidir. Dinlerde sabır, insanlara kazandırılmaya çalışılan bir erdem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinlerin sabrı bu denli önemsemeleri, sabır ve dindarlık arasında ilişki olabileceğini akla getirmektedir. Sabrın gelişmiş dindarlık özelliklerinden olduğu söylenebilir. Dindarlığın tecrübe, ibadet ve bilgi boyutları ile sabır arasında güçlü ilişkiler olduğu görülmektedir. Güzel ahlak ilkelerinden biri olan sabır, dindar bireyin davranışlarında gözlenebilmektedir. Dindarlık sabrı, sabır ise dindarlığı geliştirmektedir.[4] Dindarlığın hayat memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu da yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilmiştir.[5]

Hayatı anlamlandırıp düzenleyen din, sanatı da etkilemektedir. Bu yüzden Hristiyan toplumların sanatında Hristiyanlığın, Müslüman toplumların sanatında İslam'ın izlerini görmek mümkündür. İslam geleneğinde özellikle mutasavvıflar sanatı, güzel olanı bulmanın ve böylece Allah'ın güzelliğine ulaşmanın bir yolu olarak görmektedirler.[6] Geleneksel Türk el sanatlarının dayandığı medeniyet anlayışını tahlil edecek olursak bu sanatların temelinde İslamî öğretinin hâkim olduğu bir medeniyet içerisinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Bütün sanatlar için geçerli olan şöyle bir

[1] Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.109.
[2] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2017, s.59.
[3] Mebrure Doğan, *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s.37.
[4] Doğan, *age.*, ss.66-204
[5] Ali Ayten, *"Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma"*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.13, S.3,2013, s.27.
[6] Yılmaz Can, Recep Gün, *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yayınları, Mart 2015, s.22.

tespit ileri sürülebilir, sanatçının yaşadığı hayat ile ortaya koyduğu eser arasında çok büyük bir benzerlik ve ilişki vardır.[7]

Sanat, devam eden hayat içerisinde güzeli, ahengi ve düzeni aramaktır. Sanatçı taşın yontulmasından, dizilişine, seslerin ve renklerin kompozisyonundan sözlerin dizilimine kadar güzeli arayandır. Güzeli aramak sanatçı için vazgeçilmezdir. Güzele yakın olmak onun hayat felsefesidir. Bu felsefeye sahip olan insan yani sanatçı, insanlar arası ilişkilerde de güzeli arar. Tavır ve davranışlarına nezaket ve zarafet egemen olur.[8] Sanat eserinin kişiyi inşa edici yönü bilinmektedir. Bireyin muhatap olduğu sanat ile ilişkisi ve bunun sonucunda ortaya koyduğu fiiller kimlik belirleyici faktörlerdir. Birey, ilişki kurduğu sanat eseri ile kendi kimliğini tamamlar.[9]

"İnsanla nesnel gerçeklik arasındaki estetiksel ilişki" olarak tanımlanan sanat ile meşgul olan sanatçılar üstün bir kişilik yapısı olarak ruh bilimciler tarafından ele alınmıştır.[10] Sanatçı "Kendini heyecanlarına bırakan bir kimse olmaktan çok bilakis kendine hâkim olan, duygularını değişmez ve ahenkli şekillere sokabilen insandır." diye tanımlanmıştır.[11] Modern sanatların aksine ebru sanatında daha mütevazı toprak renkleri kullanılmaktadır. Ebru bir nefis terbiyesini içermektedir. Ebru sanatı modern yaşamın telaşlı ve maddeci anlayışının aksine, belirsizliğe razı olmayı, beklemeyi ve tevekkülü öğretmektedir.[12] Geleneksel sanatlarımız, sanatçının ruhi gelişimini şekillendiren prensipler içermektedir. Geleneksel Türk İslam sanatlarından olan ebrunun da diğer sanatlar gibi sabır gerektirdiği ve bu nedenle sabrı öğrettiği öngörülmektedir. Çünkü ebru sanatının su üzerinde yapılmasından dolayı tek nefeste bozulabilen ve tecrübeyle alakalı bir yönü vardır.[13]

İzzetbegoviç, *Doğu ile Batı Arasında İslam* adlı kitabındaki "Din, ahlak ve sanat yaratılış eyleminden meydana gelmiş aynı ağacın dallarıdır."[14]sözüyle bu araştırmanın temel başlıklarının birbiri ile olan ilişkisine dikkat çekmiştir. Bu çalışmada sanatla meşgul olan bireylerde dindarlık ve sabır ilişkisi incelenmektedir. Ebru sanatıyla meşgul bireyler özelinde elde edilecek verilerin literatüre katkı sağlaması umulmaktadır. Bu doğrultuda

[7] Sadettin Ökten, *Gelenek Sanat ve Medeniyet*, Sufi Kitap, İstanbul 2017, s.69.
[8] Can, Gün, *age.*, s.10.
[9] Sadettin Ökten, *Aslında Bir Sanat Var*, Tuti Kitap, İstanbul-2019, s.133.
[10]Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 82,Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.319.
[11] Nurettin Topçu, *Psikoloji,* Haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergah Yayınları, 2003, s.86.
[12] Hikmet Barutçugil, "*Ab-ru Su Yüzü- Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları"*, Haz: Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul 2000, s.27.
[13] Sadreddin Özçimi, *"Ebru, Mevcudatın Esrarını Yansıtan Bir Ayna Gibidir"*, Keşkül Dergisi, Sufi Kitap, Güz 16, İstanbul 2010, s.62.
[14] Aliya İzzet Begoviç, *Doğu ile Batı Arasında İslam*, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s.77.

tezin birinci bölümünde dindarlık kavramı, dindarlığın boyutları, sabır kavramı, sabır ve dindarlık ilişkisi, sanat ve sanatçı kavramları, sanat-din ilişkisi, sanat-İslam dini ilişkisi, ebru sanatı başlıklarına dair literatür taraması yapılmış bunun sonucunda kavramsal çerçeve bölümü oluşturulmuştur. Tezin ikinci bölümünde araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, kapsam ve sınırlılıkları, yöntemine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırmaya katılan ebru sanatıyla meşgul bireylerin dindarlık ve sabır düzeylerine ilişkin bulgulara yer verilmiş, sonuçlar tartışılmış ve yeni araştırma konusu önerilerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DİNDARLIK

1.1. DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARININ TANIMI

Din, tarih boyunca kutsal alanla insan arasındaki bağı kurmuş, toplum ve birey için önemli bir kavram olmuştur.[15] Dünya üzerinde neredeyse bütün kültürlerde var olan din olgusu, birçok otoritenin dini evrensel bir gerçek olarak görmesine yol açmıştır.[16] En başından itibaren din tanımı bilim adamları tarafından netliğe kavuşturulamamıştır. Bunun iki sebebi vardır; birincisi, dinin basit bir tanıma indirgenemeyecek kadar çok yönlü olmasıdır. İkincisi ise; her bilim adamının dini kendi görüşü doğrultusunda sınırlılık çizerek tanımlamaya çalışmasıdır.[17]

Din; "inanca dayanan doğaüstü tasarımlar ve işlemler dizgesidir."[18] Clifford Geertz'e göre din "Bir semboller sistemidir." "Din; insanlar için güçlü, kapsamlı ve uzun süreli devam eden ruh halleri ve güdülenmeleri oluşturmak üzere işler, genel bir varoluş düzeninin kavramlarını özel anlamlar yükleyerek formüle eder." şeklinde tanımlanır.[19] Başka bir din tanımı ise şu şekildedir; " Geniş anlamda, yaşam biçimi, hayatın nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç ve değerler bütünü. Dar anlamda evrendeki düzeni ve hayatı ancak yaratıcı bir Tanrı'nın varlığı ile anlamlandırarak insanlığı kurtuluşa davet eden çağrılardan her biri."[20] Psikoloji sözlüğünde din şöyle tanımlanmıştır: "İnsan davranışına yön, yaşama anlam veren kutsal veya doğaüstü bir veya birden çok güç ve yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemi."[21]

Konu ile ilgili bütüncül bir yaklaşıma Yapıcı'nın önerdiği din tanımı örnek verilebilir: "Din, doğrudan ya da dolaylı olarak ilahi veya kutsal (mukaddes) olanla girişilen ilişkiler sonucunda, etki ve sonuçları itibariyle, hem tek tek bireylere hem de topluma farklı düzeylerde belli bir duyuş, düşünüş ve davranış kalıbı sunan, hayata bir anlam ve amaç vererek insanın varoluşsal kaygılarına çözüm üreten, mensuplarına belirli

[15] Köse, Ayten, *age.*, s.108.
[16] Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000, s.214.
[17] Hökelekli, *age.*, ss.37-38.
[18] Hançerlioğlu, *age.*, s.122.
[19] Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s.61.
[20] Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s.75.
[21] Budak, *age.*, s.214.

ve farklı bir kimlik duygusu temin edecek bir müminler cemaati oluşturan sembolik bir sistemdir."[22] Din, kutsal olan varlıkla ilişki sonucunda dini duyguları, düşünceleri, inançları, uygulamaları ve sorumlulukları içeren, sosyal hayatta yansımaları olan ve birey üzerinde büyük etki oluşturan bir sistem olarak tanımlanmaktadır.[23] Çalışmada din kavramı bu tanım üzerinden anlaşılacaktır.

Dini tanımlarken bireysel veya toplumsal fonksiyonlar içerisinden din psikologları genelde bireysel işlev üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.[24] Psikologlar dini incelerken, dinin ne olduğunu değil, birey üzerinde oluşturduğu etkiyi incelemeye değer bulmuşlardır. Dinsel inancı, bu inancın insanın duygu, düşünce ve davranışlarına etkisini konu edinmişlerdir. Din psikolojisi inanan ve inanılan arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan yaşam şeklini bireysel bağlamda ele almış ve incelemiştir.[25]

James, dini tecrübeyi din psikolojisi anlayışının merkezinde tutmaktadır. Dini tecrübe üzerine yaptığı araştırmalar neticesinde dinin üç farklı özelliğini tespit etmektedir. Birincisi kişisel yön; dinin en sade ifadesi dediği bireysel yönüne vurgu yapan içsel dindarlıktır. İkincisi duygusallık; dini duygu, bir dine inanan kişinin bilinç yapısını şekillendiren temeldir. Bireyler dıştan saran bir Tanrı anlayışı inancı yerine, kendi içlerindeki inanma isteklerini tecrübe etmelilerdir. Üçüncüsü ise çeşitlilik; James'e göre dinin bir başka özelliği de çeşitliliktir. Bireylerin dini anlayışlarındaki çeşitlilik, dini görüşler, dindarlık tiplerindeki farklılıklar çeşitliliği oluşturmaktadır.[26]

Freud din konusunda fonksiyonel ve indirgemeci bir yaklaşım göstermektedir. O dini bazen bir takıntı nevrozu, bazen çocukluk isteklerinin tatmini bazen de bir yanılsama olarak değerlendirmiştir.[27] Jung Tanrı'yı insan için çok önemli bir öğe olarak görür ve aşkın boyuttan ziyade onu insani boyutla sınırlandır. Jung için Tanrı bireysel bir deneyim ürünüdür. Freud'un aksine Jung dini sağlıklı olmanın bir işareti sayar. İnsanların nevrozdan kurtulmak için Tanrı'ya inanmaları gerektiğini savunur.[28]

Jung, "dinsel işlevi ortaklaşa bilinçdışının ilk örneklerinden (arketiplerinden) saymaktadır."[29] Jung, dindar insan psikolojisi ile ilgilenmiş, fenemonolojik bir yaklaşımla

[22] Yapıcı, *age.,* s.19.
[23] Doğan, *a*ge., s.32-33.
[24] Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din,* Karahan Kitabevi, Adana 2021, ss.9-11.
[25] Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s.43.
[26] Ayten, *age.,* ss.29-30-31.
[27] Ayten, *age.,* s.62.
[28]Ayten, *age.,* ss.71-79.
[29] Orhan Hançerlioğlu, *age.,* s.122.

dindar insanın davranışlarını yorumlamıştır. O bu yorumlarda dindar insanın bireysel deneyimlerinden, hem hasta hem de sağlıklı insanlar üzerindeki gözlemlerinden yararlanmaktadır.[30] Jung bilinçdışının dini işlevi olduğundan ve dinin içgüdüsel bir varoluşa dayandığından bahsetmektedir. Jung dinin içgüdüsel enerjiyi kültürel faaliyete çevirdiğine inanır.[31]

Fromm dinlerin temelinde sevginin olması gerektiğini düşünmektedir ve dinleri insanın sevgi ve gelişim kapasiteleri ile ilişkileri bakımından incelemektedir. Fromm'a göre dinlerin temel işlevi insanların karakterlerinde pozitif değişiklikler yapmak ve onları doğru davranmaya yönlendirmektir. Fromm dinin sosyal işlevlerine de değinmektedir. Din, insanların davranışlarını düzenleyerek onların toplumsal düzende huzur içinde yaşamalarını sağlar. Fromm düzen ve uyum içinde yaşayan toplumlar için dindar tanımı yapar.[32]

Maslow, James'ın peşinde giderek dinlerde bireysel mistik yönle ilgilenmektedir. Mistik deneyim yaşayanlar, Maslow için gerçek dindarlardır. Maslow ihtiyaçlar pramidinin en üstünde bulunan kendini gerçekleştirmeyi yapabilen insanı Tanrı'ya inanıp inanmamasına bakmadan dindar kabul etmektedir. Maslow insanın varoluşundan gelen değerleri "dini" olarak görmektedir, dindarlığın insanın doğal yapısında bulunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla insanın ilahi bir varlığın kurallarına uyarak değil, kendi doğal yapısına göre yol alarak dindar olacağını savunur.[33]

Frankl, dini anlam arayışının sonu olarak görmekte ve bu sonda Tanrı'ya ulaşmaktadır. Frankl dinin verdiği anlam ve güven duygusunun başka hiçbir yerde bulunamayacağını söylemektedir. Frankl Tanrı inancının asla kaybolmayacağından ancak zamanla kurumsal dinden bireysel dine dönüş olacağından bahsetmektedir.[34]

Allport, dinin aslının kişinin mizacında olduğunu ancak bunun anlaşılmasının çok zayıf olduğunu söylemektedir. Kişiliğin başka hiçbir bölümü dini hissin gelişimi kadar fazla ögeden oluşan bir yapıya sahip değildir. Dini arayış yolu boyunca birey yalnızdır. Bireyin ne kadar sosyal açıdan diğer insanlarla bağı olsa da, hiç kimse ona kendi geliştirdiği inancı sağlayamaz. Dolayısıyla her bireyin dini, kendini yaratılışa ve Yaratıcı'ya bağlayan cesur bir deneyimdir. Bu bireyin ait olduğu yüce bağlamı bularak

[30] Ayten, *age*., İstanbul 2010, s.79.
[31] Budak, *age.* , s.214.
[32] Ayten, *age*., ss.104-107-111.
[33] Ayten, *age*., ss.141-143.
[34] Ayten, *age*.., ss.161-170.

kişiliğini tamamladığı bir girişimdir. Allport, dindar yetişkinlerin daha dindar anne-babalar tarafından büyütüldüğünü gösteren bulgulardan bahsetmektedir.[35]

Dindarlık; "bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavram" olarak tanımlanmıştır.[36] Cirhinlioğlu dindarlığı; "nihai gerçek, kutsal varlık veya kutsal nesne ile bireyin ilişkisini ifade etmesi, sürdürmesi, dönüştürmesi ya da özdeşim kurmayı aramasından kaynaklanan duygular, düşünceler, davranışlar ve yaşantılar" olarak tanımlamıştır.[37] Dindarlığın özünde Tanrı'ya inanma ve onu tanıma vardır. Bu doğrultuda inanan ile Yaratıcı arasında süregelen aktif bir iletişim söz konusudur. Bunun sonucu olarak dindarın inancı ile davranışları arasında güçlü bir bağ vardır.[38] Frankl, dindar bireylerin iradesi ve sorumluluğu olduğunu söyler ve gerçek dindarları kendi dinlerini seçen kişiler olarak tanımlar.[39] Dindarlık dini kuralların bireysel ve toplumsal hayata aktarılmış şeklidir. Dindarlıkta dini inançların bireyin hayatında davranış ve tutumlar ile açığa çıktığı görülür. Dindarlık bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutları olan çok yönlü bir yapıdır. Din ile dindarlık arasındaki en önemli fark; dindarlığın dinamik bir süreç olmasıdır. Dindarlık; kültüre, kişiye ve kutsal sayılan dinin özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Bununla beraber bireyin kişisel özellikleri; cinsiyet, yaş, sosyal çevre, ekonomik ve eğitim durumu, dini bilgi düzeyi, mesleği, medeni hali, yaşadığı olumsuz olayların dindarlık üzerinde etkisi vardır.[40]

Her din kendi içerisinde bir yaşam şekline sahiptir. Kişiye dindar olduğuna dair bir tanım yapılıyorsa, o kişinin kendi inanç alanı içinde bireysel yönüne dikkat edilmelidir. Birey, İlahi olana bağlılığını davranışlarıyla dışsal olarak göstermektedir. İnsanlar dindarlığı farklı şekillerde algılayıp tanımlamaktadırlar.[41]

Dindarlığı tek bir şekle indirgemek mümkün değildir. Neredeyse dindar kişilerin sayısı kadar dindarlık şekli vardır denilebilir. Dine bağlanma düzeyi, içselleştirme ve devamında davranışa yansıtma düzeyi kişiden kişiye değişebilir. Buna sebep yetenek,

[35] Gordan W. Allport, *Birey ve Dini*, Çev: Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara 2004, ss.32-46-50-158.
[36] Kirman, *age.*, s.63.
[37] Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s.59.
[38] Köse, Ayten, *age.*, s.110.
[39] Ayten, *age.*, s.165.
[40] Köse, Ayten, *age.*, s.109.
[41] Muhammet Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2021, s.125.

eğilim ve kişisel farklılıklardır. Bireyin hayatında din ve kişilik iç içe geçmiştir. Bir kişinin dindarlığı onun kişiliği çerçevesinde kendini bulmaktadır.[42]

Yapıcı'ya göre din tanımında olduğu gibi dindarlığın kavramsallaştırılması da olgunun sınırlandırılması demektir. Buna rağmen dindarlık tanımları ve çeşitleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sayılamayacak çeşitlilikte olan dini hayatlar bazı benzerlikler altında toplanarak tanımlanmıştır. Özsel ve nitelendirici anlayışlar ile yapılan bu tanımlarda özsel anlayış bireysel farklılıkları, nitelendirici anlayış ise çeşitli dini yönelimlerin tipolojileri üzerinde durur.[43] Dindarlık, bireyin kutsal olana inanıp, bağlanması ve onunla iletişime geçmesi sonucu dini tecrübe yaşamasıdır. Din, dindar bireyin dünyasına öyle bir etki eder ki ona kendi rengini verir. Dine yönelen kişi hayatını iman ettiği din ile şekillendirir. Dindar bir bireyin aynı zamanda dindar bir kişilik olduğu söylenebilir.[44]

Dindarlık iki yönüyle ele alınacak olursa hem kişinin bağlı olduğu dine ait inanç ve değerlerle ilgilenme düzeyi hem de bireysel ya da grup ile bu inanç ve değerlerin yapılaşmış biçimleridir denilebilir. Kişinin günlük yaşamında yer alan ve dinin birey için önemini ifade eden kavram olarak dindarlık; dinin yaşanan kısmıdır, bizzat dinin uygulanan yönüdür.[45] Günay tarafından dindarlık kısaca "yaşanan din" şeklinde tanımlanmıştır.[46]

Dindarlık kavramı; kişisel dindarlık ve toplumsal dindarlık olmak üzere iki yönlü ele alınır. Dinin öz kısmının tecrübe boyutuyla yaşanması kişisel dindarlığı oluşturur.[47] Farklı bireyler yaşadığı kişisel dindarlık biçimleri ile dışarıdan benzer özellikler göstermeye başlayınca toplumsal bazı formlar oluşur ve inanç uygulamalarının gelenek haline geldiği gözlemlenir. Dinler öncelikle bireyin kendisini etkiler, bu şekilde sosyal yapılaşmanın ilk adımları atılır. İlerleyen zamanlarda farklı dindarlık şekilleri açığa çıksa da aynı inanç, ahlak, ibadet esaslarını benimseyenler arasında ortak dini kimlik meydana gelir. Bu dini kimlikle beraber toplu ayin ve ritüeller yapılmasıyla ortak bir dindarlık şekli

[42] Hökelekli, *age.,* s.59.
[43] Yapıcı, *age.,* ss.20-21.
[44] Doğan, *age.,* s.37.
[45] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2051, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1085, s.31.
[46] Ünver Günay, *Dindarlığın Sosyolojisi,* Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Ed: Ünver Günay-Celalleddin Çelik, Adana 2006, s.22.
[47] William James, "*L'experience Religieuse: Essai De Psychologie Descriptive (Traduit Par F. Abazit*)". Paris: Felix Alcan'dan akt. Yapıcı, *age.,* s.25.

gelişir. Bu durumda kişisel dindarlık yok olmaz. Her dindar kendi özünde birbirinden ayrı şekillerde dinini yaşarken bu kişisel dindarlıklar ortak dini gelenekleri oluşturur.[48]

1.2. DİNDARLIĞIN BOYUTLARI

Dindarlık, kişinin dini kabul etme derecesini ortaya koyan bir kavramdır. Dindarlık bireyin dininin hayatına yansıyan halidir. Bu yansıma, her bireyde çeşitlilik gösterir. Aynı zamanda hayat boyunca bireyin dindarlığı sürekli değişir, aynı şekilde kalmaz. Bazı yaşanılan olumsuz olaylar Yaratıcı ile iletişimi artırırken, bazen de edinilen yeni bilgiler şüphe ve inançta zayıflamalara yol açabilir. Dindarlık, bireyin zihninde davranışlarında ve duygularında kendini açığa çıkardığı için, çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. [49]

Dindarlığın ölçülmesi de tanımı ve boyutları kadar problemli bir mevzu olmuştur. Psikologlar en başından beri inanan bireylerin o dinin gereklerini hayatlarına yansıtma düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Bunu yaparken bazen sözel beyan bazen de gözlemlere başvurmuşlardır. Bu durumu ortaya koyacak ölçüm araçları geliştirmişlerdir. Psikologların bireylerin dindarlık düzeylerini sayısal değerlerle ölçtükleri araca dindarlık ölçeği denilmiştir. Dindarlık ölçeğine; "dini yönelim", "dini bağlılık", "dini tutum ve davranışlar", "dini olgunlaşma" gibi isimler de verilmiştir. İlk zamanlar tek boyutlu ölçekler kullanılırken zamanla dindarlık çok boyutlu bir yapı olarak görülerek değerlendirilmiş ve çok boyutlu ölçekler geliştirilmiştir.[50] Din sosyolojisi ve din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, dini hayatın çözümü güç olan bir yapıya sahip olduğu için tek boyutlu yaklaşımlarla derinlemesine incelenemeyeceği ortaya konulmuştur. Çok boyutlu dindarlık yaklaşımlarının bu konuda güvenilir bilgiler ürettiği belirtilmektedir. Bu konuda Durkheim ilk olarak dini inançlar ile dini törenleri birbirinden ayırt ederek dinin çok boyutlu bir bakış açısından incelenmesinin yolunu açmıştır. 1950-1960 yıllarından itibaren artık dindarlığın tek boyutlu şekilde incelenemeyeceği konuşulmaya başlanmıştır. Allport 1950'li yıllardan itibaren dindarlığı "iç güdümlü" ve "dış güdümlü" şekilde ikiye ayırarak ölçmeye çalışmıştır. İçten dindarlık ile ilgili ölçütler genel hatlarıyla belli olmasına rağmen, bu ölçütlerin kimler tarafından ne kadar içselleştirildiği din psikolojisi alanı için büyük önem taşımaktadır. Hügel ise

---

[48] C. F. Catalan, "*L'homme et sa religion: Approche Psychologiquen",* Paris: Desclee de Brouwer, 1994'den akt. Yapıcı, *age..*, s.26.
[49] Hüseyin Peker, "*Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları",* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 12/2, Haziran 2012, s.42.
[50] Köse, Ayten, *age.*, s.121.

ikiden fazla boyut teklif eden ilk araştırmacıdır. Bunlar; "geleneksel/tarihsel", "rasyonel/sistematik", "sezgisel/iradi" olmak üzere üç boyuttur.[51]

1.2.1. Dindarlığın Genişlemesine Boyutları

Dindarlığın ne olduğu, nasıl ve niye yaşandığı, hangi güdülemelerin etkin olduğuna dair sorular dindarlığın boyutlarını belirlemede ilk adımlar olmuştur. Dindarlığın çok boyutluluğunu sistematik olarak kavramlaştıran kişi Glock olmuştur. Glock her bireyin yaşadığı din ile farklı farklı dindarlık türleri çıkabileceğini öne sürmüştür. Bununla beraber bazı öğelerin tüm dindarlık türleri için geçerli olabileceğini savunmuştur. O, neredeyse bütün dinlerin yaşanılması esnasında oluşan ortak boyutlar olduğundan bahsetmiştir.[52] Glock, dünya dinlerinin farklı oluşumları olsa da bu dinlerin ifadesinde ortak paydaların var olması üzerinde durur. Önce dünya dinlerinde ortak olan dindarlığın dört boyutunu belirleyen Glock daha sonra Stark ile yaptıkları araştırmada dindarlığı beş boyut ile açıklamıştır.[53]Glock ve Stark dinin insana yansımasının boyutlarını şu şekilde tasnif etmişlerdir; inanç boyutu, ibadetlere (pratik ritüellere) katılım boyutu, bilgi boyutu, dini tecrübe (duygusal içsellik) boyutu, etki (diğer davranışlara etkisi) boyutu.[54] Ancak dindarlığın boyutlarında, bir boyutta dindar olmak diğer boyutta da dindar olmayı gerektirmez denilebilir. Burada inanç boyutunun dindarlık için olmazsa olmaz bir unsur olduğu göz ardı edilmemelidir. Yine inanç boyutu da dindarlık için tek başına yeterli olmaz. Bunun için dindarlığın anlaşılabilmesi boyutların tamamının dikkate alınmasıyla mümkün olur [55]

Glock ve Stark'ın dinin boyutlarını tasnif ettiği şekliyle dindarlığın genişlemesine boyutları açıklanacaktır.

İnanç Boyutu: Her din, mensuplarından bazı inanç esasları ister. Bireyin öncelikle bu inanç esaslarını kabul etmesi ve onaylaması istenir. Her din için hatta aynı din içerisinde bile inanç konusunda farklı yönlere vurgu yapılabilir. Genel kabul görmüş inanç esasları dinin inanç boyutunu oluşturur. İnanç boyutunun önemi inananların anlam arayışı sürecine cevap vermesidir.[56] Bu boyut inançlı veya inançsız olmakla ilgili olup,

[51] Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2015, ss.89-90.
[52] Köse, Ayten, *age.*, s.110.
[53] Hakkı Karaşahin, *"Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma"*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIX, S.1, 2008, s.198.
[54] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s.32.
[55] Hasan Kayıklık, *"Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi"*, İslami Araştırmalar Dergisi, C.19, S.3, 2006, ss.493-494.
[56] Köse, Ayten, *age.*, s.111.

inancın muhtevası, güçlülüğü ve çeşitleri (geleneksel veya geleneksel olmayan) gibi konuları kapsar.[57] İnançların içerikleri ve kapsamı, dinler arasında farklılık gösterdiği gibi aynı din içerisinde de bu farklılığa rastlanır.[58] İlk olarak bütün dinler kutsalının varlığını güvence altına almak ve özelliklerini belirlemek ister. İkinci olarak inançlar kutsal amacı ve insanların bu konuda ki rollerini ortaya koyar. Üçüncü olarak ise; ilahi amacın gerçekleşmesi için tamamlayıcı inançlar belirtilir.[59]

İbadet Boyutu: Her din inananlarından bazı özel dini pratikler ister. Bireysel ve toplu yapılan dini pratikler arasındaki ilişkiler dindarlığın ibadet boyutunu içerir.[60] Bu boyut dinler arası farklılıkları netleştirir.[61] Bağlılıkta dinsel uygulamalara benzer bir şeydir ama çoğu yönden farklılık içerir. Dini törenler halk tipidir ve şekilseldir. Ayrıca bütün dinlerde bu ibadetlerin kendiliğinden ve resmi olmayanları da vardır.[62] Glock ibadet boyutunu üç açıdan incelemiştir. İlk olarak ayinlere katılım sayısı ile dini uygulamalar arasındaki ilişkiyi ele almıştır. İkinci olarak dua gibi bazı özel dini ibadetlerin çeşitliliğinden bahsetmiştir. Üçüncü olarak ise dini ibadetlere devam edenler için bu davranışların manasına dikkat çekmiştir. Dini ibadete katılım ile yapılan bu ibadetleri içselleştirmek aynı anlamda değildir.[63]

Tecrübe Boyutu: Dini tecrübe boyutu kişinin kutsalla olan iletişimi esnasında yaşadığı dini duygulardır. Her insan bu duyguyu farklı boyutlarda yaşar. Dinin tecrübe boyutunun ifade edilerek aktarılması zordur. Bu boyut ifade edilemezlik özelliği taşır.[64] Kutsal, dini tecrübenin merkezini oluşturmaktadır.[65] Dini tecrübe olumlu ve olumsuz bütün dini duygularla ilişkilidir. Bütün dinlerde dindar olarak adlandırılan kişilerin din kaynaklı bir duygusal tecrübe yaşaması beklenir. Bu duygunun içeriği korku, sevgi, sevinç, huşu veya vecd hali olabilir.[66] Muhakkak her dinde az seviyede olsa da bireysel dindarlığın göstergesi olarak bazı öznel dinsel değerler vardır.[67] Dinin tecrübe boyutu ilk olarak din değiştiren bir birey üzerinde araştırma yapan Stanley Hall tarafından ortaya konmuş, devamında çalışmayı sürdüren öğrencileri tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra

[57] Murat Yıldız, *"Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma"*, *Tabula-Rasa Felsefe-Teoloji*, S:1, 2001, s.29.
[58] Kayıklık, *agm.*, s.493.
[59] Karaca, *age.*, s.98.
[60] Köse, Ayten, *age.*, s.111.
[61] Yıldız, *agm.*, s.30.
[62] Kayıklık, *agm.*, s.493.
[63] Karaca, *age.*, s.101.
[64] Köse, Ayten, *age.*, s.112.
[65] Gordan W. Allport, *age.*., s.23.
[66] Yıldız, *agm.*, s.30.
[67] Kayıklık, *agm.*, s.493.

James tarafından dini tecrübenin çeşitliliği üzerine yazılan kitap bu konuda önemli bir eserdir. James'den beri dini tecrübe üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Zira bu konunun araştırılması pek çok zorluk içermektedir. Dini inanç ve uygulamaların beraberindeki ümit, rıza, korku, aşk gibi duyguların gözlemlenebilmesi için çok azının yansıması bulunmaktadır. Bu durum araştırmaların yapılmasını olumsuz anlamda etkilemektedir.[68]

Bilgi Boyutu: Her dinin kutsal metni, inanç esasları ve ibadet törenleri ile ilgili bilgiler vardır ve dindar olan kişilerin bu bilgileri bilmesi beklenir. Devamında haberdar olduğu bilgilere güvenmesi de beklenir. Bu sebeple bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında önemli bir ilişki vardır. İbadet boyutu da yine bilgi boyutunun devamında oluşur. Ancak öğrenilmiş bilgiler ibadete dönüşmeyebilir. Çünkü dini bilgileri yaşantıya geçirme bilgiden daha fazlasını (inanç, irade, motivasyon, kültürel ve çevresel şartların uygunluğu vb.) gerektirir.[69] Bazen birey gerçek manada anlamaksızın iman edebilir. Bu durumda iman az bir bilgi üzerine de inşa edilebilir.[70] Bilgi boyutu Y. Fukuyama (1961) tarafından ortaya çıkarılmış, Glock tarafından benimsenmiştir.[71] İnancın varlığı doğrultusunda dini bilgi önem kazanır. Mesela ateist bir birey dini bilgiye sahip olabilir ancak dini inanca sahip değildir. Dindarlığı bütüncül bir şekilde görebilmek ve anlamak açısından dini bilgi ile bireyin inancı, ibadetleri ve tecrübeleri ile ilişki kurmak mühimdir.[72]

Etki Boyutu: Dinin etki boyutu bütün boyutların toplamı gibidir. Tüm bu boyutların insan üzerinde bıraktığı etkiyi, günlük hayata olan yansımalarını içerir.[73] Etki boyutu dinin inananları üzerinde neyi yapıp neyi yapmamaları noktasındaki etkinin tümünü ele alır.[74] Din insan hayatının her yönüyle bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir.[75] Dinin belirttiği şekilde hayatını yaşamaya çalışan bireyler bilinçli veya bilinçsiz olsa da inandıkları şeyleri davranışlarına yansıtmış olurlar. Bu durum dindarlığın etki boyutunu oluşturur.[76]

[68] Karaca, *age.*, ss.102-103.
[69] Köse, Ayten, *age.*, s.112.
[70] Kayıklık, *agm.*, s.493.
[71] Yıldız, *agm.*, s.30.
[72] Karaca, *age.*, s.102.
[73] Köse, Ayten, *age.*, s.112.
[74] Yıldız, *agm.*, s.30.
[75] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, s.75.
[76] Karaca, *age.*, s.104.

1.2.2. Dindarlığın Derinlemesine Boyutları

Aynı din mensubu kişiler dinlerini aynı şekilde ve seviyede yaşamazlar. Dindarlıkta kişiden kişiye değişen farklı dereceler söz konusudur[77]. Dindarlığın neliği kadar nasıllığının da önemli görüldüğü vurgulanarak dindarlık; içsel yönelimli ve dışsal yönelimli olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

İçsel yönelimli dindarlar için din; kişinin benliğini aşan, içten gelen bir değerdir. Bu durumda din, "içten doğma", "derünileşmiş", "şahsileşmiş" gibi özelliklerle nitelendirilir. [78] Psikolojik bir terim olan "içsellik" ile biyolojik bir terim olan "hazım" benzetilmektedir. Biyolojik hazım da olduğu gibi içselleştirilen inançlar insan bünyesi için önemli bir parça haline gelmektedir ve devamında şahsiyete etki etmektedir. Bunun sonucunda içsel motivasyon ile bir dini inanca bağlanan kişi bütün ihtiyaçlarını dini inançları ile uyumlu bir şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır. Çünkü içsel motivasyon bireyi bir adım atmaya başka bir şey sebebiyle değil sırf kendisi için yöneltmekte ve kendi kendini motive etmektedir.[79] İç kaynaklı dindarlıkta kişi dini emir ve inanç esaslarıyla çatışmaz. Dinin inanç esaslarını içselleştirerek samimiyetle hayatına yansıtır. Bu anlamda hayata dair her konuda dini başvuru kaynağı olarak görür.[80] İç kaynaklı dindarlığa sahip kişiler dini inanç ve emirlerle uyum içinde olarak yaşamaya çalışırlar.[81]

Dışsal yönelimli dindarlıkta din hedeflere ulaşmak için bir aracı olarak görülür. Bu tarz dindarlıkta birey sosyalleşmek, toplumda statü elde etmek, dikkat çekmek gibi durumlar için dini kullanır. Zayıflamak için oruç tutmak buna örnek olarak verilebilir. Bu tarz dindarlıklar riyakâr dindarlık olarak tanımlanabilir.[82] Dış kaynaklı dindarlık faydacıdır. Daima dışsal bir amaç için dine yönelim söz konusudur.[83] Bu tarz dindarlığa sahip kişiler elde edecekleri fayda uğruna inançlarına sıkı sıkıya bağlı olup, katı ve hoşgörüsüz bir taraftarlık gösterirler. Bu tip dindarlığa "psikolojik ihtiyaçlar dini", "fonksiyonel din" adı da verilmiştir.[84]

Dini amaç ve araç olarak gören bu iki dindarlık boyutu arasındaki farklılıklar önemli ölçüdedir. Dışsal yönelimli dindarlıkta kişiler dinden fayda sağlarken, içsel

[77] Hökelekli, *age.*, s.76.
[78] Hökelekli, *age.*, s.77.
[79] Karaca, *age.*, s.91.
[80] Köse, Ayten, *age.*, s.113.
[81] Yıldız, *agm.*, s.26.
[82] Köse, Ayten, *age.*, s.113.
[83] Yıldız, *agm.*, s.26.
[84] Hökelekli, *age.*, s.76.

yönelimli dindarlıkta dinlerini yaşarlar. Dış güdümlü dindarlıkta birey kendi için yaşarken iç güdümlü dindarlıkta ilahi amaçlarını gerçekleştirmek için yaşar. Dış güdümlü dindarlıkta dine ara sıra başvurulurken, iç güdümlü dindarlıkta dini değerlere her daim başvurulur çünkü benliği bütünüyle saran bir inanç mevcuttur. Dışsal yönelimli dindarlıkta dinden kolayca vazgeçiş söz konusu olabilirken içsel yönelimli dindarlıkta inanç kişiliğin bir parçası haline gelmiştir. Dış güdümlü dindarlar için din kendini haklı gösterme aracıdır. İç güdümlü dindarlarda ise din hayatın nihai amacıdır.[85]

2. SABIR

2.1. SABIR KAVRAMININ TANIMI

Sabır kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş olup, "sabera" kökünden gelmektedir.[86] Arapçadaki sabr kelimesi; "sabır, tahammül, çıdam; sükûnet, huzur, dinginlik; sebat, metanet; kendine hâkim olma hali, kendini tutma." anlamına gelir.[87] Türkçede kelime karşılığı "elde edilemeyecek şeyler için kendini zapt etme, tahammül", "olabilecek şeyleri telaşa kapılmadan bekleme", "sebat gösterme", "nefsine hâkim olma" olarak verilmektedir.[88] İngilizcede sabır kavramının karşılığı "patience" kelimesidir. Patience kelimesi "tahammül, sebat, dayanma" olarak açıklanır.[89]

Doğan sabrı şöyle tanımlamaktadır: "Her türlü zorluk, tehdit ve kayıp karşısında gönüllü bir şekilde dayanma, direnme, göğüs germe ve sonucu bekleme eğilimi olmakla birlikte bilişsel, davranışsal boyutlarıyla yaşanan çözümleyici bir psikolojik süreçtir."[90]Bir başka tanım olarak sabır; "hayatta olumsuzluklarla karşılaşan ve bu ilk anında duygusal tepki verecek olan insanın karşılaştığı olumsuzluklarla, engellenmeye, olumlu ve güzel olanı kaybetme riskine karşı sergileyebileceği bir güç ve erdem" olarak aktarılır.[91] Sabır kavramı hayatın her alanında yaşanılan sıkıntı, üzüntü ve belalara karşı direnç göstermek ve problemleri çözümlemek, olumlu kılmak adına gösterilen metanet ile açıklanabilir.[92]

Sabır kavramının psikolog ve psikiyatristlerce duygusal zekânın keşfedildiği sürece kadar pek kullanıldığı söylenemez. Özellikle hümanist psikologlar tarafından

[85] Karaca, *age.*, ss.92-93.
[86] Emrullah İşler, İbrahim Özay, *Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fecr Yayınları, Ankara 2008, s.938.
[87] Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s.468.
[88] D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlüğü*, İz Yayıncılık, Ekim 1996, s.939.
[89] Robert Avery, Serap Bezmez, Anna G. Edmans, Mehlika Yaylalı, *Redhouse Sözlük*, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. Aş. , İstanbul 2003, s.706.
[90] Doğan, *age.*, s.58.
[91] Ali Ayten, Sevde Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş*, Sufi Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s.167.
[92] Süleyman Solmaz, *"En Büyük Kar "Sabır" "*, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C.5, S.4, 2021, s.1648.

sabır, hem bekleyiş hem de zevklerin ertelenmesi olarak yani acı verici bir olgu şeklinde görülmüştür. Duygusal zekânın fark edilmesiyle beraber sabrın duyguların eğitimi ve denetlenmesinde çok önemli bir yerde olduğu görülmüştür.[93] Frankl sabrı, hayatta karşılaştığımız kaçınılmaz sıkıntıları anlamlandırmak şeklinde görmektedir. Kişi içinde bulunduğu acıyı anlamlandırabilir. Hatta bu acıyı çekerken vakur bir şekilde anlamlı bir görev içerisinde olduğu bilinciyle adım atmalıdır. Frankl, tecrübe edilen acıda örneğin özveri gibi bir anlam bulduğu anda acı olmaktan çıkacağını dile getirmiştir.[94]

Sabır insanın gelişmesini ve mutluluğunu destekleyen bir karakter gücü ve istenilen bir kişilik özelliğidir. Zamanla ahlak felsefecileri ve dini yazarlar iyi bir yaşam için sabrın geliştirilmesini vurgulamışlardır. Çok eskiden bu yana sabır önemli bir özellik olarak aktarılmasına rağmen psikolojide ancak son zamanlarda pozitif psikoloji yaklaşımının etkisiyle dikkat çekmeye başlamıştır. En genel anlamıyla sabır, sıkıntı ve hayal kırıklığı karşısında sakince beklemektir. Sabır farklı şartlar ve zamanlarda uygulanır. Sabır hem mizaç hem de durum olarak görülebilir. Sabrın bu iki kavramsallaştırılması iç içe geçmiştir. Bu nedenle ikisine de dikkat edilmelidir.[95]

Sabır, özdenetim veya geçiştirilmiş tatmin olarak da adlandırılır. Sabır yerine daha erken ama daha küçük ödülleri tercih etmek ise dürtüselliktir.[96] Sabır tek bir değer yargısı ile tanımlanabilecek bir kavram değildir. Sabır duygusu, sabrın duygusal tarafını oluşturur. Ahlaki olması nedeniyle erdemler sınıfına dâhil edilmiş, dinler tarafından onaylanmış, toplumsal desteği olan kültürel bir alt yapıya sahip olması sabrın bilişsel yönünü gösterir. Bunun yanında sabır bir davranış olarak görülen, sabırlı olmak isteyen birey tarafından seçilen bir davranış şeklidir. Sabır tutumu kuvvetli olan kişi hayatın zorluklarına karşı dayanıklı, mücadeleci ve azimli biridir. Sabır özelliğine sahip olmayan kişi ise bütünüyle sabırsız değil, sabır tutumu zayıf olan biridir.[97]

Sabır günlük yaşamda gecikmeyi veya problemleri sakince kabul etme kapasitesi olarak da tanımlanabilir. Yapılan çalışmalarda sabırlı bireyin sabırsız bireye göre hayata karşı daha olumlu bakış açısına sahip ve kaygı düzeyinin düşük olduğu görülmektedir.

---

[93] Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka Bize Özgü Duygular, Bize Özgü Bir Analiz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.128.
[94] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev: Özge Yılmaz, Okyanus Yayınları, İstanbul 2021, ss.117-118.
[95] Sarah A. Schnitker, *"An Examination of Patience and Well-Being"* The Journal of Positive Psyhology, 7(4), July 2012, s.263.
[96] Stevens Jeffrey R. , David W. , *"Patience"*, Faculty Publications, Department of Psychology, 2008, s.515.
[97] Doğan, *age.*, s.61.

Ayrıca işbirliği yapmaya daha yatkın olduğu görülmüştür.[98] Sabır bir karakter ve kişilik özelliği taşıdığı için bireyin karşılaştığı olayları anlamlandırmasından başlayıp değerlendirme, çözüm üretme, problem çözme gibi başa çıkmanın her safhasında etkili olan bir yönelim olarak değerlendirilebilir. Sabır bireyin duygu dünyasından bir parçadır. Bu duygu her zaman sabır davranışı şeklinde dışarıya yansımayabilir. Bazen katlanma, içe atma gibi durumlar sonucu tahammül şeklinde olumsuz bir sonuç da yaşanabilir. Bunun yanında sabır tutumu bireyin psikolojik olarak en büyük gücü haline de gelebilir.[99] Birey için sabır hem kişilik hem de inandığı dinin tavsiye ettiği davranış biçimi olabilir. Bu nedenle sabrın hem seküler başa çıkma hem de dini başa çıkma aracı olarak hayatın problemleri ile mücadelede olumlu anlamda etkili olduğu belirtilebilir.[100]

Sabrın zaman içerisinde uğraş gösterilerek elde edildiği, refleks olarak gelişen bir durum olmadığı öngörülmektedir. Kişi iradesini kontrol altına alıp odaklandığında sabır ortaya çıkar. Sabırlı olmayan biri bu durumdan tamamen yoksun değil sadece sabır tutumu gelişmemiş olandır. Sabrın öğrenilmesinin başlangıç dönemi "durumluk sabır" olarak isimlendirilebilir. Sabır bir meleke haline geldiğinde ise "sürekli sabır" kavramından bahsedilebilir.[101] Durumluk sabrı yani kısa süreli sabır, günlük yaşamla beraber kendini gösteren, kısa süreli sıkıntılarda ve günlük problemlerde uzun bekleyişler içermeden çözüm bulma adına gösterilen sabır durumudur. Sürekli sabır yani uzun süreli sabırda ise uzun vadeli amaçlar ve problemlere karşı gösterilen sabrın karaktere dönüşmüş hali bulunur. Doğan, sürekli sabrı anlatırken "sisal" bitkisini örnek olarak vermiştir. Zor şartlar altında mücadele vererek gelişen bir bitki olan sisal, daha iyi şartlar altında yetiştirilmeye çalışıldığında elde edilmesi beklenen elyafın oluşmadığı gözlenmiştir. Aynı bu bitki gibi insanın da karakteri zorluklarla gelişmektedir. Karakter gelişiminde uzun süreli zorluklara karşı gösterilen uzun süreli sabrın etkili olduğu söylenebilir.[102]

Sabır çeşitlerinden ilk olarak kısa süreli sabırdan bahsedecek olursak, her gün karşımıza çıkan, çoğu zaman aynı gün içerisinde fazla çaba gerektirmeyen problemlerin çözümünde ihtiyaç duyduğumuz sabır tutumudur. Sabrın ikinci çeşidi ise uzun süreli sabırdır. Uzun süreli sabır daha uzun süre sabır gerektiren ciddi zorluklar karşısında

[98] Bilgen Kıral, *"Akademik Hayatta Sabır Üzerine Nitel Bir Çalışma"*, Journal of Computer and Education Research, C.7, S.14, 2019, s.255.
[99] Doğan, *age.*, s.62.
[100] Doğan, *age.*, s.103.
[101] Mebrure Doğan, *"Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dini Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması"*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.8, 2016, s. 3222.
[102] Doğan, *age.*, ss.100-105.

bireyin daha güçlü bir şekilde gösterdiği sabır tutumudur.[103] Mehrabian sabır türlerine üçüncüsünü ekler ve bunu bir kişilik özelliği olarak varsayar. "Kişilerarası sabır" diye isimlendirdiği sabrın üçüncü çeşidini bireyin sosyal ilişkiler içerisinde iken diğer bireylere gösterdiği sabır olarak tanımlar.[104]

Sabır insanın yolunu şekillendirir, gideceği yönü belirler ve karakter inşasında çok önemli bir yere sahiptir. Sabır kişinin problemlere çözüm arayışında akla başvurmasını ve irade yeteneğini kullanmasını sağlar. Sabır erdemi olumsuzluklara karşı kişiye dik bir duruş kazandırmakta ve ümitsizlikten uzaklaştırmaktadır. Tüm bu özellikleriyle sabır, insanın acı ve üzüntüsünü daha kolay atlatmasını sağlayan, dünya hayatını daha anlamlı kılan, dünyayı daha yaşanılabilir bir yer haline getiren bir olgudur.[105]

Sabır ve tahammül göstermek kavramları çoğu yerde eş anlamlı olarak kullanılsa da birbirlerinden farklıdırlar. Tahammül etmek pasif ve zorunlu bir bekleyişken, sabır ise bilinçli, aktif ve gönüllü bir dayanmadır. Sabır zorluklar karşısında bilinçli şekilde seçilmiş bir davranış biçimidir. Dolayısıyla sabır hiçbir şey yapmadan tembelce bir bekleyişin aksine devamlı bir iç mücadele isteyen bir eylemdir.[106] Tahammülde mecburi bir katlanma, içe atma söz konusuyken sabırda sıkıntıların üstesinde gelmek için yapılan fiiller mevcuttur.[107] Özdoğan, sabır ve tahammül kavramlarının karıştırıldığını ifade ederek başa gelen sıkıntıya katlanmanın sabır değil tahammül olduğunu belirtir. Psikolojik boyutuyla tahammül, "içimize atmak" demektir. Sabır aktif bir süreçken, tahammül pasif bir süreçtir ve bu pasif süreç sonucu öfke açığa çıkar.[108]

Sabır gerektiren olumsuz bir olay, bireyin gelişimi için bir fırsatken aynı zamanda bireyin psikolojik gelişiminin maksimum düzeye çıkması için de gereklidir. Sabır katlanma gibi negatif tutumlarla eş değer olmadığı için bireye bir yandan başa çıkma aracı olarak destek verirken diğer yandan onu geliştirici ve dönüştürücü bir süreç içerisine girmesini sağlamaktadır. Bu durum sabrın kişisel ve manevi yönü destekleyen bir erdem olduğunun göstergesidir.[109] Sabır ilk etapta sadece bir ahlak terimi olarak görülse de

---

[103] Doğan, *age.*, ss. 100-104.
[104] A. Mehrabian, *Manuel for TheRevised Achieving Tenddency (MACH) and Disiplined Goal Orientation (CGO) Scelas, Monterey, California: Aita Mesa*'dan akt. Ayşe Eliüşük, Çoşkun Arslan, *"Sabır Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmaları"*, Değerler Eğitimi Dergisi, C.14, N0.31, 2016, ss.68-69.
[105] Ayşe Ateş, *"Aile İçi İletişimde Sabır"*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, C.8, S.15, 2019, ss.61-64-65.
[106] Doğan, *agm.*, ss.3223-3224.
[107] Doğan, *age.*, ss.76-77.
[108] Öznur Özdoğan, *Mutluluğu Seçiyorum*, Özdenöze Yayınları, Ankara 2010, ss29-31-32.
[109] Mebrure Doğan, *"Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır"*, Recep Tayyip Erdoğan İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.5, 2014, ss.97-98.

esasen hayatta karşılaştığımız sıkıntı ve üzüntülere karşı güçlü durmayı ve olumsuz şeyleri tersine çevirmek için gösterilen çabayı anlatmaktadır.[110]

Sabır aynı zamanda önemli başa çıkma araçlarından biridir. Hayata umutla bakabilen kişiler sadece pozitif kişiler değil bununla beraber umut ettiklerine ulaşabilmeyi bekleyebilen sabırlı kişilerdir. Hayattaki zorluklara rağmen mücadele etmeyi bırakmayan, yine yeniden başlamayı bilen direnme gücüne sahip kişiler sahip oldukları umudu yitirmeyenlerdir.[111]

Sabır insanın hayat içerisinde uzun süreli planlar yapmasına destek olur. Birey hayatın zorluklarıyla baş etmeye çalışırken bu esnada sabır kişiyi başarıya götürür. En nihayetinde mutlu bir yaşam getirir. Sabır; zor ve stresli durumlar karşısında mücadele ederek sonuçlara ulaşılan bir süreçtir. Zor ve meşakkatli olan bu süreç kişiyi güçlendirir ve geleceğe dair planlar yapmasına olanak sağlar. Bu durumda kişiyi pozitif hissettirir ve mutlu olmasını sağlar. Sabır mutluluk üzerinde etkisi olduğu ortaya konulan bir kavramdır. [112]

Sabırlı insanların daha yüksek benlik saygısına ve yeterlilik duygusuna sahip oldukları söylenebilir. Yalnızlık ve ilgi görme ihtiyaçları ise daha düşük düzeydedir. Ayrıca sabırlı insanlar eudaimonik "iyi yaşam" kavramının bir parçası olan diğer erdemlerin ölçümlerinde de yüksek puan alırlar.[113] Sabır bireyleri olumsuz duygu ve psikolojiden kurtaran, yaşam kalitesini artıran bir erdemdir. Sabır kişinin olgunlaşmasına zemin hazırlarken aynı zamanda daha düşük stres, daha az depresyon ve daha çok hayat doyumu da sağlamaktadır.[114] Diğer taraftan sabırlı olan bireylerin öfke kontrollerinin daha yüksek düzeyde olduğunu araştırmalar göstermektedir. Sabır yüksek teknolojili ve tempolu dünyamızda modası geçmiş bir erdem olarak görülmektedir. Sabırlı kişiler çocuksu olarak nitelendirilmeye başlandı. Modern zamanlarda bir çok kişi sabrı insan çabasına layık görmeyip bir kenara bıraktı. Bunun sonucunda bireylerde dürtüsellik ve

[110] Solmaz, *agm.*, s.1648.
[111] Doğan, *"Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dini Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması"*, s.3216.
[112] Zeliha Traş, Kemal Öztemel, Merve Koçak, *"Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk, Yalnızlık ve Sabır Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*, Uluslar Arası Toplum Araştırmaları Dergisi, C.15, S.22, Şubat 2020, s.882.
[113] Sarah A. Schnitker, *age.*, s.278.
[114] Davut Okçu, Ubeydullah Pilatin *"Ortaokul Öğrencilerinin Sabır Değeri ile İlgili Algılarının Resim Yoluyla Değerlendirilmesi"*, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi, C.2, S.1, Haziran 2008, s.103.

erteleme davranışları artarken; bilinçli, kararlı, ölçülü olma ve zorluklara dayanabilme kabiliyetleri azalmaktadır.[115]

2.2. SABIR-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Dinler insanların dünyaya ve olaylara karşı yaklaşımlarını belirleyici önemli unsurlardır. Bununla beraber dinler kişinin kötü tercihlere karşı güzel fiilleri seçme ve uygulama gücünü oluşturan kaynak durumundadırlar. Bu şekildeki amacını yerine getiren dinler, zorlu hayat koşullarıyla başa çıkma ile beraber daha uyumlu ve manevi yönden gelişmiş, kemale ermiş bir insan olmanın yolunu göstermiş olurlar. İnananlarını bu yolculukta daha fazla bilgeliğe, sakin bir düşünce yapısına ve mutlu olmaya götürecek değer yapıları sunarlar. Sabır erdemi de bu değer yapılarından biridir. Tüm dinler sabrın bir erdem olduğuna dair ortak düşüncededirler.[116]

Din insanlara olumsuz olayların arka planında yüce bir irade gücünün varlığını bildirerek bu olaylara anlam yüklemektedir. Bununla beraber din, olumsuz olaylara karşı inanan insanların tutumu sakince dayanıp azim göstermek ve çözümü sabırla aramak olması gerektiğini telkin eder. Bu yönlendirmeler inanan kişiyi psikolojik anlamda rahatlatır ve ruh sağlığını koruma altına alır. Din inananlarına verdiği emir ve buyruklarla sabır duygusunu geliştirir ve insanda doğuştan var olan acelecilik eğilimini eğitir.[117]

Sabır erdemi, dindar bireyin yaşamında çok önemli bir yere sahiptir. Dindar bireyin dinin gereklerini yerine getirmesi ve bunun devamlılığı için irade ve sabır çok önemli iki etkendir. Bunun yanında din, inanan kişiye dünya hayatının sadece güzelliklerle değil bazı imtihanlarla da geleceğini, bunlara karşı sabır erdemi ile davranmak gerektiğini bildirir.[118] Dindar olduğunu söyleyen her birey için sabır erdemine sahiptir denilemese de, tabii oldukları dinin bireylerin sabır düzeyleri üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Sabır gelişmiş dindarlığın belirtilerinden biridir denilebilir.[119]

Tüm ilahi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de Yaratıcı olan Allah çok sabırlıdır ve O'nun isimlerinden biri de "Sabur" 'dur. İslam dini sabır kavramını zorluk ve sıkıntılar

---

[115] Sarah Schnitker, Emmons Robert, *"Patience as Virtue: Religious and Psychological Perspectives"*, Research in the Social Scientific Study of Religion, Volume:18, Leiden:2007, ss. 181-182.
[116] Doğan, *age.*, ss.187-188-189.
[117] Necmi Karslı, *"Üniversite Öğrencilerinde Sabır ve Dindarlık İlişkisi",* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.17, 2020, ss.57-58.
[118] Fatih Kandemir, *" Üniversite Öğrencilerinin Sabır Eğilimlerinin İçsel Dini Motivasyon Düzeyleriyle Yordanması Üzerine Ampirik Bir Çalışma (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Örneği)*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, S.9, C.2, 2020, s.1476.
[119] Doğan, *age.*, s.198.

karşısında pasifçe bir bekleyiş olarak tanımlamaz. Hayr görünenlerin arkasında şer, şer görünenlerin arkasında da hayr olabileceğini ancak olaylar arkasındaki hikmetin yaratıcının bilgisi dâhilinde olduğuna inanılır. Bu doğrultuda İslam sabır erdemi için; ümitvar olarak aktif bir çaba içerisinde olmayı gerekli görür.[120]

Manevi hayat için de önemli bir unsur olan sabır evren ve tüm canlılar için önemli bir parçadır. Tasavvuf dünyası içinde sınava tabii olmak, sıkıntılarla yüzleşmek ve tüm bu zorluklar karşısında asıl olan sabrını ve imanını korumaktır. Mutasavvıf Yunus Emre söylemlerinde sabrı anlatırken bu kelimeyi kullanmak yerine sabrı zihinlere öğretileriyle kaydetmiştir. Özellikle Hz. Eyüp ve Hz. Yakup peygamberlerden hareketle nasihatlerde bulunmuş, kendi tasavvufî yolculuğu gereği bizzat yaşantısı ile de sabır konusunda insanlara örnek olmuştur.[121]

Sabrın tasavvuftaki karşılığı başa gelen olumsuz olaylardan dolayı Allah'tan başka kimseye dert yanmamaktır. Kul başına gelen musibetlerden dolayı yalnızca Allah'a sığınmalıdır. Sabır başa gelen musibetle karşılaşılan ilk anda söz konusu olur.[122] El-Müncebi Said bin Cebyr'den naklettiğine göre sabır, başa gelen musibetlerin Allah'tan geldiğini kabul edip, sevabını Allah'tan bekleme durumunda olmaktan ibarettir. Bir anda başa gelen musibet insan üzerinde şaşırtıcı bir etkiye sahiptir. Kalp altüst olur ve o ilk andaki zorluğa sabır gösterilebilirse şiddeti azalır. Bunun sonucunda sabretmek kolaylaşır.[123] Gazali, Mükaşefetü'l Kulüb kitabında sabrı üç kısma ayırmıştır. Allah'ın emrine uyma konusunda sabrı "sebat", Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak durmada sabrı "direnmek", musibetlere özellikle ilk şok anında yaşanılan sarsıntılara karşı sabrı ise "katlanmak" olarak tanımlamıştır.[124] Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri sabrı dört kısma ayırmıştır: itaatte sabır, kötülükleri terk etmede sabır, dünyanın lüzumsuz uğraşlarından sabır, belalara karşı sabır.[125] Hz. Ali iman ile sabrı birbiri ile özdeştirerek "Vücuda göre baş ne ise, imana göre sabır da odur." demiştir ve sabır olmadan imanın anlamının kalmayacağından bahsetmiştir. Kuşeyri ise, şartlar nasıl olursa olsun şikâyet ve yakınmanın yerine sabrı tavsiye etmiştir. Aynı zamanda sabır ile kişinin ruhi problemlerinin de şifa bulacağını dile getirmiştir. Sehl ise sabrın bir temizleyici olduğunu, kişinin günahlarından temizlenmek için sabırla yol alması gerektiğinin söylemiştir.

[120] Doğan, *"Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır"*, s.106.
[121] Seda Altun, *"Yunus Emre Divanında Sabır ve Ahlak"*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C.7, S.3, Eylül 2020, ss.1677-1690.
[122] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s.446.
[123] Abdullah el-Müncebi, *Sabır ve Rıza*, Çev: İbrahim Doğu, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2012, ss.219-220.
[124] Gazali, *Mükaşefetü'l Kulüb,* Ter: Salih Uçan, Çelik Yayınevi, İstanbul 2012, s.17.
[125] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname,* Sad: Prof. Dr. Durali Yılmaz- Hüsnü Kılıç, Çelik Yayınevi, s.603.

Sabrın insanı kötülüklere karşı kalkan gibi koruduğunu ve insanın olgunlaşması için bir eğitim aracı olduğunu belirtmiştir.[126] Kaşani, sabrın bütün halleri, ahlakları ve amelleri içerdiğinden bahsetmiştir. Çünkü bu bahsedilenler ancak nefsi düzeltmeye yönlendirmedeki güçlüğe katlanmak için zorlamayla gerçekleşir. Bunun sonucu olarak da hiçbir şey sabrın dışında kalamaz. Sabır bulunduğu yer itibariyle huyların en kapsamlısıdır. Her şey sabırla tamam olur.[127]

Erdemler, toplumların varoluş ve devam edebilme kabiliyetlerinin temelini oluşturur. Değerlerin oluşmasında ise din ve ahlak önemli bir konumdadır. Dindar insanlar ilahi iradenin istediğini yerine getirmek üzere ahlaki değerleri daha çok koruma eğilimindedirler. Bu da güzel ahlakın bileşenlerinden olan sabrı önemsediklerinin göstergesidir. Gelişmiş bir sabır tutumu dindarlık tesiriyle mümkün olabilmektedir.[128]

Dindarlık ile sabır erdemi arasında karşılıklı bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Sabır erdemi, bireyin iman etmesi ile başlayan, dini emir ve yasaklar yerine getirilirken gelişmesi beklenen bir özelliktir. Sabır erdemi dindar bireylerin fiillerinde gözlemlenebilmektedir. Sabırlı dindar bir birey, dininin kendisinden olmasını beklediği insan şekline bürünmek için manevi yolculukta adım adım ilerler. Dindarlık ve sabır kavramlarının karşılıklı buluşması iki durumun da gelişmesini sağlamaktadır. Dindarlık geliştikçe sabır da artar, sabır arttıkça dindarlık gelişir. Sabır erdemi dindar insanın dini yolculuğunda hem sebep hem sonuçtur.[129]

Ülkemizde sabır ve dindarlık üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Doğan tarafından 1007 kişi üzerinde dindarlık, sabır ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri karşılıklı tespit etmek amacıyla yapılan çalışma neticesinde, dindarlık ve içsel dini motivasyonun sabrı anlamlı derecede yordadığı bulunmuştur. Bu çalışmada dindar olan bireylerin sabır ve iyi oluş tutumlarının dindar olmayan bireylere göre daha kalıcı ve devamlı olduğu sonucuna varılmıştır.[130] Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde 453 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada öğrencilerin içsel dini motivasyon düzeyleri ile sabır düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır. Öğrencilerdeki içsel dini motivasyonun onlardaki sabır eğilimlerini yordadığı söylenmiştir.[131] Karslı'nın 507 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada, içsel

[126] Kayıklık, *age.*, s.151.
[127] Abdürrezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.440.
[128] Yapıcı, *age.*, ss.57-58-60.
[129] Doğan, *age.*, s.204.
[130] Doğan, *age.*, ss.416-417.
[131] Kandemir, *agm.*, s.1471.

dini motivasyon ve sabır arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Örneklemin dini tutum ve içsel dini motivasyonu yükseldikçe sabır düzeyinin de yükseldiği görülmüştür.[132] Ergenler üzerinde yapılan bir araştırmada maneviyat ve dinin yüksek bir sabrı öngördüğü ve bu durumun uyum sağlama becerilerini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Kimlik oluşumunun aktif bir dönemi olan ergenlik döneminde sabır gibi erdemlerin geliştirilmesi önemlidir denilebilir.[133] Dini tutum, genel sağlık ve sabır arasındaki ilişkiyi belirlemek için üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada; dini tutum ve genel sağlık bozukluğu arasında negatif, dini tutum ve sabır arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak dini tutum, genel sağlık ve sabır arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.[134]

3. SANAT

3.1. SANAT VE SANATÇI KAVRAMLARI

Batı dillerinde sanat kelimesinin karşılığı olan "art" kelimesi, Latince "düzenlemek" anlamına gelen "ars" sözcüğünden türemiştir.[135] Bu kelime eski Yunanca da kudret ve hüner anlamına gelen "areti" ile birleştirmek anlamına gelen "aro" kelimelerinden türediği kabul edilir. Art kelimesi güzel iş yapmak, güzel şekiller meydana getirmek anlamına gelir. Türkçe'de kullanılan sanat kelimesi Arapça'da S-N-A kökünden türemiştir. "Bir şeyi güzel yapmak, bir şeyin güzel ve beğenilir olması için uygulanan kurallar." şeklinde sözlük karşılığı vardır.[136] Kelime anlamı karşılığı "fen" olarak kullanılır.[137]

Sanat güzelliğin ortaya çıkarılması olarak tanımlanır ve günümüz estetikçilerinin güzellik kavramının içine dokunma, koku alma, tat alma gibi eklemeler yaptıktan sonra sanıldığı kadar basit bir kavram değildir.[138] Sanat, insanların görüp duydukları, hissedip zihninde canlandırdıkları olayları insanlarda güzel bir heyecan uyandıracak şekilde ifade etme şeklidir. Sanat, iç dünyamızda bulunan renk, ses, şekil gibi argümanların uyum içerisinde dışa yansıması ve sonuç itibariyle hayranlık uyandıran esere dönüşmesidir.

---

[132] Karslı, *agm.*, s.65.
[133] Sarah Schnitker, Benjamin Houltberg, William Dyrness, Nanyamka Redmond, *"The Virtue of Patience, Spirituality and Suffering: Integrating Lessons From Positive Psychology, Psychology of Religion and Christian Theology"*, Psychology of Religion and Spirituality, 2017, Volume: 9, No:3, s. 264.
[134] Honarmand M. Mehrabizadeh, H. Shokrkon, T. Sharıfı, *"Relıgıous Attıtude and General Health and Patience in Students of Ahvaz İslamıc Azad Unıversıty"*, Iranıan Journol of Psychıatry and Clınıcal Psychology, Volume: 11, No:1(40), 1384, s. 89.
[135] Turan Koç, *Zamanın Gözleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s.16.
[136] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s.919.
[137] İşler, Özay, *age.*, s.950.
[138] L. N. Tolstoy, *Sanat Nedir*, Çev: Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.15.

İfade edilen renk, ses ve şekil ruhun mutluluğu, hüznü ve güzelliğidir. Sanat adet ve geleneklerin, inanç ve ortak duyguların dilidir.[139] Sanat eseri ardında taklit edilmeyen bir olayın ortaya koyduğu yoğun bir duygusallıkla kendine özgü bir orijinallik içinde ifade edilen formdur. Formdan da öte kendine has bir duygusallığı vardır ki bir durumdan doğar ve o durum yeni bir karşılamanın ürünüdür.[140] Mülayim, "Sanatın insan elinde biçimlendirdiği, güzellik öğesi taşıdığı ve bir anlaşma aracı olduğu çok özet bir tarif için toplanabilir." şeklinde sanatı tarif etmiştir.[141] Sanat, insanın hayatını kolaylaştıracak ve anlam arayışı yolculuğunda imkânlar sağlayacak bir araçtır.[142] Yine sanat "İnsan hayatına dokunan, varlığı anlamlandıran bir üretimdir."[143]

İlim aklın ve dış âlemin neticesinde elde edilirken, sanat maddi endişelerden uzak bir ruhun iç dünyasının yansımasıdır. Sanat insanın iç âlemini değerli kılarak görülebilir bir forma kavuşturan beşeri bir faaliyettir.[144] Sanatın bir diğer tarifi de sanatçının iç dünyasını yaptığı eserle ortaya koymasıdır.[145]Sanat insanın kendini anlatmasının yollarından biridir. Sanat tarihi ve arkeoloji araştırmalarına bakıldığında sanatın yazıdan önce var olduğu görülür. İnsanoğlu daha yazıyı bilmezken, kendini anlatmak için en evrensel yol olan sanatı bulmuştur. İnsan yaptığı işe parıltı katabildikçe sanat olgusuna adım adım yaklaşabilir. Mülayim sanatı; "insan aklının eşya üzerindeki pırıltısı" şeklinde tarif etmiştir.[146]

Aristo tarafından ilk olarak varlık, görünür şekilde kurtarılmak üzere sanat teorisi şeklinde ortaya çıktı. Bu teorinin temelini "mimesis" (benzetme, taklit) oluşturur.[147] İlk çağlardan itibaren Yunanlılar müziğin insanı iyiye, doğruya ve güzele ulaştırıp düşünce becerisini geliştirdiği için her yurttaşının muhakkak bir müzik aleti çalmasını kanunlarla şart koşmuştur. Ecdadımız sanatın nefis ve irade terbiyesi üzerindeki gücünü keşfetmiş ve okullarda hüsn-i hat, ebru, musiki gibi çeşitli sanatlar öğretmişlerdir.[148] Sanat bireysel olmayan, manevi değerlere yönelik bir şekilde ilerleyen, belli kurallar bütününde uygulanan el işçiliği alanıdır.[149] Sanat olgusu insani ve hayati değerlerin kavranması ve

---

[139] Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, 2009 Ankara, s.10.
[140] Sadettin Ökten, *Gelenek Sanat ve Medeniyet*, s.152.
[141] Selçuk Mülayim, *Sanata Giriş*, Bilim Teknik Yayınevi, 2008, s.20.
[142] Koç, *age.*, s.175.
[143] Celaleddin Çelik, *"Mimarlık, Sanatlaşabilen Bir Uğraşı Alanıdır.",* Ajans Serdivan, S.67, Ocak 2022, ss.8-10.
[144] Hamit Er, *Din ve San'at*, Öneri Dergisi, C.2, S.9, Ocak 1998, s.251.
[145] Hikmet Barutçugil, *Suyun Rüyası Ebru Yeni Arayışlar*, Ebristan Yayınları, İstanbul 2006, s.19.
[146] Mülayim, *age.*, ss.17-18.
[147] Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s.12.
[148] Er, *agm.*, s.252.
[149] Engin Sarı, "*Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi ve Tanımı Üzerine"*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XLV, S.2, 2018, s.131.

bu değerlerin somutluk kazanmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Eski zamanlarda dünyevi kavramların bütüncül bir anlayış içerisinde olması belli bir bütüne belli bir kültürel yapı kazandırmaktadır. Bu durumda bireyselcilikten değil medeniyet bütününden bahsedilmektedir.[150]

Hegel, sanatın insanın ihtiyacı olarak ortaya çıktığını söyler. Sanatı, duygusal ve ruhi olanın aynı paydada buluşması neticesinde ortaya çıkan uyum olarak tanımlar. Sanatın yapı taşının güzellik olması duygusal bir tasarım olmasından kaynaklıdır. Güzellik gerçektir. Sanat gerçek olanı duyusal yollarla bilince gösterir. Duyusal gösterme çok derin anlamlıdır. Bu sebeple ancak üstün yetkinliğe ulaşmak amaçlanarak gösterilebilir. Hegel sanatın amacını her türlü körelen duygularımızı uyandırmak, ruhun kendi düşüncesi içerisinde hakiki olanın yüceliğini tefekkür ettirmek olarak tanımlamaktadır.[151]

Tolstoy sanatı ortalama bir insan için güzelin ortaya çıkması olarak tanımlar. Peki güzel nedir? Nasıl ortaya çıkar? Güzel görünce insanın hoşuna giden şeylerdir. İyi kavramı güzeli içerir ama tersine bakıldığında güzel iyi kavramını içine alacak kadar kapsamlı değildir. Estetiğin kurucusu Baumgorten, güzelin en üst düzeyde gerçekleştiği yer olarak doğayı gösterir ve sanatın görevini doğayı taklit etmek olarak tanımlar. Shaftesbury'e göre güzellik ruhla anlaşılır. Tanrı'yı asıl güzel olarak niteleyen Shaftesbury güzel ve iyinin aynı kaynaktan çıktığını belirtir. Fichte'ye göre güzellik dünyada değil, güzel ruhtadır. Sanat ise bu güzel ruhun ortaya çıkmasıdır.[152]

Sanat konusunda Tolstoy'un görüşleri dikkat çekicidir. Tolstoy sanatı sadece bir haz aracı olarak görmeye karşı çıkarak, bu durumun sanatın özüne ve diyalog kurucu işlevine ters olduğunu dile getirir. Sanat Tolstoy için hayatın en doğal parçası ve asli bir unsurudur.[153] Sanatın "hayatın yerini tutması" düşüncesi, sanatın insan ile çevresi arasında bir denge sağlaması ve sanatın niteliğini ve gerekliliğini ortaya koyan bir düşüncedir. İnsanın dünyayı tanıyıp değiştirebilmesi için sanat gereklidir. Bunun yanı sıra

[150] Sarı, *agm.*, s.150.
[151] M. Kazım Arıcan, *Hegel'in Estetik/Sanat Anlayışı ve Din ile İlişkisi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.2, 2006, ss.202-210.
[152] Tolstoy, *age.*, ss.15-17-21-23-27.
[153] Şahin Efil, "*Tolstoy'da Sanatın Din ve Ahlakla İlişkisi"*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2020 Güz, S.30, s.477.

sanatın salt özünde var olan büyü sebebiyle de sanat gereklidir.[154] Sanat yaşam ile yaşam ise sanatla anlamlı hale gelmektedir.[155]

Sanatın amacı insanı oluşturmaktır. Çünkü sanat, içimizde var olanın çeşitli imgeler ve duygular sayesinde ortaya çıkmaktadır. Sanatı doğru tanımlayabilmek için ilk olarak onu haz aracı olarak görmekten vazgeçip insan yaşamının gereklerinden biri olarak görmek uygun olur. Sanat bu şekilde tanımlanırsa onun, insanların birbirleriyle ilişki kurmaları için bir araç olduğu da görülür. Sanat aslında insanların duygularını başkalarına aktarma yetenekleridir.[156] İnsanların cazip bulduğu şeyler aynı zamanda yaşamlarında gerekli olan şeylerdir. Bu sebeple "sanat" sadece "hoşa giden şeyler" olarak tarif edilmemelidir.[157] Sanatın kullanımı hayatın yalnızca bir kısmında değildir, sanat bizzat hayatın kendisinin gereğidir.[158]

Sanat, insan toplumuna ait gelişim ve değişimleri bize aktarır. Fakat bu aktarım aynadan yansıyan bir görüntü gibi değil, değişimleri kendi prizmasından geçirip sonucu özel bir dil kullanarak anlatır.[159] Sanat, insan ile nesnel gerçeklik arasındaki estetiksel ilişkiye verilen isimdir. Estetik bir duyu olarak ruh bilimlerince incelenen sanat neticesinde ortaya çıkan sanatçılık üstün bir kişilik yapısı olarak görülmüş ve çeşitli kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.[160]

Sanatın en büyük anlamı bir insandaki ruhu keşfetme çabasıdır. Sanatçı bilim adamı gibi başkasının tecrübesinden yararlanmaz, her zaman yeniden başlayarak kendi tecrübesini ifade eder. Bilim doğa bilgisi ise, sanat da insan bilgisidir. Bir sanat eseri her daim sanatçının kimliğini yansıtır. Bilim kesinlik içerirken, sanat hakikati ortaya koyar denilebilir. Sanat sayesinde iyiyi, güzeli, insani olanı kısaca hakikati bir bütün olarak kavrama imkânı elde edilir.[161]

Sanat akıl üstüne hitap eder, insan varlığını duyuların dünyasından alıp duyguların dünyasına taşır. Bugünü yaşayanlar için sanatın duygusal boyutu yok sayılamaz bir zorunluluktur. Ancak aklın sınırlarına sığmayan insan ve hayatı sadece bu sınırların dışındaki sanat ile kendini gösterebilmektedir. Sanat duygu dünyasının sıra dışı

[154] Ernst Fıshler, *Sanatın Gerekliliği*, Çev: Cevat Çapan, Sözcükler Yayınları:18, İstanbul 2012, ss.21-29.
[155] Kutsi Kahveci, *"Tanrı'nın Ayak İzleri: Sanat"*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.23, S.4, 2019, s.1799.
[156] Tolstoy, *age.*, ss.15-17-21-23-27- 47-48-49.
[157] Selçuk Mülayim, *İslam Sanatı*, Ed. Aziz Doğanay, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.109.
[158] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, Çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s.39.
[159] Mülayim, *age.*, s.23.
[160] Hançerlioğlu, *age.*, s.319.
[161] Koç, *age.*, ss.149-156-157-158-159.

ifadesidir.[162] Sanatın dünyayı güzelleştirmek gibi bir amacı vardır. Sanat bu yönde hayatın içinde var olur, seyredilen değil yaşanan bir gerçeklik haline gelir.[163]

Sanat "İnsanın diğer canlılardan farklı olarak sahip olduğu akıl, sezgi, idrak, üretme ve göreli yaratma yetileri sayesinde doğada gördüklerini bazen yeni boyutlar da ekleyip taklit ederek yaptığı üretim." olarak tanımlanmıştır.[164] Bir duygunun, güzelliğin ve imgenin gösterilmesi amacıyla başvurulan usullerin tamamına sanat denir. Bir sanatı icra eden ve sanat eseri oluşturan kişiye de sanatçı, sanatkâr denir.[165]

Sanatçı; "Bir sanatla uğraşan, bir sanatı icra eden, sanat eseri ortaya koyan kimse.", "sanatkâr" olarak tanımlanır.[166] İngilizcede sanatçı, sanatkâr karşılığı, "artisan", "craftsman", "artist" olarak geçmektedir.[167]

Sanatçı, ince duygulara sahip, bazı hassas ve özel nitelikleri bulunan insandır. Sanatçı çevresinde gördüğü işaretleri kendi ruhunda bıraktığı etki ile birleştirip anlaşılır, güzel ve ahenkli bir üslup ile ortaya koyabilen kimsedir.[168] Bu bağlamda bir sanat eseri müellifin şahsiyetinin ifadesi olmalıdır düşüncesi sık sık tekrar edilir.[169] Sanatkâr kendini coşkularına bırakan bir kimse olmaktan çok kendine hâkim olan, bununla beraber duygularını uyumlu şekillere sokabilen kimsedir.[170] Sanat eserini meydana getiren sanatçılar etik ve estetik değerlerden uzak kalamaz. Ancak burada etik ve estetik değerlerin ayrılığından değil bilakis bir bütünlük halinde olduğundan söz etmek doğru olacaktır.[171] Hüner sahibi bir insan yaptığı çalışmada fayda sağlayacak bir işi ön plana almışsa zanaatkâr, estetik ve güzellik duygusunu ön plana almışsa sanatkâr olarak kabul edilir.[172]

Sanatçı, var oluş gereği derin bir anlayış, uçsuz bucaksız bir ruh, renkli bir duyusal dünyaya sahip üstün yetenekli bir kimsedir. Dünyaya bu özelliklerle donatılarak gelmiştir. Devamında içinde yetiştiği toplumun şartları ona bir şekil verir ve sanatçı da yetiştiği topluma ayna olur.[173] Sanat, toplumsal hayat içerisinde yaşananların sanatçıların

---

[162] Ökten, *age.*, ss.125-126-137.
[163] Ayvazoğlu, *age.*, s.13.
[164] Demir, Acar, *age.*, s.244.
[165] D. Mehmet Doğan, *age.*, s.952.
[166] D. Mehmet Doğan,*age.*, s.952.
[167] Redhouse, s.319.
[168] Can, Gün, *age.*, s.6.
[169] Charles Lalo, *Estetik*, Çev: Burhan Toprak, Hece Yayınları, Ankara 2004, s.42.
[170] Nurettin Topçu, *age.*, s.86.
[171] Hüsnü Aydeniz, *"Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Sema Ayini"*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.32, Erzurum 2009, s.37.
[172] Er, *agm.*, s.251.
[173] Ökten, *age.*, s.91.

duygu dünyalarında karşılık bulmasıdır. Sanat eseri ise bu karşılık bulmanın dışa yansımasıdır.[174] Sanatçı için söylenmesi gereken en önemli şey güzelliği yaratan değil, keşfeden olmasıdır. Sanatçıların doğadan aldıkları öğeleri üsluplaştırarak olabildiğince sadeleştirip birçok farklı şekilde ifade ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Sanat zaten var olan bir güzelliği araştırmaktır. Sanatçının görevi, güzelliği özünde bulmak, yani görünenlerin temelinde bulunanı araştırmaktır. Bu açıdan sanatçının dış dünyanın benzerini yapmak gibi bir kaygısı yoktur. Sanat, sanatçının kendi bireyselliğinden bağımsız bir arayış halidir.[175]

Sanatçı için güzelin peşinden gitmek vazgeçilmez bir tutkudur. Güzele yakın olmak sanatçının hayat felsefesidir ve ona hayat verir. Bu felsefe ile donanmış olan sanatçı, insanlar arası ilişkide de güzeli arar, birisine hitap ederken de en güzel sözü bulmaya çalışır, davranışlarında nezaket, incelik hâkim olur. Çünkü güzeli aramak sanatçının karakteri haline gelmiştir.[176] Sanatçı doğrudan kendi duygularını aktarmak için bir eser ortaya koymaz. Geleneğin dışa vuran ortak kimliği ile sanatçı muhataptan, sanat eseri de hayattan kopamaz.[177]

3.2. SANAT-DİN İLİŞKİSİ

İnsanlığın en temel kurumları olarak kabul ettiğimiz din, bilim, felsefe ve sanat gibi alanlarla ilgilenenler evrenin güzelliğini muhakkak düşünmeye layık olarak görürler. Güzelliğin oluşumu için de düzen ve ahengin gerekliliği bunu sağlayan üstün bir kudret inancına ulaştırır. Sanat anlama ve açıklama yönü ile dikkat çeken bir alandır. Dini bakış açısı ile bakıldığında sanat eseri oluşturmak, kişinin kemal noktasına varması açısından Tanrı'ya yaklaşması ve ulaşması olarak görülmektedir.[178] Kişi inanıyorsa sanat hakikate giden yolda ona yardımcı olur. Sanat kişiyi şefkat ve merhamet sahibi kılar, kalbini açar. Kâinatın kitabını hoşlanarak seyretmeyi öğretir ve güzelliğin farkına vardırır.[179]

Din, yüzeysel bir olgu olmadığı için Tanrı ile ilişki bireyin hayatının diğer alanlarındaki faaliyetlerini etkiler. Bir kişinin dindar olup olmamasının anlaşılma durumu oldukça zor bir meseledir. Bu durum kişinin dini davranışlarının sanata olan etkisi için de geçerlidir. Kişinin kim olduğu, ne düşündüğü ile ürettiği sanat arasında bir ilişki vardır.

---

[174] Ökten, *age.*, s.115.
[175] Ayvazoğlu, *age.*, ss.94-114-198-197.
[176] Can, Gün, *age.*, s.10.
[177] Mustafa Uğur Karadeniz, *İslam Sanatlarında Estetik, Ketebe Yeyınları,* İstanbul 2021, *s.14.*
[178]Aydeniz, *agm.*, s.36.
[179] Mustafa Kutlu, *İyiler Ölmez*, Dergâh yayınları, İstanbul 2016, s.105.

Bu sanılanın aksine basit bir ilişki değildir. Hatta bu ilişkiyi kavramak dahi zorlayıcıdır.[180] Din kendisini en iyi şekilde sanat ile ifade eder.[181] Din ve sanat birbirinden ayrılamazlar. Yaşantısız sanat yüzeysel olur, sanatsız din hayattan kopuk ahlaki kurallar bütünü olur, dogmatizm haline gelir. Batı Ortaçağına bakıldığında, sanatsız bir dini çağ görülmektedir.[182]

Kaynakları ve görevleri gereği sanat ve ahlakın birbirlerine bağlı oldukları söylenebilir. Sanat, toplumsal karakterleri çizme görevini yerine getirmeye çalışır. Toplumun portresini insanlar ile çizer ve insanların davranışlarını betimleyerek ahlaksal ilkelere destek olur. Marks, sanat ve dinin ortak yanlarının altını çizerek manevi ve pratik olarak nitelendirir.[183]

Sanat bizim fiziki ihtiyaçlarımızın ve aklımızın üstüne çıkar, iç ve dış dünyamıza yabancı olmamızı engelleyerek bunlardan zevk almamızı sağlar. Bu nedenle sanat, ilim ve mantık sınırlarını aşar ve bu yönüyle dine yaklaştırır. İnsan-ı kâmil olmak için çok meşhur bir sanatçı olmak gerekmez fakat yüksek bir estetik zevke ulaşmak gerekir.[184] Maslow ihtiyaçlar pramidinin en üstünde kendini gerçekleştirmeyi tamamlamış bireyleri alır.[185] Maslow'a göre bu ihtiyaçlar aşağıdan yukarıya doğru sırayla giderilmelidir. Alt seviyeleri geçen birey artık kendini tam anlamıyla gerçekleştiren, tüm potansiyelini ortaya çıkaran bireydir. Maslow sadece sanatkârlar gibi üstün özellikler gösteren kimselerin kendini gerçekleştirdiğini savunmuş. Daha sonra doruk deneyimler yaşayan herkesi pramidin en üstünde olarak saymıştır.[186]

Hegel felsefesinde, kendi özgür alanında güzel sanat ancak hakiki sanat olur. Güzel sanatın ise ancak din ve felsefenin içerisinde yer aldığı zaman var olacağını savunur. Güzel sanat ruhun hakikatlerini ve İlahi olanı ifade etmenin yolu olduğu zaman en önemli görevini yerine getirmiş olur. Hegel'e göre sanat alanında elde edilmiş birikimler din ile yakından ilgilidir. Bu anlamda sanat, İlahi özelliklerin temaşa alanına giren yönlerinin seyredildiği yerdir. Hegel, sanat ve dinin fonksiyonları açısından ilişkilerinin olduğunu da belirtir. Dinde yaratıcı olarak Tanrı varken, sanatta yaratıcı sanatçıdır. Dinde sanatta duygu, sezgi ve temsilden oluşmaktadır. Din, dindarlarca duygu,

[180] Oliver Leaman, *İslam Estetiğine Giriş*, Ter. Nuh Yılmaz, Küre Yayınları, Mart 2010, ss.26-27.
[181] Nusret Çam, *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.14.
[182] Aydeniz, *agm.*, s.40.
[183] Avner Ziss, *Estetik Gerçek Sanatsal Özümsemenin Bilimi*, Çev: Yakup Şahan, Kenan Ofset, İstanbul 2011, ss. 54-57.
[184] Çam, *age.*, ss.20-21.
[185] Ali Ayten, *Birey ve Dini, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s.141.*
[186] Köse, Ayten, *age.*, ss.44-45-46.

algı ve yorumlarla yaşatılırken sanat sanatçılar ve sanatseverler tarafından aynı şekilde yaşatılmaktadır. Yine dinin cemaati gibi sanatın da sanatseverler topluluğu vardır. Din ve sanat içerik ve fonksiyonları açısından birbirinden ayrı düşünülemez. İkisi de ortaya koydukları ürünlerle ortak amaç üzerinde buluşurlar. Kısacası Hegel felsefesine göre din olmadan sanat, sanat olmadan din düşünülemez. [187]

Sanat ile dinin köklerinde ezelden beri var olan bir birlik söz konusudur. Sanat ile din arasındaki yakınlık esasen ruh ve karakter vurgularıyla ortaya çıkmaktadır. [188] Sanat dini bir tecrübe ve ifade ediş biçimi olmanın yanında bir dini tanıtım, tebliğ aracı olarak sonra da karşımıza çıkar. Bir sanat eserini telkin ve propaganda aracı olarak düşünmeksizin sadece güzel hislerle yapılmış olsa bile tabiatı gereği insanlar üzerinde etkisini bir şekilde hissettirir.[189] Estetiğin özünde dini bir referansa sahip olması gerektiği her zaman gündemde olan bir meseledir. Bu sebeple bu iddia ciddiye alınmalıdır.[190] Artık sanat ve inançlar arasındaki bağın yoğunluğu tartışılmıyor. Bugün tartışılan şey bu bağlantının ayrıntılarıdır.[191] Din ve sanatın en önemli ortak noktalarından biri sembollerdir. Her iki alanda da zaman zaman sembolik anlatıma önem verildiği görülür. Din ile sanat estetik olan boyuta vurgu etmeleri açısından benzerler.[192] Hayatı anlamlandıran ve düzene koyan din, sanatı da etkilemektedir. Bu yüzden Hıristiyan toplumların sanatında Hıristiyanlığın, Müslüman toplumların sanatında ise İslam'ın izleri görülür.[193] Sanat ile dünya görüşü arasında canlı ve süregelen bir alışveriş vardır. Bunun için bir kültür veya medeniyeti anlamanın en kolay yolu sanattan geçmektedir.[194]

3.2.1. İslam-Sanat İlişkisi

İslam'a göre Allah insanı en güzel şekilde yaratmıştır. İnsanın yaratılış biçiminde estetik ve güzellik vardır. Sanat kelimesi ile Allah'ın "Sani" ismi aynı kökten gelmektedir. Sanat; üretmek, hüner anlamlarına gelir. En büyük hüner sahibi Allah'tır. Sanat ürünü ve onu ortaya çıkaran sanatçı sıra dışıdır. Allah insanı en güzel ve tam şekilde sıra dışı olarak yaratmıştır. Kişinin bir amacı da kâmil bir insan haline gelmektir. İslam sanat anlayışı sanata bu yönden bakar ve sanatı hakikatin, özün arayışı olarak düşünür.[195]

---

[187] Arıcan, *agm.,* ss.206-218-219.
[188] Koç, *age.,* s.161.
[189] Çam, *age.,* s.23.
[190] Leaman, *age.,* s.33.
[191] Mülayim, *age.,* s.13.
[192] Aydeniz, *agm.,* s.42.
[193] Can, Gün, *age.,* s.22.
[194] Koç, *age.,* s.32.
[195] Hilmi Uçan, *"40 Yıl Sonra Nurettin Topçu",* Türkiye Yazarlar Birliği, *Sanat, Gurbet ve Nurettin Topçu*, Özel Ofset, Ankara 2016, s.290.

Bektaşoğlu İslam sanatını "güzel ile gerçek arasında tam bir ahenk ve uyumun teminini hazırlayan bir sanattır." şeklinde tanımlamaktadır.[196]

İslam dininin temel kaynağı olan Kuran'ı Kerim'de estetik unsurunu dikkate alan ayetler dikkat çekmektedir. "… Biz dünya semasını sizin tasavvur edemeyeceğiniz güçlü ışık hüzmeleriyle süsledik."[197] ,"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."[198] , "Yedi göğü birbiriyle uyum (ve uygunluk) içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk ve düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bak! (Orada) hiçbir çatlak ve kusur görebilir misin? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir. O göz (aradığı kusuru bulamayıp) yorgun ve eli boş olarak sana döner; artık aciz kalmıştır."[199] Seyyid Kutup bu ayetin tefsirinde Allah'ın bütün yarattıklarına dikkatle bakmak gerektiğini ve neticesinde akılları durduran incelik ve güzelliği keşfetmemiz gerektiğinden bahseder. Kâinatı bu gözle seyredenler ilahi bir yaşam sürerler. Bu güzellik bitip tükenmez, akıllarda ve gönüllerde yeni şekillerde görünmeye devam eder. Allah insanı kâinattaki bu güzelliklerin dilini anlayacak biçimde yaratmıştır.[200] Sanatçı olup olmasın Müslüman, Nakkaş-ı Âlem olan Allah'ın eserleriyle dolu olan bu kâinatı temaşa etmeli ve görünenin ardındaki görünmeyen mutlak olana doğru bir yol bulmalıdır. İnsanı aslına götürecek yolların en inceliklisi ve en güzeli bu temaşa halidir.[201]

İslam sanatı sadece Müslümanlar tarafından oluşturulduğu için değil aynı zamanda İslam vahyinden ortaya çıktığından dolayı da İslam sanatıdır. İslam sanatı İslam'ın gizli olan boyutunu açıklar ve insanı vahyin gizli kısımlarına ulaştırır. İslam sanatının ortaya çıkış noktası açısından bakıldığında İslam maneviyatının meyvesi olduğu veya manevi hayatın tamamlayıcı unsuru olduğu görülmektedir.[202] Güzellik konusundaki bu olumlu tutum Müslüman düşünürleri etkilemiştir. Özellikle tasavvuf literatürü İslam estetiğini oluşturan bir hazinedir.[203] İnsan-ı kâmil olma yolundaki biri için sanat, ilahi kudret karşısındaki acizliğini idrak ederek, haddini bilme yolculuğudur. [204]

Sanatsal çalışmalarda doğrunun peşine düşmekten ziyade, güzellik ve hakikat aranır. Evreni çıplak gözün ötesinde görmek isteyen göz evrendeki en küçük zerrede bile

[196] Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, 2009 Ankara, s.12.
[197] Kuran-ı Kerim, Mülk Suresi/5. Ayet.
[198] Kuran-ı Kerim, Tin Suresi/4. Ayet.
[199] Kuran-ı Kerim, Mülk Suresi/3-4. Ayet.
[200] İsmail Şener, *Başlangıçtan Günümüze Kur'an Tefsiri Mülk Suresi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 1998, s.80-81.
[201] Ayvazoğlu, *age.*, s.213.
[202] Nasr, *age.*, s.16.
[203] Aydeniz, *age.*, s.43.
[204] Barutçugil, *age.*, s.39.

hayrete düşer ve Yaratıcının azametini fark eder. Böyle olunca her sanat ürünü kişiyi sonuçta Allah'a ulaştıracaktır. Sanat hal ilmi olduğu için teorik bilgi yeterli değildir. Bu sebeple kelimelerle anlatılamaz. Sanat bir mucizedir ve insanı hayrete düşürerek aciz bırakır. Sanatçı ayrıntılarda bütünü ve birliği gördüğü an sanata teslim olur. Bir kuruntu peşinde dolaşan kişi ve sanatçı ancak sapkın bir putperestliğe düşer. Sanatçı kalp gözünü açan kişidir. Sanatçının yaptıkları akademik kurallarla, mantıkla açıklanmaz. Anlamak gerçekle ilgilidir, hissetmek için hakikat gerekir ki bu da kalple ilgilidir. Sanatçı, eşyayı bilmek değil, eşyanın hakikatini kavramak ister. Sanatçı kişinin arif bir kimliği vardır. Tabiat yoluyla Allah'a ulaşmak da arif kişilerin yolculuğudur.[205] İnsan yetiştirmiş, etrafına aydınlık vermiş, olaylara yorum getirmiş ne kadar insan varsa hiçbiri sanata kayıtsız kalmamıştır. Böyle kişilerin sözleri diğerlerinden ayrılır. Onların sözlerinde sanatsal bir yan, estetik duyarlılık ve içtenlik vardır.[206] İslam sanatı gerçek olan tüm sanatlar gibi bireyüstü bir öze sahiptir.[207]

İslam sanatı kavramı Müslümanların sanatını ifade etmektedir. Sanat güzeli aramak olarak nitelendirilir. Sanatçı taşların yontuluşunda, seslerin ve renklerin kompozisyonunda, kelimelerin diziliminde güzeli arar. Güzele yakın olmak sanatçının hayat felsefesidir. Bu felsefeyle sanatçı, insanlar arası iletişimde de güzeli arar, tavır ve davranışlarında zariflik hâkim olur. Çünkü her şeyde güzeli aramak sanatçının karakteri haline gelmiştir. Konu ile ilgili filozoflar ve ilahiyatçıların söylemlerine göre, insanda fıtrat gereği estetik ve sanat duygusu bulunur. İnsan dünyaya bu duyguyla beraber gelir. Fakat bu duygu zaman içerisinde eğitim ve sosyal şartlar etkisiyle azalır veya gelişir.[208] Bütün İslam sanatlarının temelinde tasavvufi anlamda bir arayışın varlığı görülür.[209] Mutasavvıflar sanatı, güzellik aracıyla Allah'ın güzelliği düşüncesine ulaşmanın bir yolu olarak görmüşlerdir. Onlara göre insan, ezelde ruhuna üfürülen güzellik duygusu sayesinde çevresindeki güzellikleri fark edip manevi bir haz alırken, aynı zamanda bu fıtri duygu ile sürekli güzeli arama çabası içindedir. Bu arayış mutlak güzelliğin sahibi olan Yaratıcıya yönelmiş olan fıtri bir arayıştır.[210]

İslam düşüncesinde güzellik ahlakın bir parçası olarak ele alınır. İslam düşüncesinin tabiatla kurduğu ilişki üzerinden bunu görmek mümkündür. Bu ilişki İslam

[205] Uçan, *age.* s.293.
[206] Uçan, *age.*, s.291.
[207] Nasr, *age.*, s.35.
[208] Can, Gün, *age.*, ss.10-12-13.
[209] Ayvazoğlu, *age.*, s.21.
[210] Can, Gün, *age.*, s.22.

düşüncesinde güzellik idrakini oluşturmuştur. İslam düşüncesine göre güzellik veri olarak zaten vardır. Sanatçıya düşen görev ise duyular üstü âlemde bir veri olan güzelin peşinden gitmektir. Sanat İslam düşüncesinde dua yerine kabul edilir ve sanatçı sanatını icra ederken alçakgönüllü bir tutum içerisinde olmalıdır. Geleneğimizde sanatçı öznesinin öne çıkmama sebebi ve ayrıcalıklı bir sanatçı zümresinin olmayışı bu alçakgönüllü tutum sebebiyledir. Sanatçı için sanatı diğer eylemlerinden daha üstün bir konumda değildir. Ahlakın bir parçası olan amel konumundadır.[211]

İslam'ın ne olduğunu anlamanın en kolay yollarından biri İslam sanatıdır. Bu sanat İslam'ın iman ve ilkeleri üzerinde gelişen bir medeniyetin dilidir. İslam estetiği ve sanatını İslam'ın insan, hayat ve evrenle alakalı bakış açısından ayrı düşünmek mümkün değildir.[212] İslam'da sanat ifadesi "dini bir görevin yerine getirilmesi amacıyla ortaya konan eserler" ve "dini düşünce, inanış ve duyguları ifade eden söz, yazı, sembol, yapı vb." olarak anlaşılması doğru bir yaklaşımdır.[213] Dünyanın herhangi bir yerinde İslam tarihi boyunca yapılmış bir sanat eserinin İslami olduğunu anlamak olasıdır. Bu farklılığı İslam sanatının genel özellikleri meydana getirmektedir.[214]

İslam sanatının temelini iki dini prensip oluşturur. Bunlar tevhid ve tenzihtir. İslam sanatının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için bu iki kavram daima göz önünde tutulmalıdır. Bu ilkeler doğrultusunda çalışan Müslüman sanatkârların bir mümin olarak görevi sadece estetik tatmin değildir. Onlar birliğin perdesini aralayarak, hakikatin bilinmesine yardımcı olurlar. Müslüman sanatkâr evrendeki her şeyin Allah ile ilişkisini görür ve bunu eserine yansıtarak insanlara sunar.[215] İslam estetiği tevhid inancı ile doğrudan bağlantılıdır. Tevhid anlayışını yerleştirmek ve putperestliğin önüne geçmek için tasvir yasağı Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından vurgulanmıştır. Bu yasak İslam sanatçısını tabiatı taklit eden sanat anlayışından uzaklaştırmış, soyutlamaya yönlendirmiştir.[216] Cansever, İslam'ın hareket noktasının tevhid inancı olduğu için sanat alanındaki üslüpların da temelini tevhid inancının oluşturduğunu ifade eder. İnsan İslam ve tasavvufa göre kendisinin ve çevresinin farkında olma özelliğine sahiptir. Bu durum

[211] Karadeniz, *age.*, s. 9-14.
[212] Koç, *age.*, s.32.
[213] Aydeniz, *agm.*, s.44-45.
[214] Doğan Kuban, *Batı'ya Göçün Sanatsal Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.36.
[215] Er, *agm.*, s.254.
[216] Ayvazoğlu, *age.*, s.241.

insana, insani gelişmede sorumluluk bilincini yükler. İslam sanatının bütün dönemlerinde bu bilinç şekli unsurların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.[217]

İslam sanatı sadece Müslümanlar tarafından yapıldığı için değil aynı zamanda İslam vahyinden ortaya çıktığı için de İslam sanatıdır. Bu sanat, İslam'ın biçimsel dünyasının batıni yönlerini aydınlatır. İslam sanatının kökeni İslam maneviyatından gelmektedir. Çokluk âleminde tevhidin ortaya çıkmasının bir sonucudur.[218] İslam mimarisindeki tevhid ilkesi, huzur, sükût ve ahenk unsurlarının tek bir yapıda birleştirilmesi ile tevhidin o eserle yansıtılmasını ifade eder.[219] Estetik tecrübe, esas anlam ve derinliğini çoklukta birliğin bulunması ile elde edilir.[220] İslam sanatının bezemeci bir sanat oluşunun, Müslümanların ölümlü olan ile manevi olan arasında bir zıtlık görmediği ve sanatın her halinin Yaratıcıyı tefekkür edilmesi için tasarlanması anlamında dini bir boyut taşır.[221] İslam sanatının üsluplarının temelini tevhit ilkesi oluşturmaktadır. Tevhit inancını yerleştirmek ve putperestliği ortadan kaldırmak için tasvir yasağı (bütün semavi dinlerde vardır) İslam peygamberi tarafından önemle vurgulanmıştır. Bu önemli vurgu sanatçıları tabiatı taklit etmeye yöneltmiştir. Bu durumda sanat anlayışlarının soyutlamaya doğru gitmesine vesile olmuştur. Müslüman sanatçı değişmeyi, tüm değişen şeylerin ardındaki tek değişmeyeni arayarak bildirmektedir.[222]

Topçu, vahyin peygamberlere gelirken, ilhamın sanatçıya geldiğini ve ikisinin de Allah'ın lütfu olduğunu belirtir. Bu bağlamda din ile sanat arasında bir bağ vardır. Gerçek sanat kişiyi Allah'a ulaştırır. Sanat, çıplak gözle evrene, insana bakmak demek değildir. Sanatçının bakışında feraset ve içgörü vardır. Çıplak gözle evreni izleyen kişide çıkar öncelikli bir bakış söz konusudur. Sanatçı ise çıkar peşinde değil, hakikati yakalamanın peşindedir.[223] İslam sanatlarında sanatçının ferdiyeti olabildiğince kenarda tutularak sanatı metafizik bir çeşit oyuna getirildiği görülür. Müslüman sanatçılar, eserlerine bazen imza dahi atmayarak İslam sanatını kendi ferdiyetlerinin dışında tutmuşlardır.[224]

Burchkhardt; sanatsız bir dinin, bir yerde dilsiz kalacağı fikrini öne sürer. Bu durumun bütün din ve medeniyetler gibi İslam için de geçerli olduğundan bahseder. "İslam nedir?" sorusuna Kurtuba Cami veya Kahire'de ki İbn Tülün Camii hatta Taç

[217] Turgut Cansever, *Şehir ve Mimari*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s.13.
[218] Nasr, *age.*, s.16.
[219] Turgut Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.10.
[220] Koç, *age.*, s.64.
[221] Leaman, *age.*, s.102.
[222] Ayvazoğlu, *age.*, ss.118-241-88.
[223] Uçan, *age.*, s.292.
[224] Ayvazoğlu, *age.*, s.197.

Mahal'i göstererek kısa ama geçerli ve etkili bir cevap verilebileceğini söyler.[225] İslam sanatının dinle birlikte mükemmel bir uyum içerisinde geliştiği söylenebilir. İslam sanatını "İslam dini ya da medeniyetinin en deruni yönünün kendi tarzında bir dışa vurumu" olarak tanımlamak mümkündür.[226]

İslam sanat eserleri asıl anlamını İslam medeniyetini anlatan bir dil olmasında bulur. Sanat eseri belli bir hayat anlayışını en açık şekilde anlatma yoludur. İslam sanatı İslami dünya görüşünün biçimsel olarak anlatımıdır. Burada önemli olan sanatın dinin ana ilkeleriyle çelişen bir dil geliştirmemesidir. Koç, İslam sanatı anlaşılmak isteniyorsa İslam'ın ne olduğu anlaşılmalıdır diye düşünmektedir. İslam sanatının özü temel İslami değerlerin birliği ilkesidir. İslam sanatına bakıldığında, İslam medeniyetinin kendini gerçekleştirme tarzı olarak karşımıza çıkar.[227] Koç, "İman tecrübesi aynı zamanda estetik bir tecrübedir." demektedir. Bu tecrübenin ilk nesnesi olarak karşımıza âlem çıkmaktadır. Allah'ın bize bakan yüzü olarak âlem her türlü haliyle bir estetik görsel hazinesidir. Âlemde nereye bakılırsa bakılsın Allah'ın yüzü oradadır. Varlığın yani âlemde gördüğümüz her şeyin Allah'ın bilgi, kudret ve iradesini gösteren bir ayna olduğu hissedilir. Bu durum sanat eserinin ortaya çıkışından forma varıncaya kadar, sanatın her alanında etkili olmuştur. Bu durumda İslam sanat eserlerinin sadece sanat eseri olsun diye yapılmadığı açıkça görülür.[228] İslam sanatı İslami dünya görüş içerisinde şekillenmiştir. Batı sanatında insan merkeze alınırken, İslam sanatı merkeze İlahi olanı koyar. Bu sanat insanın kendi iç karmaşasını sergilemeye müsaade etmez. Bu bakımdan sanatçı sanatın ve olumsuz olayların ağına düşmez. İslam sanatçısının ilk ve son tutkusu İlahi olandır. İslam sanatının var oluşunun ve asaletinin sebebi sürekli İlahi olanla temas halinde olunmasıdır. Sanat, içe yönelişin en temiz görüntüsü, bir tür İlahi ilhamıdır.[229]

Âlemde her bir şey bize bir şey anlatmaya çalışan farklı bir dildir. Önemli olan bu dilin ardında anlatılmak istenileni yakalayacak bir keşif halinde olabilmektir. İslam medeniyetine bakıldığında hakikat anlayışı ile güçlü bağlantılar kurulan estetik duyarlılığın çeşitli biçimlerde yansıtılabilmesi için sanatın bize büyük imkânlar sunduğu görülür. Bu dışavurum ile sanat olarak isimlendirdiğimiz olgu aslında medeniyetin kendini anlatma biçimidir.[230] Medeniyet, inanç ya da düşüncelerin çağ içindeki uzun

[225] Titus Burchkhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, Ter: Turan Koç, Haziran 2013, Önsöz.
[226] Koç, *age.*, ss.19-21-22.
[227] Koç, *age.*, ss. 8-15-7-20-43-73.
[228] Koç, *age.*, ss.63-60.
[229] Koç, *age.*, ss.24-29-159.
[230] Koç, *age.*, ss.71-73.

yolculuğudur. Medeniyetimizin temelini iman ve İslam oluşturur. Bu temelin üçüncü boyutunu oluşturun ihsan ise, özün zaman içerisinde gerçekleşme tarzını dile getirir. İhsan, imanın hayatın her alanında kendini göstermesi demektir. Medeniyetimiz kendini gerçekleştirme şeklinde, tefekkür boyutu iman, davranış boyutu İslam, güzel olanı öne alma boyutu ile ihsan mükemmel bir birliktelik oluşturur.[231] İslam estetik tecrübesi iman tecrübesi ile iç içe gelişerek yol alır ve tecrübenin dışa yansıması olarak sanat ise insanın kendini gerçekleştirdiği önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Bu sanat Allah'ın yaratmasına, yarattıklarına açık bir duyarlılık ile din ve medeniyetimizin önemli bir dilidir. Bu sanat eserleri ise kabul edilen görüşe göre Rahmani tecelli ile buluşmanın bir çeşit yolu olarak yer alır.[232]

Sanat bir dildir. Kökleri eskilere uzanan örf, adet, inanç, ortak duygu ve düşüncelerin dilidir. Sanat evrensel bir dil taşımakla beraber bir sanat eserinden aynı kültüre ve aynı dine mensup insanlar daha çok zevk alır. Bir Müslümanın güzel sesli bir hafızdan dinleyerek aldığı keyfi veya heybetli bir mabed karşısında duyduğu manevi sükûtu başka dine mensup bir kişi alamaz. Çünkü sanat eserleri içinde bulundukları kültür ve inanç çevresine uygun şekilde şekillenir ve o şekilde vücut bulurlar. Bundan sebep dünya medeniyet tarihinde pek çok milli ve dini sanat vardır. Bu sanatlar tarihsel süreçte birbirine etki etmekle beraber her milletin kendi toplumsal ve dini zaruretlerine bağlı olarak yeni bir şekil aldığı için o milletin öz sanatı olmuştur.[233] İslam sanatı toplumların ruhsal gelişimlerinin bir tarihi olarak görüldüğü takdirde ilerisi için güvenilir yol haritaları olabilir, ayrıntıları belirlenmiş bir dünyayı yeniden şekillendirebilir.[234] Koç İslam sanatını "İslam maneviyatı ve dünya görüşünün biçimler dünyasında ortaya konmuş bir dilidir." şeklinde açıklar. İman kavrama, bilme meselesi olduğu kadar estetik boyutu olan bir olma tecrübesidir. Dindarlık tecrübe ve pratiklerimizde asıl mesele şehadete tanıklık etmek diye ifade edilir. Bu süreçte iman tecrübesi üst düzeyde yaşanmış bir estetik tecrübe şekline bürünür.[235]

İslam sanatının önemli özelliklerinden biri, onun insanın gözüne, gönlüne, ruhuna, aklına hitap edebilen bir dil kullanmasıdır. Bu durum İslam sanatının betimleyen bir sanat değil de tanımlayan bir sanat olmaya önem verdiğini gösterir. İslam sanatının dilini çözen

[231] Koç, *age.*, ss.80-85-86-125.
[232] Koç, *age.*, s.15.
[233] Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Neşriyatı, No:68, İstanbul 1988, s.15'den akt. Babaoğlu, *Türk Ebrusu*, Klasik Türk Sanatları Vakfı, İstanbul 2017, s.96.
[234] Mülayim, *age.*, s.197.
[235] Koç, *age.*, ss.55-56.

bir kişi bu âlemde asla yalnız olmadığını anlar.[236] Dünya üzerindeki İslam sanatı incelendiğinde, bu sanatın birliğinin derinliği açıkça görülür. Nerede ve hangi eserler olursa olsun hepsinde aynı ruhi tecrübeyi yaşamak mümkündür. [237]

Sanat dediğimiz eserler aslında İslam inancının sanatsal dildeki ifadeleridir. Bu sanat dili ile gayb ve şehadet âlemi, tenzih ve teşbih bir şekilde mükemmel bir ifadeye kavuşur. Günümüzdeki estetik kaygı İslam sanatının asla tek kaygısı olmamıştır. İslam medeniyetinin her alandaki estetik belirtileri İslam'ın hakikat tasavvurunun daha derinden anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.[238] İstanbul Sultan Ahmet Camii, Kurtuba'daki Ulu Camii, taş, tuğla, mermer gibi söz gelimi cansız malzemelerle oluşturulmuş bu eserler, bunlara ruh veren dini, felsefi ve estetik değerler ile ulaştıkları yüksek sanat neticesinde günümüzde kimsenin ve hiçbir devletin yapamadığı güler yüzlü tebliği yapmaktadırlar.[239]

İslam sanatının tek amacı estetik değildir. Esas amaç, bizi İlahi olan ile buluşturmasıdır. Görünenin ardındaki görünmeyen ile bizi tanıştırma isteğidir. Görünmeyeni, görünen üzerinden müşahede eder bu şekilde severiz.[240] Müslüman kimsenin gözünde sanat ilahi hakikate ulaşmak için bir vasıta olduğu gibi, ilahi hakikati anlatmak için de araç olmuştur. Batı dünyasındaki sanat anlayışının aksine Müslüman sanatçı güzelliği yarattığına değil, keşfettiğine inanır. Ona göre bütün güzellikler Allah'ın "cemal" sıfatının göstergeleri olup, sanatkârın uğraşı sonucu görülebilir ve dokunulabilir. Bu açıdan bakıldığında İslam sanatı fıtri bir olgu olmakla beraber, İlahi hakikatin keşfine yaklaştıran kutsal bir uğraş olarak tanımlanabilir.[241] Eğer sanatçı ilahi sanatı biliyor ve ona uygun sanat eseri meydana getirmeye çalışıyorsa yaptığı sanat kişinin kendini tanıyıp oradan Rabbini tanıma sanatı olur. Bu büyük sanata hizmet ettiği süre içerisinde yaptığı sanatlar bir perde değil araç olur. Onu mutlak cemale ulaştırır.[242]

İslam, din ve dünyayı birbirinden ayıran bir görüşe sahip değildir. Din ve dünyanın birbirini tamamlayan iki öge olarak görülmesi din ile sanat ilişkisini de etkilemiştir. İslam'da birbirinden tamamen ayrılan din ve sanat ilişkisi yoktur.[243]

---

[236] Koç, *age.*, s.11.
[237] Roger Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, Çev: Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.181.
[238] Koç, *age.*, s.12.
[239] Avner Ziss, *Estetik Gerçek Sanatsal Özümsemenin Bilimi*, çvr. Yakup Şahan, Kenan Ofset, İstanbul 2011, ss.24-25.
[240] Turan Koç, *Zamanın Gözleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, ss.164-172.
[241] Can, Gün, *age.*, s.23.
[242] Mahmut Erol Kılıç, *Sufi ve Sanat*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, Kitap Yayın No:93, Sufi Kitap, s.33.
[243] Aydeniz, *agm.*, s.43.

3.3. EBRU SANATI

3.3.1. Ebru Sanatı Tarihçesi

Gelenekli sanatların en eskilerinden biri olan ebru, günümüzde levha sanatı olarak tanınmış olsa da çok eski kitap ciltlerinde kâğıt veya kapak olduğu görülmektedir. Bu sanat Farsça "Ebri (bulutumsu, buluta benzeyen)", Çağatayca "Ebre", Arapça "Varaku'l Mücezza (damarlı kâğıt)" ve Avrupalılar "Marbled Paper-Papier Marbre (mermer kağıdı)" şeklinde kullanılmıştır. Ancak Şemseddin Sami Bey tarafından hepsi unutturulmuş "Ebru" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.[244] Şemsettin Sami Bey Kamus-i Türki isimli sözlüğünde kaş anlamına gelen ebru kelimesi için ayrı bir madde açmıştır. Sanat anlamındaki ebru kelimesini şu şekilde açıklamıştır. "Ebru: Aslı Farsça ebri, bulut renginde ve daha doğrusu Çağatayca ebre: roba yüzü, kürk kabı. Hare gibi dalgalı veya damarlı kumaş, kâğıt vesaire. Cüz ve defter kabı yapmak için kullanılan renkli kâğıt." Bu açıklamayla kelimenin kökeninin Türkmenistan'ın Çağatay dönemine uzandığı, defter kabı yapmak için renkli kâğıt üretmek maksadıyla böyle bir uygulamanın ortaya çıktığını öğreniyoruz.[245]

Başlangıcı tam olarak bilinemese de ebru sanatının ortaya çıktığı yere dair pek çok görüş mevcuttur. İran kaynakları bu sanatın Hindistan'da ilk olarak görüldüğü, daha sonra İran üzerinden Osmanlılara geçtiğinden bahseder. Bazı kaynaklar ise Türkistan kökenli olup Buhara şehrinde ilk neşet ettiğini ve Türk göçleri ile Osmanlılara geldiğini söyler. Ebru kelimesinin Çağatayca "ebre" kelimesinden geldiğini düşünenler vardır. Bu görüşe göre ebru sanatının tarihi 15. yüzyıla kadar inmektedir.[246]

Avrupalıların "Türk Kâğıdı" veya "Türk Mermer Kâğıdı" dedikleri ebru hakkında "Buntpapier" (alacalı kâğıt) isimli eserde "Türklerin çok güzel bir sanatları vardı. Bizce bilinmeyen bu sanat, kâğıdın mermerleştirilmesi diye tarif edilebilir." şeklinde bahsedilir. Aynı eserde ebru sanatının Türkistan'dan çıktığı söylenir. Ebru sanatçılarının tarihçesi incelendiği zaman ilk ebrucular dan biri olarak bilinen Sadık Efendi'nin ebru sanatını Buhara'da olduğu sürede öğrendiği görülmektedir.[247]

Elimizdeki en eski ebru eseri Arifi'nin 1539/40 tarihli "Guy-ı Çevgan" adlı eseridir. Bu eserde her sayfanın kenarı ebruludur. Bilinen ikinci kaynak Uğur Derman'ın

[244] M. Sadreddin Özçimi, *Ebru,* Bilim Kültür ve Sanat Derneği, Nisan 2010, s.17.
[245] Ömer Faruk Dere, *Devlet-i Aliyyeden Günümüze Ebru Sanatı*, İnkılap Basım Yayım, İstanbul 2011, s.15.
[246] Fuat Başar, Yavuz Tiryaki, *Türk Ebru Sanatı*, Gözen Yayınları, İstanbul 2006, s.1.
[247] M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebru*, Ak Yayınları, Nisan 1977, s.7.

koleksiyonunda bulunan 1544 tarihli ta'lik kıta Malik Deylemi'ye aittir. Ebru sanatına ait ilk belge "Tertib-i Risale-i Ebri" 1608 tarihli yazma eserde yer almaktadır. Bu eserde "şebek" lakaplı Mehmet Efendi isimli bir ebrucu ebrularını nasıl yaptığını anlatır. Günümüzde yapılan ebrular bu anlatım üzerine aynı teknikler ile yapılır. Günümüzde aynı tekniklerle var olan ebru sanatının tarihçesinin birkaç yüz yıl öncesine dayanması muhtemeldir.[248]

Osmanlı döneminde pek çok ebrucu yetişmiştir. Ebru eserleri varlıklı kimselerin evlerini süslemiş, seçkin bir hediyeleşme aracı olarak kullanılmıştır. Zamanla ebruculaın yaptığı açık renkli desenli kâğıtlar devlet belgelerinde ve resmi yazışmalarda zemin olarak kullanılmıştır. Buradaki esas amaç estetik değerlerin yanı sıra tahrifat girişimini engellemektir. Bugün çek, senet ve kâğıt para zeminlerinde kullanılan karışık desenlerin mantığı da buradan gelmektedir.[249]

16. yüzyıl sonlarında ebru sanatı İstanbul'a gelen Avrupalı seyyahlar tarafından kendi ülkelerine götürüldü. Önce Almanya'da sonra Fransa ve İtalya'da Türk kâğıdı olarak tanınmış ve yayılmıştır. İlerleyen zamanlarda İngiltere ve Amerika'ya da yayılan ebru sanatı gittiği ülkelerin sanat anlayışına göre de şekillenmiştir.[250]

18-19. yüzyılda batılılar tarafından çok ilgi gösterilen ebru sanatı Avrupa'da en çok rağbet gören Türk sanatı oldu. Matbaanın Osmanlı ülkesinde yaygınlaşmasıyla ebru sanatı duraklama evresine girdi. Seri şekilde üretilen ebrular klasik Türk ebrularının yapımı ve yaygınlaşmasını engelledi ve ebrucular yavaş yavaş ortadan kayboldu. Türk ebruculuğu birkaç usta ile ayakta kaldı. Bilinen ilk ebrucu "Tertib-i Risale-i Ebri" adlı eserin yazarı Şebek'tir. 1778'de evinde çıkan yangında ebrularını kurtarmak için ölen Ayasofya Hatibi Mehmed Efendi, bilinen ikinci ebrucudur. Kendisi aynı zamanda hatip ebruların mucididir. Özbekler tekkesi diğer sanatlarda olduğu gibi ebru sanatı için de çok önemlidir. Şeyh Sadık Efendi (öl. 1846) ebruyu Buhara'da öğrenip iki oğluna da öğretmiştir. Aynı tekkeden Hazarfen Edhem Efendi (1829-1904), Sami Efendi (1838-1912), Aziz Efendi (1871-1934), Abdulkadir Kadri Efendi (1875-1942) aynı zamanda günümüz ebruculuğunun ustası diyebileceğimiz Necmeddin Okyay (1883-1976) da yetişmiştir. Necmeddin Okyay ilk çiçek motifi yaparak ve oğullarıyla beraber Düzgünman'ı da (1920-1990) yetiştirerek Türk ebruculuğunun yükselmesini sağlamıştır.

[248] Başar, Tiryaki, *age.*, ss.1-2.
[249] Barutçugil, *age.*, s.22.
[250] Dere, *age.*, s.25.

Düzgünman ise hocasından aldığı eğitim ile çiçek ebrularını güzelleştirmiş ve Alparslan Babaoğlu ve Fuat Başar'ı yetiştirmiştir. Ve bu kişilerde pek çok ebru sanatçısının yetişmesine vesile olmuşlardır. Böylece ebru sanatı klasik sanatlarımız arasında önemli bir yere sahip olmuştur.[251] Hikmet Barutçugil ise hem geleneksel hem de modern ebru sanatında yaşayan büyük ebru ustaları arasındadır.

Richard J. Wolfe 1989 yılında kaleme aldığı "Marbled Paper" adlı eserinde şöyle söyler: "20. Yüzyılın başında Türkiye'ye Avrupa'dan ithal edilen ucuz makine işi kâğıtlar ebru ustalarının yaptığı ebruların yerini almış, bir zamanların gösterişli endüstrisi bugün Türkiye'de sadece bir ustanın sürdürdüğü bir aktivite haline gelmiştir. Düzgünman, hala konunun uzmanları, kültür ve eski geleneklere değer veren kişiler için ebru yapmaya değer vermektedir. Bugün Türkiye'de ebruya ilginin arttığına dair sevindirici gelişmeler vardır." Okyay ve Düzgünman'ın bu güzel sanatımızı günümüze taşıyan ustalar oldukları belirtilmektedir.[252] Tamamen Batı'ya yönelip geleneğimize ve sanatımıza sırt çevirdiğimiz sıkıntılı bir dönemde Düzgünman adeta bir derviş sabrı ile hocasından öğrendiği tarzda ebru yapmaya devam etmiştir. Bu şahsiyetin hiç şüphe yok ki geleneğimizin kaybolmadan devam etmesinde önemli bir rol oynadığı ifade edilmektedir.[253]

3.3.2. Ebru Sanatı Tekniği

Ebru sanatında kullanılan malzemeler özel olarak hazırlanır. Eskiden beri ebru sanatında tabiattan elde edilen toprak ve bitki asıllı suda erimeyen boyalar kullanılmıştır. Yağlı boya ebru tarihinde hiçbir zaman görülmemiştir. Ebruda kullanılan boyalar suda erimemeli ve yağ içermemelidir. Suda erimeyen boyalar ile güzel ebrular yapılabilmesi için "desteseng" denilen el taşıyla boyalar sabredilerek yavaş yavaş ezilmelidir.[254]

Üzerine boya serpilecek su için yapışkan bir koyuluk vermek üzere kitre zamkı kullanılır. Kitre, Anadolu'da bulunan "geven" (Astragalus) çeşitlerinin gövdesinden akan ve hava ile temasında katılaşan beyaz renkli bir zamk cinsi ile hazırlanır. Bunun yanı sıra ketentohumu, salep, ayva çekirdeği, denizkadayıfı, hilbe (boytohumu) de suya koyuluk vermek için kullanılan malzemeler arasındadır. M. Uğur Derman üstat Necmettin Okyay'dan işittiğine göre Özbekler Tekkesinde eline geçen ebruların pastırma koktuğunu

[251] Başar, Tiryaki, *age.,* ss.2-3.
[252] Barutçugil, *age.,* s.34.
[253] Özçimi, *age., s.23.*
[254] Derman, *age.,* ss.10-11.

fark edince şaşırıyor ve buna mana veremiyor. Daha sonra hilbenin kitre gibi kullanıldığını duyunca bu durumu anlıyor. Hilbe çemen maddesinin özüdür. Hilbeyi deneyen üstat iyi sonuç alıyor ama uzun süre geçmesine rağmen koku gitmeyince tekrar kullanmıyor. Kullandığı maddeler arasında en iyi sonuç veren maddenin salep olduğunu söylüyor. Ancak salep pahalı olduğu için kitre kullanmaya devam ediyor. Denizkadayıfı ise bir yosun cinsidir. Ebru sanatı Avrupa'ya geçince burada suya yoğunluk vermek için kullanılmıştır.[255]

Kitreli su üzerinde boyaların çökmemesi için safra asitleri içeren sığır ödü kullanılır. Öd suyunun bozulmaması için önce kaynatılır sonra saklanır ve kullanılır. Ebrunun yapılacağı teknenin su almaması gerekir. Tekne budaksız çam, çinko ya da galvanizden yapılır. Tahta kullanılırsa su almaması için zift ile kaplanır. Dikdörtgen şeklindeki teknenin derinliği 6 cm. eni ve boyu kullanılacak kâğıt ölçüsüne göre belirlenir.[256]

Ebru sanatı için önce suyu hazırlanır. 100 kısım su için 1 kısım kitre zamkı büyük bir kap içinde suya atılır. Ara ara karıştırılarak en az bir gece dinlendirilir. Bez torbadan süzülerek ebru teknesine alınır. Eğer koyu ise su ilave edilerek salep kıvamına getirilir. Ezilmiş boyalardan az miktarda alarak su üzerinde fazla açılmasını istiyorsak çok öd, az açılmasını istiyorsak az öd konularak atkuyruğundan elde yapılmış fırçalarla teknenin üstünden kitreli suya serpilir. Ebru yapan kimse teknede oluşan şekillere bir noktadan sonra uymak zorundadır. Kitreli suyun kirlilik derecesi, boyaların öd ile karışma miktarı, havanın sıcaklığı ebruyu etkilemektedir. Özbek Şeyhi Hazarfen Edhem Efendi "Ebru sihir gibidir, bazen tutar, bazen tutmaz." demiştir. Buna rağmen teknede olanlar bir fizik işidir, ilmi yönden ele alınırsa muhakkak bir sonuca varılır.[257]

Barutçugil bazı Batılı düşünürlerin ebru sanatı hakkındaki düşüncelerini aktarırken Sandys'in "Kâğıtlarını garip şekilde süslüyorlar. Bu kâğıtlar renkli desen ve beneklerle boyanıyor. Bunu suyun içinde batırma şeklinde bir hileyle yapıyorlar." Bacon'un "Türklerin kâğıtları desenleme konusunda bizim kullanmadığımız güzel bir sanatları var. Renkli yağlı boyaları alıyor, bunları damarlar halinde suyun üzerine döküyor, sonra suyu hafifçe hareketlendiriyorlar; sonra belirli kalınlıktaki kâğıdı bu su

[255] Derman, *age.*, s.11.
[256] Derman, *age.*, s.11.
[257] Derman, *age.*, s.12.

ile ıslatıyorlar. Kâğıt boyanıyor, mermer gibi damarlarla desenleniyor." sözlerine kitabında yer veriyor.[258]

Ebru sanatında suda erimeyen tamamen doğal boyalar kullanılmaktadır. Türk ebrusunun en önemli özelliklerinden biri de kâğıdın başka hiçbir işleme tabii tutulmadan sadece ebrunun yapıldığı teknenin kenarına sıyrılarak ortaya çıkmasıdır. Bir diğer önemli özellik ise ebruların desenleridir. Ebru sanatkârı fırçasını at kılından kendi sarar. Sarma şekli ve fırçanın kavanoz içerisinde durmasından kaynaklı aldığı şekil ile özel battal desenleri oluşur. Elde edilen bu özel şekilleri hazır fırçalar ile elde etmek mümkün değildir.[259]

İlk ortaya çıktığı zamanlarda üzerine yazı yazmak amacıyla soluk renklerle yapılan ebru, Hatip Mehmet Efendi'nin ebruları ile birlikte yazıların pervazlarında da kullanılmış, Mustafa Esat Düzgünman'ın ebruları ile de soyut resim olarak çerçevelenip duvarlarda sergilenmeye başlanmıştır.[260]

Ebrular yapılış şekillerine ve ustaların adlarına göre isimlendirilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

a) Battal Ebru: Tekneye serpilen boyalara hiç müdahale edilmeden elde edilen ebru çeşididir.

b) Gelgit Ebru: Battal ebru üzerine ince bir tel veya at kılı ile sağdan sola, yukarıdan aşağıya doğru verilen hareket sonucu elde edilen ebrudur.

c) Taraklı Ebru: Teknedeki boya gelgit ebrusu yapıldıktan sonra, geniş ve ince taraklarla taranması ile elde edilen ebrudur.

d) Şal Ebru: Gelgit ebru yapıldıktan sonra bir tel veya at kılı ile sağdan sola açılarak elde edilen ebru çeşididir.

e) Hatip Ebru: Ayasofya Hatibi Mehmed Efendi tarafından yaygınlaştırıldığı için bu isim verilmiştir. Çark-ı felek, menekşe, mütenevvia, taraklı yürek, yıldız ve yürek hatip ebru çeşitlerindendir.

[258] Barutçugil, *age.*, ss.30-33.
[259] Özçimi, *age., s.24.*
[260] Alparslan Babaoğlu, "*Ebru İstanbul",* Geleneksel Sanatlar Serisi II., İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, Temmuz 2007.

f) Çiçekli Ebru: Çeşitli çiçek çeşitlerine benzetilerek yapılan ebrudur. Gelincik, goncagül, hercai menekşe, karanfil, kasımpatı, lale, papatya, sümbül çiçekli ebru çeşitleridir.

g) Akkase Ebru: Üzerine yazı yazılacak kâğıtların kenarlarının koyu, yazı yazılacak yerin ise okunabilmesi için açık renklerle bezenmiş ebrulara denir.

h) Kumlu Ebru: Kirlenen kitre üzerindeki boyanın kum tanelerine benzeyerek yapıldığı ebru çeşitidir.

ı) Kılçıklı Ebru: Kumlu ebrunun yapımı sırasında meydana gelen noktalar büyüyerek "V" şeklini andırır. Bu ebrulara kılçıklı ebru denir.

j) Somaki Ebru: Bir mermer cinsi olan somakiye benzeyen damarlı ebrulara denir.[261]

3.3.3. Türk-İslam Kültüründe Ebru Sanatı

Koç, ecdadımızın tabiatı taklit etmeyip, Yaradan'ın yaratışını taklit ettiklerini ve bu sebeple de hep yeni yeni eserler verdiklerini belirtmektedir.[262] Atalarımızın Orta Asya'dan gelirken getirdikleri sanat geleneği, Yunan sanatında olduğu gibi tabiatı taklit etmeyi içermez. Türk-İslam kültüründe sanat daha çok soyuta yönelmeye uygun bir yapı taşımaktadır.[263] Babaoğlu bu konuda şöyle söylemiştir: "İslamdaki tasvir yasağı bütün Müslümanların geleneğini şekillendirdiği gibi bizim sanat geleneğimizi de şekillendirmiştir. Hiçbir çiçek olduğu gibi resmedilmemiştir. Çiçekler hatailere, hayvan figürleri rûmilere dönüşmüştür. Dolayısıyla Türklerin sanat geleneği İslamdaki tasvir yasağından dolayı bu şekle bürünmüştür. Ebruda yapılan çiçeklerin de hepsi üsluplaştırılarak kullanılmıştır."[264] Geleneksel Türk el sanatlarının temelini oluşturan medeniyet anlayışı çözümlenecek olursa İslami öğretinin egemen olduğu bir medeniyetten geldiği değerlendirilir. Bütün sanatlar için ortak bir tespit öne sürülür; sanatkârın yaşadığı hayat ile ortaya koyduğu sanat eseri arasında kesin bir ilişki vardır. Sanat eserinin derinliğinin buradan ortaya çıktığı ifade edilir.[265]

Ebru yapımı insanda dünya âleminin yaratılışının esrarını ve edebini fark etmesini, bu âleme daha rahmani bir gözle bakabilmesini sağlar. Nefsi oyunlara karşı

[261] İlhan Ovalıoğlu, *Osmanlı Belgelerinde Ebru ve Etiket Arşivin Rengi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.Giriş XIII.
[262] Koç, *age.*, ss.184-185.
[263] Ayvazoğlu, *age.*, s.102.
[264] Alparslan Babaoğlu, 02.05.2024, 20:40. Sözlü Görüşme.
[265] Ökten, *age.*, s.69.

farkındalığı artırır. Ebru yapan kişinin ruh halinin yapacağı ebruya etkisi olacağından ustalar tekne başına boy abdesti alarak oturur ve dua ile başlar. Bu dua şu şekildedir: "Bismillahirrahmanirrahim. İlahi, ya Rabbi! Ezel'deki Hükm-üne uygun olarak bu teknede zuhur edecek olan nakışların, Hilkat'inin nakışlarında meknüz olan Hikmet'in-i idrakten aciz olan bu fakirin nefsini teshir edip de enaniyyettini azdırmasına izin verme! Nefsimi, Senin gibi bir Halık olma vehminden de, bu vehmin tevlid edeceği bir şirk-i hafiden de, hubb-i riyasetten de koru, ya Hafız! Fakiri "La Faile İllallah" sırrının edebiyle teçhiz et! Bu tekne başındaki mesaiyi Senin zikrinle taltif ve sana olan kulluğumun bir nişanesi olarak kabul et! Destur ya Hakk!"[266] Barutçugil "Ebru duası bizlere Ahmet Yüksel Özemre'den intikal etmiştir. Aslında atom fiziği profesörü olan Ahmet Yüksel Özemre aynı zamanda çok derin bir mutasavvıftır. Mustafa Düzgünman ve Necmettin Okyay'ı yaşamıştır. Onlarla hemhal olduğu için tasavvufi yönden ebru duasını bizlere ulaştırmıştır." şeklinde açıklama yapmıştır.[267]

Geleneksel el sanatlarıyla ilgilenen bir sanatkârın eseri, tamamen ruhi tecrübenin vücut bulmuş halidir. Sanatında beni kaldırıp hiç olmaya, isyan yerine teslim olmaya yönelir. Sanatı bu özellikleri ile var olur ve anlamlı hale gelir. Sanatkâr bu sayede beslendiği kaynak ile eser arasında tutarlılık ve ahenk oluşturur. Bu tutarlılık ve ahenk esere dengeli bir hal getirir. Sanatkâr, ağırlıklardan ne kadar arınırsa eseri o kadar soyut ve içe dönük olur. Maddi malzemelerle soyut bir anlatım ne kadar ifade edilirse, eser o kadar sonsuzluğa açılır. Sanatkârın arınması ile ortaya çıkan eserde muhabbet lezzeti oluşur ve yüzyıllar geçse de bu lezzet duyulur. Bu eserden alınan lezzet sanatkârın yaşadığı ve eserine aktardığı muhabbetten kaynaklanır.[268]

Gelenek içerisinde, sanatkârın yeteneği onun sahip olduğu bir nitelik olarak görülmez. Bu yetenek Allah vergisi olarak kabul edilir. Sanatkâr Allah tarafından verilen bu emanete sadakat göstermeli, şükrünü eda etmelidir. Bu durum bir hocanın önüne diz çöküp, iç içe geçmiş insanlık ve sanat eğitimi ile zorlu süreçler aşılarak sabır, gayret ve iştiyak ile devam ederek gerçekleştirilir.[269] Ökten, ebru sanatını "Sanatkârın iç dünyasında yaşadığı bir anın kâğıt üzerindeki tespitidir." şeklinde tanımlar ve ebru sanatının özel bir ilhamla ortaya çıktığından cemalin insanlara sunulduğu bir kısım

[266] Barutçugil, *age.*, s.89.
[267] Hikmet Barutçugil, 01.05.2024, 19:48. Sözlü Görüşme.
[268] Ökten, *age.*, s.71.
[269] Ökten, *age.*, s.80.

niteliğinde olarak yorumlar. Ebru sanatına bu şekilde bakılır ve anlaşılırsa bir başka güzelliğin ve yol göstericiliğin temsilcisi ve aracısı olacağı vurgulanır.[270]

Arıtan tarafından şöyle bir tanım yapılmıştır: "Ebru, kitre veya benzeri maddelerle yoğunluğu artırılmış su üzerine özel fırçalar yardımıyla topraktan elde edilen tabii boyalar serpilerek meydana getirilen desenlerin kâğıda alınmasıyla elde edilen, diğer gelenekli sanatlarımız gibi geleneği olan bir sanat dalımızdır."[271]

Ebru sanatında boyalar sığır ödü ile hazırlanır, yoğunlaştırılmış su üzerinde yüzdürülerek desenler verilir ve kâğıda veya başka yüzeylere aktarılır. Ebru sanatkârı gönlünden geçenleri suya aktarır. Burada amaç, boyalı kâğıtlar elde etmek değil İlahi güzelliğe yaklaşmaktır.[272] Ebru teknesinde bulunan özel su boyaları taşımakla görevlidir. Su özel olarak işlenmemiş olsa üzerindeki boyaları taşıyamaz. Su, bizim geleneğimizde vahdeti temsil eder. Boyalar ise kesreti temsil eder. Vahdet olmadan kesretin olmayacağını biliyoruz. Ebru teknesi başında bulunan sanatkâr kesreti gördüğü gibi onun ardındaki vahdetin de farkında olur ve içinde bulunduğu maddi âlemden sıyrılıp görülenin ötesindeki âlemlere doğru yolculuğa çıkar.[273] Ebru teknesi varlığın özünü anlamada eşsiz örnekler sunar. Ebru sanatı her ne kadar müspet ilimlerin kaideleriyle oluşsa da manevi etkilerin ebru teknesine tesiri çoğu zaman hissedilir. Su moleküllerinin güzel ve sert müzik ile değiştiğini gösteren deneyler vardır. Ebru teknesinde de morali bozuk olan birinin kötü enerjisinin tekneye yansıdığı görülür ve iyi ebrular çıkmaz. Ebru sanatçısının bu kötü hislerden kendini arındırması gerek. Bunun için ustaların ebru teknesine oturmadan önce dua ettikleri bilinir.[274]

Ebru teknesinde boyalar tekneye damlatılıp, kâğıtlara alınırken her defasında yeni bir âlem kurulur. Ebru sanatçısı her eserinde biricik olan, tekrarı mümkün olmayan bir eser meydana getirir. Bu durum bir yandan insan yaratılışına benzetilebilir. Nasıl ki bütünüyle birbirinin aynı olan iki insan bulmak mümkün değilse aynı şekilde iki ebru eseri de birbirinin aynı olmaz.[275]

Modern sanatların aksine çığırtkan renkler yerine mütevazı toprak renkleri kullanılan ebru sanatında bir nefis terbiyesinden söz edilir. Modern yaşamın getirdiği her

---

[270] Ökten, *age.*, s.157.
[271] M. Saim Arıtan, *"Türk Ebru Sanatı ve Bugün ki Durumu"*, S.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:8, Konya 1999, s. 441.
[272] Hikmet Barutçugil, "*Ab-ru Su Yüzü- Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları"*, s.15.
[273] Sadettin Ökten, *"Gelenek Sanat ve Medeniyet"*, s.154.
[274] Dere, *age.*, s.16.
[275] Derman, *Türk Sanatında Ebru*, s.13.

şeyin belirli kalıplarla ilerlemesi anlayışının tam tersi olarak ebru sanatı belirsizliğe razı olmayı, beklemeyi ve tevekkülü öğretmektedir. [276] Batı sanatları ile İslam sanatları arasındaki en büyük fark her yaptığı işi kendinden bilmek durumudur. Batılı sanat anlayışında şahsi yaratıcılık çok önemlidir ve en güzel eserlerin insanın yaratma kabiliyetiyle oluşacağına inanılır. İslam sanatçılarından ise yapılan her eser Allah'ın bir lütfu olarak görülür.[277] Babaoğlu "Bizim sanatlarımızın hepsi Kur'an-ı Kerim'i güzelleştirmek için ortaya çıkmışken Batı'da sanat bir amaçtır. Onlarda kişi hangi resim felsefesini benimsemişse o felsefenin en güzel resmini yapıp, akranlarını geçmek ve meşhur olmak için sanatını kullanır. Oysa İslam sanatçısının böyle bir derdi yoktur. İslam sanatı için sanat; Allah'ın rızasını kazanmak için bir araçtır." diyerek İslam ve Batı sanatları arasındaki farkı ortaya koymaktadır.[278]

M. Sadrettin Özçimi "Ebru" kitabında Annemarie Schimmel'den şu şekilde alıntı yapmıştır; "Ebrucu, güya alem-i misalde mahfi olan şekilleri alem-i şehadete getirip bize gösteriyor; semavi bahçelerde büyüyen güllerle laleleri fırçasının mucizevi kuvvetiyle en cazip şekillerde kağıdın sathına döşüyor." Bu cümlelerle ebru sanatının İslam sanatlarındaki yeri ve tasavvufla bağlantısını anlatıyor.[279] Babaoğlu, ebru sanatını diğer sanatlardan daha çok sanatçının iradesi dışında şekillenen bir sanat olarak tanımlamıştır. Ebru sanatını etkileyen pek çok etken söz konusudur. Ebru sanatçısının ruh halini bu etkenlerin başında sayabiliriz. Havanın sıcaklığı, havadaki nem oranı, teknedeki sıvının derinliği, sığır ödünün ve kullanılan sıvının kalitesi gibi daha pek çok etken ortaya çıkan eseri etkilemektedir.[280]

Barutçugil "Sanatla ilgilenen insanlarda hilm duygusu gelişir. Hilm huylarda meydana gelen yumuşaklık demektir. Sanatın hazırlık, öğrenme, deneme yanılma yoluyla bir takım şeyleri geliştirme gibi süreçleri birer sabır imtihanıdır. Ebru sanatında çok hassas ayarlar vardır. Bunlar da insana sabrı öğretir. İnsan-ı kamil olma yolunda yürüyenlerin bunları geçmesi gerekir." sözleriyle ebru sanatı ile insan ahlakının gelişimi ve özellikle sabır erdeminin artması meselelerine ışık tutmaktadır.[281]

[276] Senai Demirci, "*Aşk Suya Düşünce-Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları",* Haz:Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul 2000, s.27.
[277] Dere, *age.*, s.18.
[278] Babaoğlu, 02.05.2024, 20:40. Sözlü Görüşme.
[279] Özçimi, *age.*, s.21.
[280] Babaoğlu, *age.*, s.129.
[281] Barutçugil, 01.05.2024,19:48.

Türk-İslam kültürünün önemli merkezlerinden olan dergâhlar sanatların uygulandığı merkezler olarak kullanılmıştır. Sanatın tasavvuf ehli kişiler tarafından tercih edilmesinin sebebi, sanatın manevi eğitim yolu olarak görülmesidir. Ebru eğitimi kişi üzerinde sabır, yaratılış özünün anlaşılması, dengeli davranabilme ve nefis hâkimiyeti konularında etkili olmaktadır.[282] Tasavvuf ve ebru sanatı birbirini tamamlayan iki unsur olarak görülür. Tasavvuf ehli olmayan birisinin ebru sanatını anlaması pek mümkün değildir. Tek başına ebru sanatı, sanatçının yaptığı ebrular ile onu benlik çukuruna düşürmesi çok olasıdır.[283]

Barutçugil, nefsin yedi mertebesindeki temizlik gibi ebru sanatında da yedili bir işlem olduğunu söyler. Birinci işlem; ebruda tekne, insanda ten, nefs-i emmareyi temsil eder; muhakkak temiz olması gerektir. İkinci işlem; su insanın huyunu temsil eder. Bozuk ve ayarsız olursa ebru yapılmaz, bu gibi huylarla iyi insan olunmaz. Ebru yapmak ve iyi insan olmak için suyun ve huyun temiz olması gerek. Nefs-i levvamedeki kendini yerme hali bunu yapıyor. Üçüncü işlem; boya nefs-i mülhimedeki ilham yoğunluğunu temsil ediyor. Hem rahmani hem de şeytani kanallara açık olan mülhime ciddi bir renk anaforudur. Dördüncü işlem; ebru yapımında fırçanın varlığı nasıl zorunluysa, yeterince olgunlaşmak için hayatta yenilen fırçalara olumlu bakmak gerekir. Nefs-i mutmainne bu gizemi açıklar. Beşinci işlem; ebruda renkleri düzenleyen aynı zamanda bir çeşit zehir olan öddür. Mükemmel olmak için uğraşan kişinin çektiği iç ve dış acıları ifade eder. Sabır, şükür ve rızayı gerekli kılar. Nefs-i raziye ebruda bu şekilde temsil edilir. Altıncı işlem; ebruda kıvam kitreye bağlıdır. Nefsi marzıyyenin virdi kayyumdur. Kayyumda varlığı kıvama erdiren demektir. Yedinci işlem; renksizliği simgeleyen kâğıt renksizlik mertebesi olan nefs-i safiyeyi temsil eder. Virdi kahhardır. Kahhar her şeyi hükmüne alan demektir. Ebru bizim iç dünyamızın haritasıdır.[284]

Yahya Kemal ebru sanatı için "elin mahareti, gözlerin renk uyumundaki isabeti lakin hepsinden önce gönül şiiriyeti ile doğan ebru kâğıdı" diye bahsederken bu sanatı icra eden kişinin kalben ve ruhen işini yapmasının önemine değinmiştir.[285] Ebru sanatının ruha hitap ettiği eski zamanlardan bu yana söylenir. Bu sanatı yapanların, ebru yapımını seyredenlerin, tekneden çıkan ebruları inceleyenlerin insanın özünü keşfetmesi, maneviyatının güçlenmesi yolunda ilerleme kaydettiği de belirtilir.[286] Geleneği

[282] Dere, *age.*, ss.18-19.
[283] Babaoğlu, *age.*, s.125.
[284] Barutçugil, *"Suyun Rüyası Ebru Yeni Arayışlar"*, ss.45-46-47.
[285] Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s.47.
[286] Barutçugil, *age.*, s.32.

benimsemiş olan ebru sanatkârları hiçbir zaman "ben yaptım", "benim çiçeklerim", "benim öğrencilerim" gibi öznesi ben olan cümleler kurmaz. Benliği aradan çıkarmak tasavvufi bir anlayış sonucudur. Sanatkâr kimliğini bile gizleyerek ölçü ile mahlas geleneği bu anlayışa bağlanabilir.[287]

Türk ebru geleneğinin günümüze kadar ulaşabilmesinin en büyük sebebi, diğer sanat dallarında olduğu gibi ebru sanatının öğretiminde de usta-çırak ilişkisi ile gerçekleştirilen meşk usulü olmasıdır. Gelenek bu şekilde nesilden nesile günümüze kadar gelmiştir. Çırak teknesini nasıl hazırlaması gerektiğini, fırçasını nasıl tutacağını, boyasını nasıl ezeceğini ustasından görerek ya da dinleyerek öğrenebilir.[288]

Ebru sanatında en güzeli yakalamanın manevi olgunluk, güzel ahlak ile ilişkisini Düzgünman şu sözlerle bildirmiştir; "Belki de işin en can alıcı noktası bu. İrade-i külliyenin emri doğrultusunda kemâlâta ulaşmış veya kemâlâta doğru yol almak üzere yelken açmış bir ruh haletiyle, terbiye ve tezkiye edilmiş bir nefsin hâkim olduğu yüce makam hali, batıni âlemden zahiri âleme intikal eden hangi sanat eserine tesir etmemiştir ki, ebruya da etmesin."[289] Geleneksel sanatlarımız sanatçının ruhi gelişimini şekillendiren prensipler içermektedir. Geleneksel Türk-İslam sanatlarımızdan olan ebru sanatı ise ciddi bir şekilde sabrı öğretiyor. Çünkü ebru sanatının her an değişken ve tecrübeyle alakalı bir yolu vardır.[290] Ebru sanatı külli irade ve cüz'i iradenin açıklaması için somut bir olay olarak kabul edilebilir. Ebru sanatçısı istediği şekilde boya ayarı yapsa, boyaları istediği sıraya göre istediği kalınlıktaki fırça ile tekneye atsa da bu kısım cüz'i irade ile olan şeylerdir. Parmağını fırçaya vurur vurmaz hangi damlanın nereye gideceğini külli irade belirler ve nihai olarak eser şekillenir.[291]

Ebru denge sanatıdır. Fırça vuruşlarında, boya ayarlarında, ruhta denge şarttır. Ebru teknesindeki denge evrendeki dengenin yansımasıdır. Ebru sanatı için belli bir ritim duygusu gereklidir. Yeni başlayan talebeler uzun süre fırça çalışması yaparlar. Talebe fırçada ritmi yakalayınca hayatın ritmini de yakalar. Ebru diğer tüm sanatlarda olduğu gibi sabır işidir. Sanat eğitiminin ilk şartı olan sabır, geliştirilebilen bir histir ve sanat

[287] Babaoğlu, *age.*, s.105.
[288] Babaoğlu, *age.*, s.104.
[289] İbrahim Refik, *"Uçsuz Bucaksız Bir Okyanusta Renklerin Dansı: Ebru-Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları"*, Haz: Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul 2000, ss.56-57.
[290] Sadreddin Özçimi, *"Ebru Mevcudatın Esrarını Yansıtan Bir Ayna Gibidir"*, s.60-72.
[291] Babaoğlu, *age.*, s.124.

eğitimi bu gelişime katkı sağlar. Ebru öğrenmek isteyen kişi sabır ve devamlılıkla eğitime devam etmesi gerektiği belirtilmektedir.[292]

Babaoğlu ebru sanatı ve sabır konusunda " Ebrunun hazırlanış süreci diğer sanat dallarına nazaran çok uzundur. Önce kitre ıslatmak, kitreyi tekneye yerleştirip boya ayarı yapmak gerekir. Bunların hepsi zaman alıcı, yorucu ve nihayetinde sonuç almayı geciktiren süreçlerdir. Ebru, ebrucunun iradesi dışında çok fazla değişkenden etkilenen bir sanat dalıdır. Parfüm kullanmış birinin ebru teknesinin yanına gelmesi ile parfümdeki zerreler hava yoluyla teknenin üzerine düşüp, delik açabilir. Bu kadar zorluk insanı yılgınlığa itebilir. Ebru sanatına çok kişi başlarken, devam edebilen kişi sayısı oldukça azdır. Sanatlar arasında en fazla sabır gerektiren sanat ebru sanatıdır denilebilir. Ebru sanatı sabır gerektirdiği için ebrucu için nefis terbiyesi anlamında önemli bir vasıtadır. Ben çok sabırsız bir insandım, ebru yaptıktan sonra sabırlı olmayı öğrendim. Bütün insanların sabır konusundaki nefis terbiyelerini yapmaları için ebrunun çok önemli bir araç olduğunu düşünüyorum."[293] demiştir.

Ebru sanatı su ile yapılır. Bu mucizevi maddenin farklı özellikleri vardır. Ders kurallarından biri sürekli olumlu düşünmektir. Çünkü su, düşüncelerden etkilenmekte ve bu da ebruyu bozmaktadır. Ebru sanatının esas amacı boyalı kâğıt elde etmek değil, insandır. Bu durum günümüzde bahsedilmeye başlanılan suyun hafızası var durumunu desteklemektedir. Suya hangi dalga boyutu eklenirse moleküler yapısı dönüşmekte, bedene şifa olmaktadır. Mesela su "Benim bütün kaygılarımı gidersin." diyerek içilirse suya bu frekans yüklenir ve kaygıları giderir. Su canlı ve etraftaki olayların farkındadır. Ebru yaparken teknemizdeki su duygu ve düşüncelerimizi hisseder ve ona göre davranır.[294]

Başar, ebru teknesinde kâinatın yaratılışının izlerini görmek mümkündür demektedir. Sıvı dolu tekneye düşen damlalar ile oluşan ebru, ilk etapta bir noktadan ibaret olan sonrasında genişleyen evrenin oluşu arasında paralellik gözlenmektedir. Ebruda şekillerin ilk olarak bir noktadan ortaya çıkması ve gök cisimlerinin de küresel şekillerde olması da bu tespiti güçlendirmiştir. Ebrucunun teknedeki şekli kâğıda almasını ise kâinattaki levh-i mahfûza benzetmiştir. Ebru ustası kâğıda baktığı zaman bütün bu

[292] Dere, *age.*, s.19.
[293] Babaoğlu, 02.05.2024, 20:40. Sözlü Görüşme.
[294] Barutçugil, *"Suyun Rüyası Ebru Yeni Arayışlar"*, s.34.

yaratılış safhalarını okuyabilir. Batılılar kâinatla ebru arasındaki benzerlikten çok etkilendiklerini dile getirmişlerdir.[295]

[295] Refik, *age.* ss.51-52.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin örneklem olarak seçildiği bu araştırmada, dindarlık ve sabır ilişkisi ele alınmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, ebru sanatı ile ilgilenen kişilerin dindarlık ve sabır düzeylerinin yanı sıra dindarlık ve sabır düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Din psikolojisi literatürü incelendiğinde dindarlık sabır ilişkisini ele alan çalışmaların olduğu görülmüş fakat geleneksel Türk-İslam sanatlarından biri olan ebru sanatını icra eden bireylerde yürütülen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın din psikolojisi alanına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ebru sanatıyla meşgul bireylerde dindarlık ve sabır ilişkisinin daha önce incelenmemiş olması bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

H1. Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul olan kadınların dinin etkisini hissetme puanları erkeklerin puanlarından anlamlı derecede yüksektir.

H2. Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları yaşa göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin yaşları arttıkça dinin etkisini hissetme puanları anlamlı derecede artmaktadır.

H3. Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir. Buna göre ebru sanatıyla meşgul olan bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyleri anlamlı şekilde azalmaktadır.

H4. Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları ebru sanatı ile ilgilenme süresine göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatı ile ilgilenme süresi arttıkça dinin etkisini hissetme puanları anlamlı derecede artmaktadır.

H5. Örneklem grubunun sabır düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul kadınların sabır düzeyleri erkeklerin düzeylerinden anlamlı derecede yüksektir.

H6. Örneklem grubunun sabır düzeyleri yaşa göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin yaşları arttıkça sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır.

H7. Örneklem grubunun sabır düzeyleri eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir. Buna göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır.

H8. Örneklem grubunun sabır düzeyleri ebru sanatı ile ilgilenme süresine göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatı ile ilgilenme süresi arttıkça sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır.

H9. Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme ve sabır puanları arasında tüm boyutlarda pozitif yönlü anlamlı ilişkiler vardır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Araştırma 230 ebru sanatı ile meşgul bireyden toplanan veriler ile sınırlıdır. Seçilen örneklem grubunun evreni temsil ettiği varsayılmaktadır. Araştırma 15-60+ yaş grubu arasındaki bireylerle sınırlıdır. Araştırma verileri Mayıs 2023-Eylül 2023 tarihleri arasında İstanbul, Sakarya, Bursa, Ankara, Konya il merkezlerinde ikamet eden örneklem grubundan toplanmıştır. Dolayısıyla araştırma sonuçları bu örneklem grubu için genellenebilir ve araştırmanın yapıldığı zaman dilimiyle sınırlıdır. Araştırma örneklemini oluşturan ebru sanatçılarının anket sorularını samimi ve doğru bir şekilde yanıtladıkları kabul edilmektedir. Araştırmada elde edilen veriler, bu araştırmada kullanılan "Sabır Ölçeği" ve "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği" doğrultusunda yapılan ölçümlerle sınırlıdır. Araştırma ebru sanatıyla meşgul bireylerde "dindarlık" ve "sabır" düzeylerini etkileyebileceği düşünülen faktörlerle sınırlıdır. Araştırma katılımcılarının çoğunun kadın olması çalışmanın bir diğer sınırlılıklarındandır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada yöntem olarak nicel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ve ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma iki veya daha fazla değişken arasında birlikte değişimin varlığını, şiddetini ve yönünü belirlemeye çalışan bir araştırma kapsamında olduğu için tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir.[296] Araştırma modeli belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olduğu için kesitsel bir araştırmadır. Veriler anket tekniği kullanılarak toplanmıştır.

[296] A.Hamdi İslamoğlu, Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beta Yayınevi, İstanbul 2015, s.99.

4.1. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evreni, Türkiye'de ebru sanatı ile meşgul olan bireylerdir. Araştırmanın örneklemi ise başta İstanbul olmak üzere Sakarya, Bursa, Ankara ve Konya illerinden katılan 230 ebru sanatı ile meşgul olan bireydir. Araştırma kapsamında İstanbul, Bursa, Ankara, Sakarya ve Konya illerinde bulunan çeşitli ebru atölyelerine ulaşılarak ebru sanatı ile ilgilenen bireylerle iletişime geçilmiştir. Ayrıca "Türkiye'nin Ustaları" sitesinden ebru sanatçı kimliği bulunan kişilerin iletişim bilgileri alınarak gerekli görüşmeler sağlanmıştır. Anket çalışması öncesinde ebru sanatı ile meşgul olan bireylerle birebir görüşmeler yapılarak çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Google Form üzerinden de ebru sanatı ile meşgul olan kişilerden veriler toplanmıştır.

4.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada verilerin toplanması amacı ile "Kişisel Bilgi Formu", "Sabır Ölçeği" ve "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği" kullanılmıştır.

4.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formunda örneklemin demografik özelliklerine ilişkin bilgi elde etmek amacıyla hazırlanmış bazı sorular yer almaktadır. Bunlar ebru sanatı ile meşgul olanların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, ebru sanatı ile ilgilenme süresine ilişkin sorulardır.

4.2.2. Sabır Ölçeği

Sabır ölçeği Schnitker tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinalinde Cronbach Alpha değeri kişiler arası sabır için 0,80, kısa süreli sabır için 0,70, uzun süreli sabır için 0,66, toplam sabır için 0,83'tür. Doğan ve Gülmez tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 11 maddeden oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Orijinal ölçek üç faktörlü bir yapıya sahiptir. "kişilerarası sabır" 1, 4, 7, 9, 11. maddeler ile ölçülmektedir. "uzun süreli sabır" 2, 5, 8. maddeler ile ölçülmektedir. "kısa süreli sabır" ise 3, 6, 9. maddeler ile ölçülmektedir. Ölçekten en yüksek 55, en düşük 11 puan alınabilir. [297] Ölçeğin geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, güvenirliği için ise Cronbach Alpha katsayısı ve madde toplam korelasyonlarına bakılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı "kişiler arası sabır" boyutunda 0,71, "uzun süreli sabır"

[297] Schnitker, *"An Examination of Patience and Well-being"*, ss.37-47. , akt. Doğan, Sabır Psikolojisi, ss. 282-283.

boyutunda 0,52, "kısa süreli sabır" boyutunda ise 0,49'dur. Ölçeğin tüm maddelerinin Cronbach Alpha katsayısı ise 0,78 olarak bulunmuştur.[298]

4.2.3. Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği

Günlük hayatta kişilerin hayatlarında dini inançların davranışları şekillendirici etkisi söz konusudur. Bu sebeple dinin etkisini hissetme, dindarlığın göstergelerinden sayılmaktadır. Katılımcıların dinin etkisini hissetme düzeylerini ölçmek için Yapıcı'nın, Stark ve Glock'un dindarlığın boyutlarının sınıflandırılmasında bulunan etki boyutunu önceleyerek geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek 17 maddelik likert tipi, "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Katılıyorum", "Tamamen Katılıyorum" şeklindeki cevap şıklarından oluşmaktadır. Yapıcı ölçeğin Cronbach Alpha katsayısını 0,95 olarak bulmuş, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ifade etmiştir. Dinin etkisini hissetme ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 68, en düşük puan ise 17'dir.[299]

4.3. VERİLERİN ANALİZİ

Toplamda 230 kişiye ulaştırılan ve sonuçları toplanan anket çalışmasından elde edilen veriler SPSS Statistics 20.0 paket programına aktarılarak hipotezler doğrultusunda analiz yapılmıştır. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri +2-2 aralığında olduğundan dolayı parametrik testler kullanılmıştır. İkili küme karşılaştırmasında bağımsız t testi, ikiden fazla karşılaştırmalar için ise ANOVA testi kullanılmıştır. ANOVA testin sonucunda farkın kaynağını bulmak için ise Tukey testi kullanılmıştır.

[298] Mebrure Doğan, Çiğdem Gülmez, *"Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması"*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi S.42, 2014, ss.271-275.
[299] Asım Yapıcı, *"Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği"*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.6, S.1, s.85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

1. SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 1. Örneklem Grubuna Ait Demografik Özellikler

1. Alt Boyutlar	Değişkenler	N	%
Cinsiyet	Kadın	185	80,4
	Erkek	45	19,6
	Toplam	230	100
Yaş	15-25	25	10,9
	26-36	60	26,1
	37-47	88	38,3
	48-64	57	24.8
	Toplam	230	100
Eğitim Durumu	Lise	46	20,0
	Yüksek Okul	31	13,5
	Fakülte	107	46,5
	Lisansüstü	46	20.0
	Toplam	230	100
Ebru Sanatı ile İlgilenme Yılı	1	38	16,5
	2-5	59	25,7
	6-10	38	16,5
	11-15	41	17,8
	16 ve üzeri	54	23,5
	Toplam	230	100

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya katılan grubun %80,4'ünü kadınlar oluştururken kalan %19,6'lik kısmının erkeklerden oluşturduğu görülmüştür. Katılımcıların yaş durumu incelendiğinde %10,9'unun 15-25 yaşında, %26,1'inin 26-36 yaş aralığında, %38,3'ünün 37-47 yaş aralığında, %24,8'inin 48-64 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu sorusunda ise, %20 sinin lise, %13,5'inin yüksek okul,, %46,5'inin fakülte, %20.0'sinin lisansüstü eğitim durumu olduğu görülmüştür. Araştırmada ebru sanatı ile ilgilenme yılı değişkeninin sorusuna örneklemin %16,5'i 1 yıl, %25,7'si 2-5 yıl, %16,5 i 6-10 yıl, %17,8 inin 11-15 yıl ve %23,5 inin 16 ve üzeri cevabını vermiştir.

1.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE DAĞILIMI

Katılımcıların yaş durumu incelendiğinde %10,9'unun 15-25 yaş aralığında, %26,1'inin 26-36 yaş aralığında, %38,3'ünün 37-47 yaş aralığında, %24,8'inin 48-64 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. 15-25 yaş aralığında 25 kişi, 26-36 yaş aralığında 60 kişi, 37-47 yaş aralığında 88 kişi, 48-64 yaş aralığında 57 kişi anket çalışmasına katılım sağlamıştır. Ebru sanatıyla meşgul olan sanatçılardan en yoğun katılım 37-47 yaş aralığındaki sanatçılarda gerçekleşmiştir. Ebru sanatıyla ilgilenen kişilerin çoğu ebru sanatı ile hobi olarak ilgilenmektedir. Ebru sanatını meslekleri harici kendilerine ayırdıkları bir zaman dilimi olarak görmektedirler.

1.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI

Katılımcıların cinsiyet durumu incelendiğinde %80,4'ünü kadınlar oluştururken kalan %19,6'lık kısmı erkeklerden oluştuğu görülmüştür. 45 erkek, 185 kadın katılımcı dağılımı ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin çoğunlukla kadınlar olması sebebiyledir. Ebru sanatını günümüze taşıyan ve icazet sistemi ile öğrencilerine aktaran hocaların neredeyse hepsi erkek olmasına rağmen, devamında bu sanata gönül veren öğrencilerin çoğunluğu kadın olmuştur. Anket çalışmasında başvurulan ebru sanatı ile ilgilenenlerin çoğunluğunun kadın, az bir kısmının erkek olmasının sebeplerinden biri de budur.

1.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIMI

Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde, %20'sinin lise, %13,5'inin yüksek okul, %46,5'inin fakülte, %20,0'sinin lisansüstü eğitim durumu olduğu görülmüştür. 46 kişinin lise, 31 kişinin yüksekokul, 107 kişinin fakülte, 41 kişinin yüksek lisans ve 5 kişinin de doktora eğitimlerini tamamladıkları görülmüştür. Doktora eğitimini tamamlamış sanatçılar sayı olarak az olduğu için yüksek lisans ve doktora çalışması yapan sanatçı sayısı lisansüstü eğitim toplam sayısı olarak yani 46 kişi değerlendirmeye alınmıştır.

1.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME YILINA GÖRE DAĞILIMI

Katılımcıların ebru sanatı ile ilgilenme yılı incelendiğinde %16,5'inin 1 yıl, %25,7'sinin 2-5 yıl, %16,5'inin 6-10 yıl, %17,8'inin 11-15 yıl ve %23,5'inin 16 ve üzeri yıl ebru sanatıyla ilgilendiği yanıtı alınmıştır. 38 kişinin 1 yıl, 60 kişinin 2-5 yıl, 37 kişinin

6-10 yıl, 41 kişinin 11-15 yıl, 54 kişinin ise 16 yıl ve üzeri süreyle ebru sanatıyla ilgilendiği görülmüştür.

2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN SABIR DÜZEYLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI

Tablo 2. Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

2. Alt Boyutlar	N	Minimum	Maksimum	x̄	ss
Kişiler Arası Sabır	230	8.00	25.00	18.94	2.96
Uzun Süreli Sabır	230	4.00	15.00	10.83	1.97
Kısa Süreli Sabır	230	4.00	14.00	9.03	2.04
Toplam Sabır Puanı	2 230	19	54.00	3 38.81	5.84

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin sabır ölçeği alt boyut puanlarına ait ortalama puanlarının kişiler arası sabır alt boyutunun (18.94±2.96), uzun süreli sabır alt boyutunun (10.83±1.97), kısa süreli alt boyutun ise (9.03±2.04) olduğu görülmektedir.

Araştırmada sabır düzeyini ölçmek için kullanılan ölçekten alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55'tir. Örneklemin toplam sabır puan ortalamalarının (x̄ = 38,81) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre örneklem grubunun sabır düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Ebeler üzerinde yapılan bir araştırmada sabır toplam puan ortalaması (x̄ = 39,17) olarak bulunmuştur.[300] Hemşireler ile yapılan çalışmada ise sabır toplam puan ortalaması (x̄ = 44,07) olarak elde edilmiştir.[301] Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırma neticesinde sabır toplam puan ortalaması (x̄ = 24,53) sonucuna ulaşılmıştır.[302] Başka bir üniversite öğrencileri ile yapılan araştırmada sabır toplam puan ortalaması (x̄ = 38,05) çıkmıştır.[303] Sabır ile ilgili araştırmalara bakıldığında sağlık sektöründe çalışan bireylerde sabır düzeyinin en yüksek olduğu, yaş olarak daha küçük olan üniversite öğrencilerinde ise daha düşük sonuçlar ortaya çıkmıştır. Doğan, yaptığı çalışmada sabır ölçeğinden alınan puanlara göre 38-55 puan aralığında bulunanların sabır düzeylerini yüksek kabul

[300] Eda Irmak, *Ebelerde Sabır Davranışının Empatik Davranışa Etkisi*, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.32.
[301] Hasan Süzen, Kıvan Çevik, *"Hemşirelerin Profesyonel Değerleri ile Merhamet ve Sabır Dzüeyleri Arasındaki İlişki",* Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi, C.12, S.4, 2020, s. 531.
[302] Ahmet Canan Karakaş, **"***Sabır Tutumunun Sürekli Öfke Tutumu Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi"*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1, 2018, s.100.
[303] Hayriye Koç, Coşkun Arslan, "*Üniversite Öğrencilerinde Algılanan Sosyal Destek, Benlik Saygısı ve Sabır Arasındaki İlişkiler"*, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, C.9, S.54, 2019, s. 827.

etmiştir.[304] Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuca göre ebru sanatı ile meşgul kimselerin sabır düzeyleri yüksektir denilebilir.

2.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE SABIR DÜZEYLERİ

Tablo 3. Yaş Değişkeni Açısından Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına ilişkin ANOVA Testi Sonuçları

3. Alt Boyutlar	Yaş	N	Ort	ss	F	P
Uzun Süreli Sabır	15-25	25	10.48	2.50	,739	,530
	26-36	60	10.65	1.71		
	37-47	88	11.02	1.92		
	48-64	57	10.91	2.03		
	Total	230	10.83	1.97		
Kişiler Arası Sabır	15-25	25	17.92	4.20	1,969	,119
	26-36	60	18.58	2.49		
	37-47	88	19.20	2.86		
	48-64	57	19.38	2.82		
	Total	230	18.94	2.96		
Kısa Süreli Sabır	15-25	25	8.88	2.04	1,769	,337
	26-36	60	9.43	1.73		
	37-47	88	8.95	2.21		
	48-64	57	8.78	2.05		
	Total	230	9.03	2.04		
Toplam Sabır Puanı	15-25	25	37.28	7.92	,742	,528
	26-36	60	38.66	4.66		
	37-47	88	39.18	5.98		
	48-64	57	39.08	5.72		
	Total	230	38.81	5.84		

Yaş değişkenine göre uzun süreli sabır puan ortalamasına bakıldığında 15-25 yaşın (10.48±2.50), 26-36 yaşın (10.65±1.71), 37-47 yaşın (11.02±1.92), 48-64 yaşın (10.91±2.03) olduğu sonucu bulunmuştur. Uzun süreli sabır alt boyut puanına göre yaş değişkenine bakıldığında anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur ($p=0.530;p>0.05$). anlamlı fark olmamakla birlikte yaşla birlikte uzun süreli sabır puanlarında artış göze çarpmaktadır.

Yaş değişkeni açısından kişiler arası sabır alt boyut puan ortalaması incelendiğinde 15-25 yaşın (17.92±4.20), 26-36 yaşın (18.58±2.49), 37-47 yaşın

[304] Mebrure Doğan, *"Karakter Gücü Olarak Sabır ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi"*, The Journal of Happiness & Well-Being, 2017, 5(1), s.142.

(19.20±2.86), 48-64 yaşın (19.38±2.82) olduğu sonucu bulunmuştur. Kişiler arası alt boyut puanına göre yaş değişkenine bakıldığından anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu bulunmuştur (p=0.119;p>0.05).

İnsanın sosyal ilişkilerinde problemlerine karşı aceleci davranmayıp sakince çözüm aramasını sağlayan kişiler arası sabır düzeyi elde edilen bulgulara göre en yüksek 48-64 yaş aralığında çıkmıştır. En düşük düzey ise 15-25 yaş aralığında çıkmıştır. Tüm yaş gruplarına bakıldığında yaş arttıkça kişiler arası sabır da artmaktadır. Kişiler sosyal ilişkilerinde yapmış oldukları hatalardan ders çıkararak hatalarını azaltarak sabır düzeyini artırmış bir şekilde hayatlarına devam ederler. Bu sebeple edinilen tecrübeler ile yaş ilerledikçe kişiler arası sabır düzeyi de artmış olabilir. Karakaş'ın sabır tutumunun öfke kontrolüne etkisine dair yaptığı çalışmada sabır ve öfke kontrolü arasında istatiksel düzeyde pozitif bir ilişki gözlenmiştir. Öfke kontrolünde sabrın etkin bir yönü vardır sonucuna ulaşılmıştır. [305] Dolayısıyla sabır düzeyi yüksek olan bireyler öfke kontrollerinde başarılı olarak kişiler arası ilişkilerinde daha iyi sonuçlara ulaşabilirler.

Kısa süreli sabır alt boyutuna göre araştırmaya katılan bireylerin yaş değişkenine göre ortalama puanlarına bakıldığında 15-25 yaşın (8.88±2.04), 26-36 yaşın (9.43±1.73), 37-47 yaşın (8.95±2.21) 48-64 yaşın (8.78±2.05) olduğu sonucu bulunmuştur. Yaş değişkeni açısından kısa süreli sabır alt boyutuna göre ortalama puanlarına bakıldığından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu bulunmuştur (p=0.337;p>0.05).

İnsanların hayatlarındaki temel sıkıntılar dışında günlük yaşamda beklemeyi gerektiren kısa süreli sabır yaşla beraber gelişme göstermektedir. Elde edilen bulgularda 15-25 yaş aralığındaki katılımcıların kısa süreli sabır düzeyi 8.88'dir. Elde edilen bulgulara göre 26-36, 37-47 yaş aralığındaki katılımcıların kısa süreli sabır düzeylerinin 15-25 yaş aralığındaki katılımcıların kısa süreli sabır düzeyinden daha yüksek olduğu görülmektedir. 15-25 yaş aralığındaki bireylerin kısa süreli sabır düzeyinin düşük çıkması onların gelişimsel özellikleriyle alakalı olabileceği söylenebilir. Ancak katılımcılardan 48-64 yaş aralığındaki orta yaş grubunun kısa süreli sabır düzeyi 8.78 ile en düşük puandır. Sabır toplam puanı yaşla birlikte sabır puanlarının arttığını göstermekle birlikte kısa süreli sabır gerektiren durumlarda yaş grubu yüksek olanların daha düşük puana sahip olmaları onların gündelik hayatın stres yaratan ve sabır gerektiren durumlarıyla daha az karşılaşıyor olmalarına bağlanabilir. Zira bu yaş grubundaki bireyler genellikle

[305] Karakaş, *agm.*, s.104.

emekli olanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla gündelik hayatın streslerine daha az maruz kalan bu yaş grubunun kısa süreli sabır pratiklerinin de düşmesine bağlı olarak kısa süreli sabır puanlarının gençlerden daha düşük olmuş olabileceği söylenebilir.

Ebru sanatıyla meşgul bireyler üzerinde yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre toplam sabır düzeyi yaş ilerledikçe artmaktadır. Ancak 48-64 yaş grubunun sabır düzeyi bir önceki grup olan 37-47 yaş aralığındaki gruptan çok az da olsa düşmüştür. Dolayısıyla anlamlılık düzeyine ulaşmamış olmakla birlikte bu yaş grubunun kısa süreli sabır puanlarının bu farkta etkili olmuş olabileceği söylenebilir. Doğan'ın yaptığı araştırmaya bakıldığında da yaşın sabır puanlarını etkileyen bir faktör olduğu sonucu çıkmıştır. Elde edilen verilerde örneklem grubunun sabır düzeyi yaşla beraber artmıştır.[306]

2.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ

Tablo 4. Cinsiyet Durumuna Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına Bağımsız İlişkin T-testi Sonuçları

4. Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Ort	Ss	T	P
Uzun Süreli Sabır	Kadın	185	10.74	2.03	-1,543	,124
	Erkek	45	11.24	1.62		
Kişiler Arası Sabır	Kadın	185	19.07	2.85	1,158	,251
	Erkek	45	18.44	3.34		
Kısa Süreli Sabır	Kadın	185	8.94	2.06	-1,274	,204
	Erkek	45	9.37	1.92		
Toplam Sabır	Kadın	185	38.75	5.89	-,318	,750

Sabır ölçeği alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında uzun süreli sabırda kadınların (10.74±2.03) erkeklerin ise (11.24±1.62) olduğu sonucu bulunmuştur. Cinsiyet sonucuna göre uzun süreli sabır alt boyut puanına bakıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu bulunmuştur ($p=0.124;p>0.05$).

Kişilerarası sabır alt boyut puanına göre cinsiyet açısından puan ortalamaları incelendiğinde kadınların (19.07±2.85) erkeklerin ise (18.44±3.34) olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılan bireylerin kişilerarası sabır alt boyutuna göre cinsiyet sonucuna bakıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu bulunmuştur ($p=0.251;p>0.05$).

[306] Doğan, *"Sabır Psikolojisi", s.302.*

Kısa süreli sabır alt boyutuna göre cinsiyet sonuçlarına bakıldığında kadınların ortalama puanlarının (8.94±2.06) erkeklerin puan ortalamasının ise (9.37±1.92) olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet değişkeni açısından kısa süreli sabır puan ortalaması incelendiğinde anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur (p=0.204;p>0.05).

Bu konuda "Örneklem grubunun sabır düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul kadınların sabır düzeyleri erkeklerin düzeylerinden anlamlı derecede yüksektir." diye belirtmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmemiştir. Uzun süreli sabırda ve kısa süreli sabırda kadınlar erkeklerden daha düşük puan alırken, kişilerarası sabırda kadınlar erkeklerden daha yüksek puan almışlardır. Ancak bu farklılık anlamlı bir düzeye ulaşmamıştır.

Doğan'ın yaptığı çalışma incelendiğinde bireylerin sabır puanları arasında cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı görülmektedir.[307] Karslı'nın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada cinsiyet ve sabır düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.[308] Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan başka bir çalışmada erkeklerin sabır tutum alt boyutlarındaki ortalama ile kızların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir.[309]

2.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYLERİNE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ

Tablo 5. Eğitim Durumu Açısından Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

5. Alt Boyutlar	Eğitim Durumu	N	Ort	ss	F	P
Uzun Süreli Sabır	Lise	46	11.04	1.96	,619	,603
	Yüksek Okul	31	11.12	1.45		
	Fakülte	107	10.75	1.93		
	Lisansüstü	46	10.63	2.35		
	Total	230	10.83	1.97		
Kişiler Arası Sabır	Lise	46	18.71	3.14	1,038	,376
	Yüksek Okul	31	19.80	3.30		
	Fakülte	107	18.81	2.69		
	Lisansüstü	46	18.91	3.12		
	Total	230	18.94	2.96		

[307] Doğan, *age., s.308.*
[308] Karslı, *"Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Sabır İlişkisi"*, s.65.
[309] Karakaş, *agm.* s.105.

Tablo 5 (Devam). Eğitim Durumu Açısından Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

5. Alt Boyutlar	Eğitim Durumu	N	Ort	ss	F	P
Kısa Süreli Sabır	Lise	46	9.04	2.21	1,141	,333
	Yüksek Okul	31	8.87	2.02		
	Fakülte	107	9.25	1.87		
	Lisansüstü	46	8.60	2.23		
	Total	230	9.03	2.04		
Toplam Sabır	Lise	46	38.80	5.97	,491	,689
	Yüksek Okul	31	39.80	5.49		
	Fakülte	107	38.82	5.53		
	Lisansüstü	46	38.15	6.68		
	Total	230	38.15	5.84		

Uzun süreli sabır alt boyutuna göre eğitim durumu ortalama puanları incelendiğinde lise mezunlarının (11.04±1.96), yüksekokul mezunlarının (11.12±1.14), fakülte mezunlarının (10.75±1.93), lisansüstü mezunlarının (10.63±2.35), olduğu sonucu bulunmuştur. Uzun süreli sabır alt boyutuna göre eğitim durumuna bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p=0.603;p>0.05).

Kişiler arası sabır alt boyutuna göre eğitim durumu ortalama puanlarına bakıldığında lise mezunlarının (18.71±3.14), yüksekokul mezunlarının (19.80±3.30), fakülte mezunlarının (18.81±2.69), lisansüstü mezunlarının (18.91±3.12) olduğu sonucu bulunmuştur. Eğitim durumuna göre kişiler arası sabır alt boyutu incelendiğinde anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur (p=0.376;p>0.05).

Kısa süreli sabır alt boyutuna göre eğitim durumu ortalama puanlarına bakıldığında lise mezunlarının (9.04±2.21), yüksekokul mezunlarının (8.87±2.02), fakülte mezunlarının (9.25±1.87), lisansüstü mezunlarının (8.60±2.23) olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Eğitim durumuna göre kısa süreli sabır alt boyutu incelendiğinde anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur (p=0.333;p>0.05).

Ebeler üzerinde yapılan çalışmada eğitim durumları ile sabır puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.[310] Doğan'ın yaptığı çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim durumunun bireylerin sabır puanlarını anlamlı şekilde etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir. Toplam sabır düzeyleri ilköğretim mezunlarının lise ve yüksekokul/üniversite mezunlarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu

[310] Irmak, agt., s.33.

görülmüştür. Araştırma bulgularına göre dindarlık düzeyi yaş arttıkça artmakta, eğitim düzeyi arttıkça azalmaktadır. Buna benzer şekilde sabır düzeyi yaş arttıkça artmakta, eğitim düzeyine göre ise farklılaşmaktadır. Bunun sonucunda sabır düzeyi üzerinde yaş değişkeninin eğitim düzeyi değişkenine oranla daha çok etkili olduğu söylenebilir.[311]

2.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME SÜRESİNE GÖRE SABIR DÜZEYLERİ

Tablo 6. Ebru Sanatıyla İlgilenme Süresine Göre Sabır Ölçeği Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

6. Alt Boyutlar	Ebru Sanatı İlgilenme Yılı	N	Ort	ss	F	P	Tukey
Uzun Süreli Sabır	1	38	10.73	2.21	,903	,463	
	2-5	59	10.52	1.89			
	6-10	38	11.23	1.68			
	11-15	41	11.04	1.80			
	16 ve üzeri	54	10.81	2.17			
	Total	230	10.83	1.97			
Kişiler Arası Sabır	1 [a]	38	18.18	3.35	2,730	,030	a-e, b-e
	2-5 [b]	59	18.23	2.82			
	6-10 [c]	38	19.34	2.43			
	11-15 [d]	41	19.36	2.87			
	16 ve üzeri [e]	54	19.66	3.02			
	Total	230	18.94	2.96			
Kısa Süreli Sabır	1	38	9.55	1.88	1,847	,121	
	2-5	59	8.55	2.08			
	6-10	38	9.42	1.81			
	11-15	41	9.04	2.35			
	16 ve üzeri	54	8.88	1.92			
	Total	230	9.03	2.04			
Toplam Sabır	1	38	38.47	6.50	1,653	,162	
	2-5	59	37.32	5.55			
	6-10	38	40.00	4.87			
	11-15	41	39.46	5.83			
	16 ve üzeri	54	39.37	6.14			
	Total	230	38.81	5.84			

[311] Doğan, *age.*, *s.*323.

Uzun süreli sabır alt boyutuna bakıldığında ebru sanatıyla ilgilenme yılı ortalama puanlarında 1 yılın (10.73±2.21), 2-5 yılın (10.52±1.89), 6-10 yılın (11.23±1.68), 11-15 yılın (11.04±1.80), 16 yıl ve üzerinin ise (10.81±2.17) olduğu sonucu bulunmuştur. Ebru sanatıyla ilgilenme yılına göre uzun süreli sabır alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur ($p=0.463;p>0.05$).

Kişiler arası sabır alt boyutuna bakıldığında ebru sanatıyla ilgilenme yılına göre ortalama puanların 1 yılın (18.18±3.35), 2-5 yılın (18.23±2.82), 6-10 yılın (19.34±2.43), 11-15 yılın (19.36±2.87), 16 yıl ve üzerinin (19.66±3.02) olduğu görülmüştür. Ebru sanatıyla ilgilenme yılına göre kişiler arası sabır alt boyut puan ortalamalarına bakıldığından anlamlı farklılığın olduğu sonucu bulunmuştur ($p=0.030$; $p<0.05$). Bu anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için yapılan Tukey testinde ebru sanatıyla 16 yıl ve üzeri ilgilenen bireylerin puan ortalamasının ebru sanatıyla 1 yıl ilgilenen bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kısa süreli sabır alt boyutuna bakıldığında ebru sanatıyla ilgilenme yılı ortalama puanlarında 1 yılın (9.55±1.88), 2-5 yılın (8.55±2.08), 6-10 yılın (9.42±1.81), 11-15 yılın (9.04±2.35), 16 yıl ve üzeri (8.88±1.92) olduğu sonucu bulunmuştur. Ebru sanatıyla ilgilenme yılına göre kısa süreli sabır alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur ($p=0.121;p>0.05$).

Ebeler üzerinde yapılan bir araştırmada çalışma yılı ile sabır arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. 1-5 yıl çalışma süresi olan ebelerin sabır düzeyleri daha fazla çalışma yılına sahip ebeler arasında en düşük bulunmuştur.[312]

Ebru sanatçıları üzerinde yapılan çalışmamız neticesinde sabır erdeminin zaman içerisinde geliştiği ve sabır düzeyinde artış olabildiği söylenebilir. Anlamlı bir şekilde sabır düzeyinin yıla göre arttığı durum sadece kişiler arası sabır düzeyinde görülmüştür. Kişilerarası sabır puanları incelendiğinde ebru sanatı ile 16 yıl ve üzeri ilgilenen kişilerin sabır düzeyinin ebru sanatı ile 1 yıl ilgilenen kişilerden yüksek olduğu ancak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre ebru ile meşgul olma yılı arttıkça kişiler arası sabır düzeyinde artış olmaktadır denilebilir. Ebru sanatı çoğunlukla atölye ortamında gruplar halinde öğrenilen bir sanattır. Burada iyi ebru yapmak bu eğitimin devamı için yeterli değildir. Atölye içerisinde gerek ebru sanatını öğreten hoca ile gerek bu sanatı öğrenmeye gelen diğer öğrenciler ile iletişim noktasında sıkıntı yaşamamak

[312] Irmak, *agt.*, s.36.

gerekmektedir. Bu sebep aslında ebru sanatının öğrencisi üzerinde kişilerarası sabır noktasında öğretici bir rol oynadığı söylenebilir.

3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI

Tablo 7. Dinin Etkisini Hissetme Özelliklerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Minimum	Maksimum	x̄	ss
Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	230	17.00	68.00	50.76	11.37

Tablo 7'de araştırmaya katılan bireylerin dinin etkisini hissetme özelliklerine ait ortalama puanlarına bakıldığında (50.75 ±11.37) olduğu tespit edilmiştir.

3.1. EBRU SANATIYLA MEŞGUL OLAN BİREYLERİN YAŞA GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ

Tablo 8. Yaş Değişkeni Açısından Dinin Etkisini Hissetme Toplam Puanına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Yaş	N	Ort	ss	F	P	Tukey
Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	15-25 [a]	25	54.32	7.18	4,584	,004	a-d, b-d
	26-36 [b]	60	52.88	8.51			
	37-47 [c]	88	51.14	12.37			
	48-64 [d]	57	46.36	12.75			
	Total	230	50,76	11.37			

Dinin Etkisini Hissetme ölçeği yaş değişkenine göre puan ortalamalarına bakıldığında 15-25 yaşın (54.32±7.18), 26-36 yaşın (52.88±8.51), 37-47 yaşın (51.14±12.37), 48-64 yaşın (46.36±12.75) olduğu sonucu bulunmuştur. Yaş değişkenine göre dinin etkisini hissetme puan ortalaması sonuçlarına bakıldığında ise anlamlı bir farklılık olduğu sonucu bulunmuştur ($p=0.004$; $p<0.05$). Bu anlamlı farkın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için yapılan Tukey testinde araştırmaya katılan 15-25 ve 26-36 yaşındaki bireylerin ortalama puanlarının araştırmaya katılan 48-64 yaşındaki bireylere göre ortalama puanlarından daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur.

Yapılan çalışmalara bakıldığında Yakut'un üniversite öğrencileri üzerindeki araştırmasında birinci sınıftaki öğrencilerin yani yaş itibariyle daha küçük olan öğrencilerin dördüncü sınıftaki öğrencilerden dindarlık puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[313] Bu sonuç ebru sanatı ile meşgul bireyler üzerinde yapılan

[313] Selahattin Yakut, *Zekâ, Din ve Dindarlık*, İKSAD Yayınevi, Ankara-2022, s.95.

çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Yapılan başka bir çalışmada öğrencilerin aldığı puan ortalamalarına bakıldığında dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutundaki en yüksek puan ortalamaların 17-21 yaş grubundaki gençlere ait olduğu, ilerleyen yaşlarda ortalama değerlerinin düşmesi yaş ilerledikçe dini eğilimlerde azalma olduğu kanısını ortaya çıkarmaktadır.[314] Elde edilen veriler ebru sanatı ile meşgul bireylerde yaş ilerledikçe dinin etkisini hissetmenin azalması bulgusunu destekler niteliktedir. Yine öğrenciler ile yapılan başka bir çalışmada en düşük dindarlık düzeyinin birinci sınıftaki öğrencilerde, en yüksek dindarlık düzeyinin ise üçüncü sınıftaki öğrencilerde bulunduğu görülmüştür. Birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar dindarlık seviyeleri yükselen öğrencilerin dördüncü sınıfta dindarlık düzeylerinde düşüş görülmüştür.[315] Başka bir çalışmada 14 yaş grubundaki öğrencilerin dindarlık düzeylerinin en yüksek, 16 yaş grubundaki öğrencilerin dindarlık düzeylerinin en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışmada dindarlık ve yaş arasında ters bir orantı tespit edilmiştir.[316] Karslı'nın yaptığı çalışma sonucuna göre yaş arttıkça dindarlık düzeyi artmaktadır.[317] Yapılan çalışma ebru sanatı ile meşgul bireylerle yapılan bu çalışmada yaş değişkeninin dinin etkisini hissetme sonuçlarını destekler nitelikte değildir. Sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan araştırmada en yüksek dindarlık puanını alan yaş aralığı 21-30 iken, en düşük dindarlık puanı alan yaş aralığı 51-63'tür. Sonuca bakıldığında yaş ile dindarlık arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür.[318] Bu sonuç ebru sanatı ile meşgul bireylerle yapılan çalışmadan elde edilen bulgular ile örtüşmektedir. Sporcuların üzerinde yapılan bir araştırmada en yüksek dindarlık yaş ortalamasının 22-49 yaş aralığındaki yetişkinlerde, en düşük dindarlık yaş ortalamasının ise 16-21 yaş aralığındaki ergenlik dönemindeki bireylerde olduğu görülmüştür. Sonuç olarak yaşa bağlı dindarlık analizindeki farklılığın anlamlı düzeye ulaşmadığı görülmüştür.[319] Sporcular üzerinde yapılan bu çalışmanın sonuçları ebru sanatı ile meşgul bireyler ile yapılan çalışmanın bulgularını destekler nitelikte değildir. Yapıcı üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilerin yaşları arttıkça dinin

[314] Nurten Kımter, *"Benlik Saygısı ve Dindarlık"*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2008, ss.193-194.
[315] Ayşe Şentepe, *"Ruh Sağlığı Belirtilerinin Yordayıcısı Olarak Affetme ve Dindarlık İlişkisi"*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2016, s.211.
[316] Mehmet Emin Kalgı, *Dindarlık ve Kişilik*, İKSAD Yayınları, 2021 Ankara, s.153.
[317] Necmi Karslı, *"Öfke Kontrolü ve Dindarlık ilişkisi"*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, Erzurum 2011, s.179.
[318] Soner Ercan, *"Sınıf Öğretmenlerinde Değerler, Dindarlık ve Stresle Başa Çıkma İlişkisi"*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2021, s.117.
[319] Rahime Eymen Bakır, *"Sporcularda Dindarlık, Alçakgönüllülük ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Uzak Doğu Sporları Örneği"*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s.78.

etkisini hissetme düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen sonuç, bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.[320]

Ebru sanatı ile meşgul olan bireyler üzerinde yapılan bu araştırmada yaş arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyi azalmaktadır. En yüksek dinin etkisini hissetme düzeyi 15-25 yaş aralığında iken, en düşük dinin etkisini hissetme düzeyi 48-64 yaş aralığındadır.

3.2. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN CİNSİYETE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ

Tablo 9. Cinsiyet Durumuna Göre Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Özelliklerine Ait Bağımsız T-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ort	ss	T	P
Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	Kadın	185	51.57	11.15	2,229	,027
	Erkek	45	47.40	11.80		

Cinsiyet değişkenine göre araştırmaya katılan bireylerin dinin etkisini hissetme puan ortalamaları incelendiğinde kadınların (51.57±11.15) erkeklerin ise (47.40±11.80) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet değişkenine göre dinin etkisini hissetme puan ortalamalarına bakıldığında kadınların lehine anlamlı bir farklılık olduğu sonucu bulunmuştur ($p=0.027$; $p<0.05$).

Yapıcı'nın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada erkek ve kadınlar arasındaki dinin etkisini hissetme puan farklılıkları anlamlı düzeye ulaşmamıştır. Yapılan araştırma bulguları bu çalışmanın bulgularını destekler nitelikte değildir.[321] Ahlaki zekâ, din ve dindarlık üzerine yapılan bir araştırmada elde edilen bulgular neticesinde kadın katılımcıların dindarlık ölçeğinden aldıkları puanın erkek katılımcıların puanından yüksek olduğu ancak oluşan farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı belirtilmiştir.[322] Yapılan çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar ebru sanatı ile meşgul olan bireylerle yapılan çalışma sonuçlarını desteklememektedir. Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmada ise kız öğrencilerinin erkek öğrencilerden dindarlığın üç boyutunda (inanç, ibadet, etki) daha dindar bir görüntü sergiledikleri sonucu ortaya çıkmıştır.[323] Affetme ve dindarlık üzerine yapılan araştırmada kadınlar erkeklere göre hem daha dindar hem de daha fazla iç güdümlü dindar olma eğilimindedirler.[324] Dindarlık öznel iyi

[320] Yapıcı, *agm.*, s.91.
[321] Yapıcı, *agm.*, s.87.
[322] Yakut, *age.*, s.156.
[323] Kımter, *agt.*, s.334.
[324] Ayşe Şentepe, *agt.*, s.208.

oluş arasındaki ilişkinin hemodiyaliz hastaları üzerinde incelendiği araştırmada örneklem grubunun cinsiyet ve dindarlıkları ile ilgili istatistiksel sonuçlarda kadınların lehine anlamlı bir farkın olduğu ortaya konmuştur.[325] Dindarlık ve kişilik üzerine ergenler ile yapılan araştırmada kadınların erkeklerden daha dindar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[326] Kımter, Şentepe, Gencer ve Kalgı'nın yaptıkları çalışmalar ebru sanatı ile meşgul bireyler ile yapılan bu çalışmanın sonucunu desteklemektedirler. İlköğretim öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada kızların ortalama inanç puanları erkeklere göre az düzeyde yükseklik göstermesine rağmen anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır.[327] Orta öğretim öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada ise kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında dindarlık toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilmiştir. [328] Karslı'nın öfke kontrolü ve dindarlık ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada cinsiyet ile örneklem grubunun dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.[329] Öztürk, Çapar ve Karslı'nın çalışma sonuçlarına bakıldığında ebru sanatı ile meşgul bireyler ile yapılan bu çalışmanın sonuçlarından farklı olduğu görülmektedir. Nişancı'nın yaptığı çalışmada kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu yönünde sonuç ortaya çıkmıştır.[330] Öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada kadın öğretmenlerin dindarlık düzeyinin erkek öğretmenlerin dindarlık düzeyinden daha düşük olmasına rağmen aradaki fark anlamlı değildir.[331] Nişancı ve Ercan'ın çalışma bulguları bu çalışmanın bulgularını desteklemektedirler. Sporcular üzerinde yapılan araştırmada kadın sporcular ve erkek sporcuların dindarlık düzeyleri sonuçları bakımından anlamlı bir farklılığa ulaşılamamıştır.[332] Araştırma bulguları bu çalışmanın bulgularından farklılık göstermektedir.

Ülkemizde dindarlık üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde kadınların dindarlık düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu çalışmalar olduğu gibi cinsiyet ve dindarlık ilişkisi üzerinde anlamlı derece farklılığın olmadığı çalışmalar da bulunmaktadır. Ebru sanatıyla meşgul olan bireyler ile yapılan çalışmamızda kadınların

---

[325] Nevzat Gencer, *"Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları Üzerinde Kesitsel Bir Çalışma"*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, C.23, S.3, Aralık 2019, s.1432.
[326] Kalgı, *age.*, s.153.
[327] Zeynel Ahmet Öztürk, *İlköğretim Öğrencilerinde (4., 5., 6., 7. Ve 8. Sınıflar) Dindarlık İle Kaygı Arasındaki İlişki*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007, s.40.
[328] Betül Çapar, *Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s.108.
[329] Karslı, *agt.*, s.180.
[330] Zübeyir Nişancı, *Sekülerleşme ve Dönüşen Dindarlık Pratikleri*, TDE Yayınları, İstanbul 2022, s.42.
[331] Soner Ercan, *Sınıf Öğretmenlerinde Değerler, Dindarlık ve Stresle Başa Çıkma İlişkisi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2021, s.123.
[332] Bakır, *agt.*, s.104.

dinin etkisini hissetme düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç birinci hipotezimizi destekler niteliktedir.

3.3. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ

Tablo 10. Eğitim Durumu Açısından Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Ölçeğine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	N	Ort	ss	F	P	Tukey
Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	Lise [a]	46	54.65	8.07	3,859	,010	a-d
	Yüksek Okul [b]	31	51.96	11.85			
	Fakülte [c]	107	50.40	11.58			
	Lisansüstü [d]	46	46.89	12.29			
	Total	230	50.76	11.76			

Eğitim durumuna göre dinin etkisini hissetme ölçeği ortalama puanları incelendiğinde lise (54.65±8.07), yüksekokul (51.96±11.85), fakülte (50.40±11.58), lisansüstü (46.89±12.29) olduğu sonucu bulunmuştur. Dinin etkisini hissetme ölçeğine göre eğitim durumu ortalama puanlarına bakıldığında anlamlı ilişki olduğu sonucu bulunmuştur ($p=0.010$; $p<0.05$). Bu ilişkinin hangi gruptan kaynaklandığını bulmak için yapılan Tukey testinde lise mezunlarının lisansüstü mezunlarına göre dinin etkisini hissetme ortalama puanlarının daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar dindarlık düzeyinin arttığı, dördüncü sınıfta azaldığı gözlenmiştir.[333] Karslı'nın yaptığı çalışmada eğitim düzeyi ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.[334] Nişancı yaptığı çalışmada eğitim düzeyinin dindarlığı olumlu anlamda etkilediği sonucuna ulaşmıştır.[335] Sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan çalışmada lisans mezunu öğretmenlerin dindarlık düzeyinin, lisansüstü eğitim almış öğretmenlerden daha düşük olduğu ancak aradaki farkın anlamlı bir düzeye ulaşmadığı sonucuna varılmıştır.[336]

Ebru sanatı ile ilgilenen bireyler üzerinde yapılan bu çalışmada en yüksek dinin etkisini hissetme puanının lise mezunlarında, en düşük dinin etkisini hissetme puanının

[333] Şentepe, *agt.*, s.169.
[334] Karslı, *agt.*, s.195.
[335] Nişancı, *age.*, s.8.
[336] Ercan, *agt.*, s.138.

ise lisansüstü mezunlarında olduğu yani eğitim düzeyi arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyinin azaldığı görülmektedir.

3.4. EBRU SANATIYLA MEŞGUL BİREYLERİN EBRU SANATI İLE İLGİLENME SÜRESİNE GÖRE DİNİN ETKİSİNİ HİSSETME DÜZEYLERİ

Tablo 11. Ebru Sanatı İle İlgilenme Yılına Göre Dinin Etkisini Hissetme Düzeylerine İlişkin Özelliklerine Ait ANOVA Testi Sonuçları

	Ebru Sanatı İlgilenme Yılı	N	Ort	ss	F	P	Tukey
Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	1 [a]	38	54.52	8.61	3,220	,014	a-e
	2-5 [b]	59	51.01	11.50			
	6-10 [c]	38	53.57	10.34			
	11-15 [d]	41	48.48	12.30			
	16 ve üzeri [e]	54	47.57	11.97			
	Total	230	50.76	11.37			

Dinin etkisini hissetme ölçeğine göre araştırmaya katılan bireylerin ebru sanatı ile ilgilenme yılı ortalama puanlarına bakıldığında 1 yılın (54.52±8.61), 2-5 yılın (51.01±11.50), 6-10 yılın (53.57±10.34), 11-15 yılın (48.48±12.30), 16 yıl ve üzeri (47.57±11.97) olduğu sonucu bulunmuştur. Dinin etkisini hissetme ölçeğine göre ebru sanatıyla ilgilenme yılına göre ortalama puanlarına bakıldığında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur ($p=0.014$; $p<0.05$). Bu anlamlı ilişkinin hangi gruptan kaynaklandığını bulmak için yapılan Tukey testinde 1 yıl ebru sanatıyla ilgilenen bireylerin 16 yıl ve üzeri ebru sanatıyla ilgilenenlere göre dinin etkisini hissetme ortalama puanlarının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Sporcular üzerinde yapılan araştırmada spor yaşı ile dindarlık arasındaki ilişkiye bakıldığında spor yaşı ile dindarlık arasındaki ilişki anlamlı düzeyde bulunmamıştır.[337] Bu durumda spor ile ilgilenme yılının dindarlık ile ilişkisi yoktur denilebilir. Ercan'ın sınıf öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışmada mesleki kıdeme göre dindarlık düzeylerine bakıldığında en yüksek dindarlık puanını 10-19 yıl, en düşük ise 30 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aldığı görülmüştür. Ancak dindarlık ve mesleki kıdem arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[338] Bu çalışmaya göre öğretmenlikte geçirilen süre ile dindarlık arasında ilişki bulunmamaktadır söylenebilir.

[337] Bakır, *agt*, s.86.
[338] Ercan, *agt.*, s.156.

Ebru sanatı ile ilgilenen bireyler üzerinde yapılan çalışmamızda ebru sanatı ile ilgilenme yılı ve dinin etkisini hissetme düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında en yüksek puan 1 yıl ebru sanatı ile ilgilenenlerde çıkmıştır. 2-5 yıl arası ilgilenenlerin dinin etkisini hissetme düzeyinde düşüş gözlemlenmiş, 6-10 yıl ilgilenenlerde dinin etkisini hissetme düzeyi tekrar yükselmiştir. 11-15 yıl, 16 ve üzeri yıl ebru sanatı ile ilgilenenlerin dinin etkisini hissetme düzeylerinde azalma görülmüştür. Dinin etkisini hissetme düzeyi ile ebru sanatı ile ilgilenme yılı arasındaki anlamlı ilişki ebru sanatı ile 1 yıl ilgilenenlerin dinin etkisini hissetme düzeyinin 16 yıl ve üzeri ilgilenenlerden yüksek olduğu şeklindedir. Sonuç olarak ebru sanatı ile ilgilenme yılı arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyinde azalma görülmektedir. Buradan ebru sanatıyla meşgul olmanın dindarlık düzeyini artıran bir faktör olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

4. DİNDARLIK VE SABIR ARASINDAKİ İLİŞKİLERLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI

Tablo 12. Dinin Etkisini Hissetme ve Sabır Ölçeği Alt Boyut Puan Ortalamalarına İlişkin Korelasyon Analiz Sonuçları

	DEHÖ	KSS	KAS	USS	SÖT
DEHÖ	1				
KSS	,246**	1			
KAS	,229**	,432**	1		
USS	,276**	,566**	,648**	1	
TS	,295**	,759**	,876**	,863**	1

0.000-0.300 arası düşük düzeyde ilişki, 0.301- 0.700 arası orta düzeyde ilişki, 0.701-1.00 arası güçlü bir ilişki. DEHÖ: Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği, KSS: Kısa Süreli Sabır, KAS: Kişiler Arası Sabır, USS: Uzun Süreli Sabır, TS: Toplam Sabır. *P< 0.05** p< 0,01

Katılımcıların dinin etkisini hissetme ölçeği ile kısa süreli sabır (r= ,246; p<0.05), kişiler arası sabır (r= ,229; p<0.05), uzun süreli sabır (r= ,276; p<0.05) ile pozitif yönlü ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sabır ölçeği toplam puanı ile dinin etkisini hissetme (r= ,295; p<0.05) arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların dinin etkisini hissetme puanı arttıkça kısa süreli sabır, kişiler arası sabır ve uzun süreli sabır puanı arttığı söylenebilir.

Doğan 1007 kişi ile yaptığı çalışma sunucunda dindarlığın sabrın yordayıcılarından biri olduğunu ve sabır ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu bildirmiştir.[339] Üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırmada dini tutum ve sabır

[339] Doğan, *age.*, *s.344.*

arasında pozitif yönlü anlamlı bir tutum tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda dini tutum düzeyi arttıkça sabır düzeyinin de artacağı sonucuna ulaşılmıştır.[340] Başka bir araştırmada dindarlığın ahlaki zekânın bileşenleri olan empati, vicdan, öz denetim ve nezaket arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir.[341] Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışma sonucunda öğrencilerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme düzeyleri ile benlik saygıları düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmektedir. Buna göre öğrenciler dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan yükseldikçe benlik saygıları düzeylerinde artış olduğu, dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan düştükçe benlik saygıları düzeyinde de düşüş olduğu gözlenmiştir. Yine aynı araştırmada benlik saygısı en yüksek öğrencilerin kendilerini dindar ve çok dindar olarak algılayanların olduğu, benlik saygısı düşük olan öğrencilerin ise kendilerini dindar olarak görmeyen öğrenciler olduğu görülmektedir.[342] Yapılan başka bir araştırmada dindarlık düzeyi ve dinsel eğilim ile affetmenin arasında düşük düzeyde de olsa anlamlı ilişki görülmüştür. Yani dindarlık ve dinsel eğilim puanları arttıkça, başkalarını affetme, durumu affetme, affedicilik ve Tanrı'nın affına inanma düzeyleri de yükselmektedir.[343] Ergenler üzerinde yapılan bir araştırmada dindarlık ve değerler arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Katılımcı olan lise öğrencilerinde dindarlık ve değerlere yatkınlık düzeyleri yükseldikçe hayat memnuniyeti düzeylerinin arttığı farkedilmiştir.[344] Karslı'nın yapmış olduğu çalışmada dindarlık arttıkça sürekli öfke, öfkeyi dışa yansıtma ve öfkeyi içe atma azalır, öfke kontrolü artar sonucuna ulaşılmıştır.[345] 490 kişi üzerinde yapılan bir çalışmada hayatında dinin anlamı ve amacı olduğunu düşünen bireylerin sorumluluk duygusu düzeyinin bu şekilde düşünmeyenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Kendisini dindar olarak görenlerin bireysel ve sosyal sorumluluk puanları kendini dindar görmeyenlere göre daha yüksektir.[346] Sporcular üzerinde yapılan çalışmada katılımcıların bireysel dindarlık puanları yükseldikçe alçakgönüllülük puanlarının da yükseldiği gözlenmiştir. Yine aynı araştırmada bireysel dindarlık puanı yükseldikçe yaşam doyumunun da yükseldiği görülmektedir.[347]

---

[340] Karslı, *"Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Sabır İlişkisi"*, s.65.
[341] Yakut, *age.*, s.169.
[342] Kımter, *agt.*, ss.322-323.
[343] Şentepe, *agt.*, ss.171-172.
[344] Ali Ayten, Betül Acat, *" Ergenlerde İnternet Bağımlılığı, Değerler ve Dindarlık Düzeylerinin Hayat Memnuniyetini Yordama Gücü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma"*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, C.6, S.3, 2019, s.856.
[345] Karslı, *"Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi"*, s.232.
[346] Saffet Kartopu, Harun Geçer, Hızır Hacıkeleşoğlu, *" Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma"*, Uluslararası Sosyal Araştırma Dersigi, C.11, S.58, Ağustos 2018, s.486.
[347] Bakır, *agt.*, ss.98,99.

Ebru sanatı ile ilgilenen bireyler ile yapılan bu çalışmada dinin etkisini hissetme ölçeğinin sabır ölçeğine etkisi incelendiğinde katılımcıların dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça sabır alt boyutlarının tamamında da artış gözlenmiştir. Dolayısıyla katılımcıların dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça sabır düzeylerinin, sabır düzeyleri arttıkça dinin etkisini hissetme düzeylerinin arttığından söz edilebilir.

Tablo 13. Sabrın Dinin Etkisini Hissetme Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	β	t	P	F	p
Sabır Ölçeği	Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	,574	,123	,295	4,661	,000	21,720	,000

R= ,295 R^2= ,087 Adjusted R^2= ,083

Tablo 13'te basit doğrusal regresyon analizinde katılımcıların sabır düzeylerinin dinin etkisini hissetme düzeylerine etkisi (R^2= ,087) çıkmıştır. Dolayısıyla bu bulgudan yola çıkarak sabrın dinin etkisini hissetmeyi % 9 oranında etkilediği söylenebilir.

Doğan yaptığı çalışma neticesinde dindarlık, içsel dini motivasyon, yaş ve psikolojik iyi olmanın sabırlı olmayı anlamlı düzeyde yordadığı sonucunu elde etmiştir.[348] Ahlaki zekâ ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada ahlaki zekâ ve dindarlık arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yine aynı çalışmada elde edilen verilere göre iyimserlik puanı yükseldikçe dindarlık puanı da yükselmektedir.[349] Temiz tarafından yürütülen çalışmada iç kaynaklı dini motivasyon ile alçakgönüllülük arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma alçakgönüllük arttıkça iç kaynaklı dini motivasyonun da arttığını göstermektedir.[350]

Ebru sanatıyla meşgul bireyler ile yaptığımız bu çalışmada sabır ve dinin etkisini hissetme ilişkisi incelendiğinde katılımcıların sabır düzeylerinin dinin etkisini hisssetme düzeyleri üzerinde düşük de olsa olumlu anlamda etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[348] Doğan, *age., s.333.*
[349] Yakut, *age.,* ss.164-169.
[350] Yunus Emre Temiz,*" Alçakgönüllülük Dindarlık Psikolojik İyi Olma ve Yaşam Doyumu Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.333.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanat, güzeli arama yolculuğudur denilebilir. Sanatçı çıktığı bu yolculukta dışarıdan aldığı etkenleri iç dünyasında yorumlayarak eserini meydana getirir. İnanan bir birey için hayatın tamamını etkileyen inanç, sanatı ve dolayısıyla da sanatçıyı da etkiler. Bu sebeple din ve sanat birbirine hep komşu olmuşlardır. Sanatın en önemli özelliklerinden biri de insanı dine ulaştırma aracı olmasıdır. Bunun sebebi ise dinin bireyden her zaman güzel olana yönelmesini istemesidir.

İnsanın olduğu yerde muhakkak sanat ve sabır vardır. Bu ilişki geçmişten günümüze kadar hep varolagelmiştir. Sabır sanılanın aksine pasif bir bekleyiş değil, aktif bir eylemdir. Bir kilimin dokunmasından, tezhip eserinin ortaya çıkmasına, ebru sanatçısının yetişmesine kadar sanatın her alanında sabır olmazsa olmazdır. Ebru sanatının sadece hazırlık aşaması bile çok büyük bir sabır gerektirmektedir. Günümüz insanı vakit yoksunluğundan hep dert yanmaktadır. Bu acele ile adeta koşarak yaşanan ömrün yavaşlamaya ve sabra ihtiyacı vardır. Bu anlamda sanat ile hemhal olmak kişiye güzel erdemler katmaktadır. Sabır da bu erdemlerden biridir.

Araştırma bu doğrultuda ebru sanatıyla meşgul olan bireylerin dindarlık ve sabır düzeyleri ve bu iki değişkenin birbiriyle ilişkisini incelemektedir. Ebru sanatıyla meşgul olan 230 kişinin katıldığı çalışmamızda dinin etkisini hissetme düzeyi sonuçlarını demografik değişkenlere göre incelediğimizde ilk olarak cinsiyete göre dinin etkisini hissetme düzeylerine bakılmıştır. Çalışmada cinsiyet değişkenine göre sabır düzeylerinde kadınların lehine bir sonuç ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuç birinci hipotez olan "Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul kadınların dinin etkisini hissetme puanları erkeklerin puanlarından anlamlı derecede yüksektir." hipotezini desteklediği görülmektedir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile ilgilenen bireylerin yaş değişkeni açısından dinin etkisini hissetme düzeylerine bakıldığında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde 15-25, 26-36, 37-47 yaş gruplarındaki ebrucuların dinin etkisini hissetme ortalama puanlarının 48-64 yaş grubundaki ebru sanatıyla meşgul bireylerden yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçla ikinci hipotez olan "Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları yaşa göre farklılaşmaktadır. Bu sonuca göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin yaşları arttıkça dinin etkisini hissetme puanları anlamlı derecede artmaktadır." hipotezi doğrulanmamıştır.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile ilgilenen bireylerin eğitim düzeyi açısından dinin etkisini hissetme düzeyleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Tukey testinde bu anlamlı ilişkinin lise mezunlarının lisansüstü mezunlarına göre dindarlık ortalama puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç üçüncü hipotezi "Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir. Buna göre ebru sanatıyla meşgul olan bireylerin eğitim seviyesi arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyleri anlamlı şekilde azalmaktadır." doğrulamıştır diyebiliriz. Yani ebruyla meşgul bireylerde eğitim seviyesi arttıkça dinin etkisini hissetme azalmaktadır denilebilir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin ebru sanatı ile ilgilenme yılına göre dinin etkisini hissetme düzeyleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu sonucu bulunmuştur. Bu anlamlı ilişkinin sebebini bulmak için yapılan Tukey testinde 1 yıl ebru ile ilgilenen bireylerin 16 yıl ve üzeri ebru ile ilgilenen bireylerden ortalama dinin etkisini hissetme puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre dördüncü hipotez olan "Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme puanları ebru sanatı ile ilgilenme süresine göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatı ile ilgilenme süresi arttıkça dinin etkisini hissetme puanları anlamlı derecede artmaktadır." ile uyuşmamaktadır. Sonuç olarak ebru sanatı ile ilgilenme yılı arttıkça dinin etkisini hissetme azalmaktadır denilebilir.

Ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin sabır düzeyi sonuçlarını demografik değişkenlere göre incelediğimizde ilk olarak cinsiyet değişkenini ele alabiliriz. Ortaya çıkan sonuçlarda sabır alt boyutlarının tamamında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu sonuca göre beşinci hipotez desteklenmemiştir. Yani "Örneklem grubunun sabır düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul kadınların sabır düzeyleri erkeklerin düzeylerinden anlamlı derecede yüksektir." hipotezi ile uyumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin yaş değişkeni açısından sabır düzeylerine bakıldığında uzun süreli sabır, kişiler arası sabır ve kısa süreli sabır alt boyutları sonuçlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ancak kişiler arası sabır sonuçlarında 48-64 yaş aralığındaki ebru sanatıyla meşgul bireylerin diğer yaş aralığına göre ortalama puanının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç altıncı hipotezi kısmen de olsa doğrular niteliktedir. Yani "Örneklem grubunun sabır düzeyleri yaşa göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin yaşları arttıkça

sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır." hipotezi 48-64 yaş grubundaki ebru sanatıyla meşgul bireylerin kişiler arası sabır alt boyutunda ortalama puanın en yüksek olmasıyla kısmen sağlandığı söylenebilir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin eğitim düzeyine göre sabır düzeyleri alt boyutlarıyla incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç yedinci hipotez olan "Örneklem grubunun sabır düzeyleri eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir. Buna göre ebru sanatıyla meşgul bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır." hipotezi ile uyuşmamaktadır. Dolayısıyla eğitim düzeyinin sabır düzeyini farklılaştıran bir faktör olmadığı söylenebilir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin ebru sanatı ile ilgilenme yılına göre sabır düzeyleri alt boyutlarıyla incelendiğinde uzun süreli sabırda anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Kişiler arası sabırda anlamlı bir farklılık bulunmuş ve sonuç olarak 16 yıl ve üzeri ebru sanatı ile ilgilenenlerin 1 yıl ebru sanatı ile ilgilenen bireylerden ortalama puanları daha yüksek çıkmıştır. Uzun süreli sabırda ise anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre sekizinci hipotez olan "Örneklem grubunun sabır düzeyleri ebru sanatı ile ilgilenme yılına göre farklılaşmaktadır. Buna göre ebru sanatı ile ilgilenme süresi arttıkça sabır düzeyleri anlamlı derecede artmaktadır." hipotezi ile sadece kişiler arası sabır alt boyutu doğrulanmıştır. Dolayısıyla ebru sanatıyla ilgilenme süresinin kişilerarası sabır düzeyini farklılaştıran bir faktör olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin dinin etkisini hissetme ve sabır alt boyut puan ortalamaları incelendiğinde katılımcıların dinin etkisini hissetme düzeyi ile kısa süreli sabır, kişiler arası sabır ve uzun süreli sabır düzeyi arasında pozitif yönlü, anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani dinin etkisini hissetme düzeyi arttıkça kısa süreli sabır, kişiler arası sabır ve uzun süreli sabır puanı da artmaktadır. Ebru sanatıyla meşgul bireylerde sabrın dinin etkisini hissetme üzerindeki etkisine bakıldığında düşük düzeyde bir etkinin varlığından söz edilebilir. Yani katılımcıların sabır düzeyinin dinin etkisini hissetme düzeyine etkisi vardır. Bu sonuçlar dokuzuncu hipotez olan "Örneklem grubunun dinin etkisini hissetme ve sabır puanları arasında tüm boyutlarda pozitif yönlü anlamlı ilişkiler vardır." ile uyuşmaktadır. Yani ebru sanatı ile meşgul olanlarda dinin etkisini hissetme düzeyi arttıkça sabır düzeyi, sabır düzeyi arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyi artmaktadır denilebilir.

Ebru sanatı ile meşgul olan bireylerin dindarlık ve sabır ilişkisini nicel veriler ile sunan bu çalışma, ilerleyen çalışmalarda mülakat tekniği uygulanarak sonuçlar tekrar incelenebilir. Özellikle ebru sanatı ile ilgilenme yılı arttıkça dindarlık düzeyindeki düşüşün sebepleri yüz yüze görüşmeler neticesinde ayrıntılı bir şekilde cevaplandırılabilir. Ebru sanatı ile ilgilenen 64 ve üzeri yaş grubunda bulunan kişi sayısı çok az olduğu için araştırma sonuçlarına eklenememiştir. Yaşlılık dönemini içeren bu grup ile başka bir sanat dalı üzerinde yapılacak çalışmalarla veriler ortaya konulabilir.

Bir diğer öneri ise ebru sanatı ile ilgilenen bireylerde sabır erdemi gibi alçakgönüllülük, diğergamlık, öz denetim, merhamet, nezaket, sadelik vb. erdemlerin düzeyi ve dindarlık düzeyleri ile ilişkisi incelenebilir. Bu çalışma ebru sanatı ile ilgilenen bireyler özelindedir. Başka sanat dalları ile meşgul olan bireyler ile farklı çalışmalar yapılarak sanatın insan psikolojisi ve dindarlığı üzerindeki etkileri ele alınabilir.

KAYNAKÇA

ALLPORT, Gordan W. *Birey ve Dini*, Çev: Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara, 2004.

ALTUN, Seda. "Yunus Emre Divanında Sabır ve Ahlak", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, Sayı:3, 2020, ss.1673-1694.

ARICAN, M. Kazım. "Hegel'in Estetik/Sanat Anlayışı ve Din ile İlişkisi*", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.5, Sayı:2, 2006, ss.199-221.

ARITAN, M. Saim."Türk Ebru Sanatı ve Bugün ki Durumu", *S.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8, Konya, 1999.

ATEŞ, Ayşe. "Aile İçi İletişimde Sabır", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, Sayı:15, 2019, ss. 61-90.

AVERY, Robert, Serap Bezmez, Anna G. Edmans, Mehlika Yaylalı. *Redhouse Sözlük*, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. Aş. , İstanbul, 2003.

AYDENİZ, Hüsnü. "Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Sema Ayini", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:32, 2009, ss.35-51.

AYTEN, Ali, Betül Acat. "Ergenlerde İnternet Bağımlılığı, Değerler ve Dindarlık Düzeylerinin Hayat Memnuniyetini Yordama Gücü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Yeşilay Cemiyeti,* C.3, Sayı:6, 2019, ss. 947-870.

AYTEN, Ali, Sevde Düzgüner. *Tasavvuf Psikolojisine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2019.

AYTEN, Ali. "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.13, Sayı:3, 2013, ss.7-31.

AYTEN, Ali. *Birey ve Dini,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

AYTEN, Ali. *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

AYVAZOĞLU, Beşir. *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015.

BABAOĞLU, Alparslan. "*Ebru İstanbul",* Geleneksel Sanatlar Serisi II., İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, Temmuz, 2007.

BAKIR, Rahime Eymen. *"Sporcularda Dindarlık, Alçakgönüllülük ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Uzak Doğu Sporları Örneği",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara,Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

BARUTÇUGİL, Hikmet. "*Ab-ru Su Yüzü- Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları",* Haz: Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul, 2000.

BARUTÇUGİL, Hikmet. *Suyun Rüyası Ebru Yeni Arayışlar*, Ebristan Yayınları, İstanbul, 2006.

BAŞAR, Fuat, Yavuz Tiryaki. *Türk Ebru Sanatı*, Gözen Yayınları, İstanbul, 2006.

BEGOVİÇ, Aliya İzzet. *Doğu ile Batı Arasında İslam*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

BEKTAŞOĞLU, Mustafa. *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2009.

BUDAK, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.

BURCHKHARDT, Titus. *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, Ter: Turan Koç, Haziran, 2013.

CAN, Yılmaz, Recep Gün. *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yayınları, Mart, 2015.

CANSEVER, Turgut. *İstanbul'u Anlamak*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

CANSEVER, Turgut. *Şehir ve Mimari*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

CATALAN, C. F. "*L'homme et sa religion: Approche Psychologiquen",* Paris: Desclee de Brouwer, 1994.

CİRHİNLİOĞLU, Fatma Gül. *Din Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAM, Nusret. *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.

ÇAPAR, Betül. *Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

ÇELİK, Celaleddin. *"Mimarlık, Sanatlaşabilen Bir Uğraşı Alanıdır.",* Ajans Serdivan, Sayı: 67, Ocak-2022, ss.8-10.
DEMİR, Ömer, Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
DEMİRCİ, Senai. "*Aşk Suya Düşünce-Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları",* Haz:Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul, 2000.
DERE, Ö. Faruk. *Devlet-i Aliyyeden Günümüze Ebru Sanatı*, İnkılap Basım Yayım, İstanbul, 2011.
DERMAN, M. Uğur. *Türk Sanatında Ebru*, Ak Yayınları, Nisan, 1977.
DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.
DOĞAN, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlüğü*, İz Yayıncılık, Ekim, 1996.
DOĞAN, Mebrure, Çiğdem Gülmez. "Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi,* Sayı:42, 2014, ss.271-275.
DOĞAN, Mebrure. "Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dini Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* C.5, Sayı: 8, 2016, s. 3214-3245.
DOĞAN, Mebrure. "Karakter Gücü Olarak Sabır ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi", *The Journal of Happiness & Well-Being*, C.5, Sayı:1, 2017, ss. 134-153.
DOĞAN, Mebrure. *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.
DOĞAN, Mebrure."Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır", *Recep Tayyip Erdoğan İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.3, Sayı:5, 2014, ss.93-130.
EFİL, Şahin. "Tolstoy'da Sanatın Din ve Ahlakla İlişkisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, Aralık-2020, ss.473-496.
ELİÜŞÜK, Ayşe, Çoşkun Arslan. "Sabır Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmaları", *Değerler Eğitimi Dergisi,* C.14, Sayı:31, 2016, ss.67-86.
EL-MÜNCEBİ, Abdullah. *Sabır ve Rıza*, Çev: İbrahim Doğu, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2012.
ER, Hamit. Din ve San'at, *Öneri Dergisi,* C.2, Sayı:9, Ocak-1998, ss.251-256.
ERCAN, Soner. *Sınıf Öğretmenlerinde Değerler, Dindarlık ve Stresle Başa Çıkma İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2021.
ERZURUMLU, İbrahim Hakkı. *Marifetname,* Sad: Prof. Dr. Durali Yılmaz- Hüsnü Kılıç, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2011.
FISHLER, Ernst. *Sanatın Gerekliliği*, Çev: Cevat Çapan, Sözcükler Yayınları:18, İstanbul, 2012.
FRANKL, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev: Özge Yılmaz, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2021.
GARAUDY, Roger. *Geleceğimizde İslam Var*, Çev: Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.
GAZALİ, *Mükaşefetü'l Kulüb*, Ter: Salih Uçan, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2012.
GENCER, Nevzat. "Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları Üzerinde Kesitsel Bir Çalışma", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,* C.23, Sayı: 3, Aralık, 2019, ss.1419-1444.
GÜNAY, Ünver. "*Dindarlığın Sosyolojisi",* Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Ed: Ünver Günay-Celalleddin Çelik, Adana, 2006.
HANÇERLİOĞLU, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*, Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 82,Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

HÖKELEKLİ, Hayati. *Din Psikolojisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2051, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1085.
HÖKELEKLİ, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2017.
HÖKELEKLİ, Hayati.*"Din Psikolojisi"*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020.
IRMAK, Eda. *Ebelerde Sabır Davranışının Empatik Davranışa Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsi, İstanbul, 2019.
İSLAMOĞLU, A.Hamdi, Ümit Alnıaçık. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.
İŞLER, Emrullah, İbrahim Özay. *Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008.
JAMES, William. "*L'experience Religieuse: Essai De Psychologie Descriptive (Traduit Par F. Abazit*)". Paris: Felix Alcan.
KAHVECİ, Kutsi. "Tanrı'nın Ayak İzleri: Sanat", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.23, Sayı:4, ss.1799-1809.
KALGI, M. Emin. *Dindarlık ve Kişilik*, İKSAD Yayınları, 2021, Ankara.
KANDEMİR, Fatih. "Üniversite Öğrencilerinin Sabır Eğilimlerinin İçsel Dini Motivasyon Düzeyleriyle Yordanması Üzerine Ampirik Bir Çalışma (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Örneği), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* C.9, Sayı: 2, 2020, ss.1470-1486.
KANDİNSKİ, Vasili. *Sanatta Manevilik Üzerine*, Çev: Tevfik Turan, Everest Yayınları, İstanbul, 2021.
KARACA, Faruk. *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2015.
KARADENİZ, M. Uğur. *İslam Sanatlarında Estetik*, Ketebe Yeyınları, İstanbul, 2021.
KARAKAŞ, A. Canan. **"**Sabır Tutumunun Sürekli Öfke Tutumu Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* C.2, Sayı:1, 2018, ss.93-111.
KARAKAŞ, A. Canan."Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* C.2, Sayı:1, ss.93-111.
KARAŞAHİN, Hakkı."Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XLIX, Sayı:1, 2008, ss.191-200.
KARSLI, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Sabır ve Dindarlık İlişkisi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:17, 2020, ss.52-72.
KARSLI, Necmi. *"Öfke Kontrolü ve Dindarlık ilişkisi"*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Erzurum, 2011.
KARTOPU, Saffet, Harun Geçer, Hızır Hacıkeleşoğlu. " Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi,* C.11, Sayı:58, Ağustos, 2018, ss.1307-9581.
KAŞANİ, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
KAYIKLIK, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
KAYIKLIK, Hasan."Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", *İslami Araştırmalar Dergisi,* C.19, Sayı:3, 2006, ss.491-499.
KEMAL, Yahya. *Aziz İstanbul*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.
KILIÇ, M. Erol. *Sufi ve Sanat*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, Kitap Yayın No:93, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul, 2022.
KIMTER, Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.

KIRAL, Bilgen."Akademik Hayatta Sabır Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Journal of Computer and Education Research,* C.7, Sayı:14, 2019, ss.250-283.
KIZILGEÇİT, Muhammet. *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2021.
KİRMAN, M. Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
KOÇ, Hayriye, ARSLAN Coşkun. "Üniversite Öğrencilerinde Algılanan Sosyal Destek, Benlik Saygısı ve Sabır Arasındaki İlişkiler", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* C.9, Sayı:54, 2019, ss. 821-840.
KOÇ, Turan. *Zamanın Gözleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
KÖK, Mustafa."Nurettin Topçu'da Mistik İmanın Estetik ve Felsefi Temelleri" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:13, 1997, ss.439,462.
KÖSE, Ali, Ali Ayten. *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
KUBAN, Doğan. *Batı'ya Göçün Sanatsal Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
KURAN-I KERİM, Diyanet Yayınları.
KUTLU, Mustafa. *İyiler Ölmez*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
LALO, Charles. *Estetik*, Çev: Burhan Toprak, Hece Yayınları, Ankara, 2004.
LEAMAN, Oliver. *İslam Estetiğine Giriş*, Ter. Nuh Yılmaz, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
MEHRABIZADEH, Honarmand M., H. Shokrkon, T. Sharıfı, "Relıgıous Attıtude and General Health and Patience in Students of Ahvaz İslamıc Azad Unıversıty", *Iranıan Journol of Psychıatry and Clınıcal Psychology,* V. 11, Sayı:1(40), 1384, ss. 89-99.
MEHRABİAN, A. *Manuel for TheRevised Achieving Tenddency (MACH) and Disiplined Goal Orientation (CGO) Scelas, Monterey, California: Aita Mesa,* 1999.
MEMİŞ, Mustafa. "Dindarlık ve Sanatsal Tutum Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Çalışma", *Türk Din Psikolojisi Dergisi,* Sayı:6, Aralık, 2022, ss.125-163.
MEMİŞ, Mustafa. *Yüksek Öğrenim Görmüş Bireylerde Dindarlıkla Demokratik Bilimsel ve Sanata Yönelik Tutum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Antalya Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
MUTÇALI, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
MÜLAYİM, Selçuk. *İslam Sanatı*, Ed. Aziz Doğanay, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
MÜLAYİM, Selçuk. *Sanata Giriş*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2008.
NASR, Seyyid Hüseyin. *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, Çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.
NİŞANCI, Zübeyir. *Sekülerleşme ve Dönüşen Dindarlık Pratikleri*, TDE Yayınları, İstanbul, 2022.
OKÇU, Davut, Ubeydullah Pilatin. "Ortaokul Öğrencilerinin Sabır Değeri ile İlgili Algılarının Resim Yoluyla Değerlendirilmesi", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi,* C.2, Sayı:1, 2008, ss.102-113.
OVALIOĞLU, İlhan. *Osmanlı Belgelerinde Ebru ve Etiket Arşivin Rengi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
ÖKTEN, Sadettin. *Aslında Bir Sanat Var*, Tuti Kitap, İstanbul, 2019.
ÖKTEN, Sadettin. *Gelenek Sanat ve Medeniyet*, Sufi Kitap, İstanbul, 2017.
ÖZÇİMİ, M. Sadreddin. "Ebru, Mevcudatın Esrarını Yansıtan Bir Ayna Gibidir", *Keşkül Dergisi,* Sufi Kitap, Güz 16, İstanbul, 2010.
ÖZÇİMİ, M. Sadreddin. *Ebru,* Bilim Kültür ve Sanat Derneği, Nisan, 2010.
ÖZDOĞAN, Öznur. *Mutluluğu Seçiyorum*, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010.

ÖZTÜRK, Z. Ahmet. *İlköğretim Öğrencilerinde (4., 5., 6., 7. Ve 8. Sınıflar) Dindarlık İle Kaygı Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.

PEKER, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012.

PEKER, Hüseyin. Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* C.12 Sayı:2, Haziran, 2012.

R., Stevens Jeffrey, David W. *"Patience"*, Faculty Publications, Department of Psychology, 2008.

REFİK, İbrahim.*"Uçsuz Bucaksız Bir Okyanusta Renklerin Dansı: Ebru-Suyun Renklerle Dansı Ebru Yazıları"*, Haz: Hikmet Barutçugil, Seçil Ofset, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-İSKİ, İstanbul, 2000.

SARI, Engin. "Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi ve Tanımı Üzerine", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C.32, Sayı:45, 2018, ss.131-151.

SCHNİTKER, Sarah A."An Examination of Patience and Well-Being" *The Journal of Positive Psyhology,* C.7, Sayı:4, July, 2012.

SCHNİTKER, Sarah, Benjamin Houltberg, William Dyrness, Nanyamka Redmond, "The Virtue of Patience, Spirituality and Suffering: Integrating Lessons From Positive Psychology, Psychology of Religion and Christian Theology", *Psychology of Religion and Spirituality,* V.9, Sayı:3, 2017, ss. 264-275.

SCHNİTKER, Sarah, Robert Emmons. "Patience as Virtue: Religious and Psychological Perspectives", *Research in the Social Scientific Study of Religion,* V.18, Leiden: 2007, ss. 176-207.

SERİN, Muhittin. Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, Kubbealtı Neşriyatı, No:68, İstanbul, 1988. akt. Babaoğlu, *Türk Ebrusu*, Klasik Türk Sanatları Vakfı, İstanbul, 2017.

SOLMAZ, Süleyman. "En Büyük Kar "Sabır", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi,* C.5, Sayı: 4, 2021, ss. 1646-1667.

SÜZEN, Hasan, ÇEVİK, Kıvan. "Hemşirelerin Profesyonel Değerleri ile Merhamet ve Sabır Dzüeyleri Arasındaki İlişki", *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi,* C.12 Sayı:4, 2020, ss. 528-535.

ŞENEL, Asuman, Osman Emir Şenel. *"* Sanat ve Sabır İlişkisinde Geleneksel Ebru Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:30, Mayıs, 2022, ss.270-277

ŞENER, İsmail. *Başlangıçtan Günümüze Kur'an Tefsiri Mülk Suresi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1998.

ŞENTEPE, Ayşe. *"Ruh Sağlığı Belirtilerinin Yordayıcısı Olarak Affetme ve Dindarlık İlişkisi"*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2016.

TARHAN, Nevzat.*" Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ: Bize Özgü Duygular, Bize Özgü Bir Analiz"*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

TEMİZ, Y. Emre, ,*" Alçakgönüllülük Dindarlık Psikolojik İyi Olma veYaşam Doyumu Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2016.

TOLSTOY, L. N. *Sanat Nedir*, Çev: Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

TOPÇU, Nurettin. *"Psikoloji"*, Haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

TRAŞ, Zeliha, Kemal Öztemel, Merve Koçak. "Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk, Yalnızlık ve Sabır Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Uluslar Arası Toplum Araştırmaları Dergisi,* C.15, Sayı:22, 2020, ss.880-894.

UÇAN, Hilmi.*"40 Yıl Sonra Nurettin Topçu",* Türkiye Yazarlar Birliği, *Sanat, Gurbet ve Nurettin Topçu*, Özel Ofset, Ankara, 2016.
ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
YAKUT, Selahattin. *Zekâ, Din ve Dindarlık*, İKSAD Yayınevi, Ankara, 2022.
YAPICI, Asım. "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.6, Sayı:1, ss.66-116.
YAPICI, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana, 2021.
YILDIZ, Murat. "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula-Rasa Felsefe-Teoloji*, Sayı:1, 2001, ss.19-42.
ZISS, Avner.*"Estetik Gerçek Sanatsal Özümsemenin Bilimi"*, Çvr. Yakup Şahan, Kenan Ofset, İstanbul, 2011.

EKLER

Ek 1: Etik İzin Belgesi

Ek 2: Araştırmada Kullanılan Anket Formu

Kişisel Bilgi Formu

Değerli Katılımcı,

Bu anket formu Doç. Dr. Mebrure Doğan danışmanlığında Şeyma Yıldızoğlu tarafından yürütülmekte olan ***"Ebru Sanatıyla Meşgul Olan Bireylerde Sabır ve Dindarlık İlişkisi"*** başlıklı yüksek lisans tez çalışması için yapılmaktadır. Sizlerden edinilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlı kullanılmakta olup kimlik bilgileriniz istenmemektedir. Katkılarınız bizim için önemlidir. Şimdiden değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz**.**

Şeyma Yıldızoğlu

Yüksek Lisans Öğrencisi

1- Lütfen size uygun cevabı işaretleyiniz.

KİŞİSEL BİLGİLER						
1	Cinsiyetiniz	Erkek ( )	Kadın ( )			
2	Yaşınız	15-25 ( )	26-36 ( )	37-47 ( )	48-58 ( )	58 ve Üstü ( )
3	Öğrenim Durumunuz	Lise ( )	Yüksekokul ( )	Fakülte ( )	Yük. Lisans ( )	Doktora ( )
4	Ebru Sanatı ile İlgilenme Yılınız	1 ( )	2-5 ( )	6-10 ( )	11-15 ( )	20 ve Üstü ( )

Ek 2 (Devam): Araştırmada Kullanılan Anket Formu

Soru No	Anketin bundan sonraki bölümünde sizden istenen, maddelerde verilen yargılara ne kadar katılıp katılmadığınızı belirtmenizdir. Lütfen maddeler üzerinde ilgili konu hakkınızdaki durumunuzu en iyi şekilde ifade eden rakamı işaretleyiniz.	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	İnsanlar günlük hayatlarını dine göre şekillendirmelidir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2	Dindar nesiller yetiştirmek gerekir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3	Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4	Erkeklerle kadınların tokalaşması dinimizce sakıncalıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5	Dinen haram olduğu için içki içmem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6	Arkadaşlarımın dindar olmasını tercih ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7	Evlilik dışı cinsel deneyimler haram olduğu için bu tür fiillere yaklaşmam.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8	Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9	Yardım talep edenlere Allah rızası için yardım ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10	Dünyada sıkıntı altında kalan Müslümanların durumu beni üzer.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11	Domuz yağı içeren ürünleri kullanmakta bir sakınca görmem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12	Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13	Dinin emir ve yasaklarına dikkat eden bir insan saygıdeğer kabul edilmelidir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14	Kız kardeşimin Müslüman olmayanlarla evlenmesine müsaade etmem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15	Müslüman olmayan bir kişiyle evleneceksem onun Müslüman olmasını isterim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

Ek 2 (Devam): Araştırmada Kullanılan Anket Formu

16	Hıristiyanlar tarafından kurban edilen bir hayvanın etini yemem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17	Davranışlarıma Allah'ın her yerde beni gördüğü bilinciyle yapmaya gayret ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18	Arkadaşlarım (a sorsanız) benim için çok sabırlı bir insan olduğumu söylerler.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19	Zor zamanlarda gerekirse çok uzun süre bekleyebilir, sabredebilirim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20	Her ne kadar rahatsız edici olsa da trafik sıkışıklığı beni çok fazla sinirlendirmez.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21	Diğer insanlara karşı sabırlıyımdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
22	Hastalık veya başka nedenlerle kuyrukta beklemek beni rahatsız etmez.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
23	Alışveriş veya başka nedenlerle kuyrukta beklemek beni rahatsız etmez.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
24	Ailem ve yakın arkadaşlarıma karşı sabırlı olmakta zorlanırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
25	Hayatın zorluklarına karşı sabırlıyımdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
26	Yeni bir şeyi öğrenmekte güçlük çeken birisine kızmadan veya sinirlenmeden yardım edebilirim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
27	Doğruluğuna inandığım kurallar gereği de olsa bir şey yaparken durdurulmak çok sinirime dokunur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
28	İnsanlara karşı sabırlı olmakta zorluk çekmem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)